

9/6

ІВАН ФРАНКО.

ВОА CONSTRICTOR.

✓

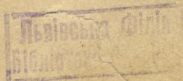

НОВЕ, ПЕРЕРОВЛЕНЕ ВИДАНЄ.

ЛЬВІВ, 1907.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
ЗАРЕЄСТРОВАНОЇ СПІЛКИ З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ У ЛЬВОВІ.

+

41.

~~7995~~

Львівська бібліотека
АН УРСР

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 34 147

Ф/І
5-720
1061

I.

Герман Гольдкремер устав нині дуже злий. Він усе такий, кілька разів йому лучає ся почувати в Бориславі. А лучаєть ся се що тижня раз, у п'ятницю, коли приїздить сюди з Дрогобича оглянути роботу і виплатити ріпникам. Герман Гольдкремер, хоть маєток його доходить до мільйона, ніколи не звірює чужим очам надзору, ані чужим рукам виплати. У нього в Дрогобичи своя камениця, порядна, нова, ясна, — сказати не жаль. А тут приходить ся йому почувати в дерев'янім домику, серед маґазинів, завалених бочками кипячки та величезними грудми воску. Правда, той домок, поставлений його коштом, усе таки найпорядніший і найкраще положений на весь Борислав, — але знов дарма річ рівняти його до дрогобичьких будинків. Хоть стіни білі і вікна ясні, та вид навкруги сумний, понурий, поганий: купи хворосту, купи глини, брудні маґазини та ще брудніші помешканя людські. Нї зелени сьвіжої, нї виду всьміхненого не побачиш. Повітре задушливе, загусле від нафтового сопуху; у Германа від него за кожний раз голова крутить ся, немов від дуриці. Та ще й люди, що снують ся навкруги його помешканя поміж

брудні шопи, поміж глинисті гори, що мов мурашки невпинно нишпорять коло закопів, — тьфу, чи то люди? Чи такі на світі люди? Зачорнені скрізь нафтою та глиною, мов ворони; на них пошарпані шмати — не то шкіра, не то якесь невидане полотно; від них на сто кроків віє нестерпний дух нечисті, сопуху, шинків, зопсутя! І голоси у них — ні, се не людські голоси, а якийсь крик глухий, охриплий, немов дренькіт розбитого баняка. А якій позір у тих людей — дикий, зловіщий! Деякі з них, що помимо ранньої пори підхмелені йшли до ям (тверезому годі видержати в глибині!), заглянули в вікно і побачили Германа. Від їх поглядів йому стало якось моторошно.

— Такі люди, — подумав собі, — як би виділи мене в багні, то не то що не витяглиб, а ще би глибше пхнули.

І ось у яким товаристві приходить ся йому, аристократови, проводити цілого півтора дня. Він сплюнув крізь отворене вікно і відвернув ся. Його очі живо оббігли кімнату — чистеньку, веселу світличку. Гладка воскована підлога, мальовані стіни, круглий столик з оріхового дерева, комода і „писемне“ бюро, — ось що перед усім насувало ся оку. Всьо блищало, ясніло до сходячого сонця, що саме кидало перше проміне крізь вікна до кімнати і золотисто-кровавими переливами грало на гладких, блискучих предметах. Але очі Германа відвернули ся від них, — він не міг знести сильного світла. На боковій стінї, супроти дверей, у півтіни висів великий образ у золочених рамах, — на нїм спочили Германові очі. Була се досить гарна і вірно змальована картина тропічної, індійської околиці. В далечині, повиті синявою

мракою мріють величезні тросники — цілі ліси бамбусові Бенгалю. Здаєть ся, чуєш, як у тій гущавині з легким шумом вітру мішає ся плачливе скомлене тигра кровопійці. Близше до переднього пляну малюнка тросників не стає, тільки поодинокими купинами бовдурить ся в гору буйна, рясна, ясно-зелена папороть, а над усім зносять ся живописними групами стрімкі, широколисті пальми, царі ростин. На самім переді, трохи з боку — як раз така група, розкішна, стрійна. Під нею кілька газель; вони прийшли певно за пашею. Але необачні звір'ята не доглянули, що серед величезного, зеленого листя сидів страшенний змій-удав (*Boa Constrictor*), — сидів на чатах, ждучи на добычу. Вони сміло, безпечно підійшли до пальм. Нараз вуж блискавкою метнув ся в долину — хвилька мертвого переполоху — один блей ухопленої газелі, один і остатній, — і все стадо в дикім переляку ще стоїть мов закам'їле, тільки одна, найбільша — видко мати тамтих — повалена звоями вужа. Маляр підхопив саме ту хвилю, коли газелі ще не отямились, а вуж, високо піднявши голову, з усею силою стискає своїми величезними скрут'їлями добычу, аби подрухотати їй кости. Він обкрутив її шию й хребет, а з посеред закрутів його сорокатою, блискучою тіла видко голову бідної жертви. Великі очі, вигнані на верх передсмертною мучкою, блищать немов у сльозах. Жили на шії напружені; голова, немов доочне бачиш, кидає ся ще в останніх судорогах. За те очі змії блискають таким злорадним, демонічним огнем, такою певністю своєї сили, що миволі мороз пробігає по тілі, коли добре у них вдивити ся. Дивна річ! Герман Гольдкремер мав

якусь глуху, невияснену вподобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдивлювати ся в страшні, дьявольським огнем розіскрені очі гадюки. Сей малюнок відразу так йому подобався, що побачивши його десь у Відні на виставі зараз купив його. Правда, в Дрогобичи жінка не хотіла мати у себе в домі тої „обридливої гадини“, от тим то Герман повісив його у себе тут у Бориславі. Нераз, коли сюди до нього заходили інші промисловці або урядники і з жахом поглядали на сей малюнок, Герман усміхався і говорив прицмокуючи:

— Правда, гарний малюнок! Оригінал! Пять сот ринських коштує, ще й без рами. За саму раму пятьдесят дав!

А потім додавав поважніючи:

— Шож, ä Kampf ums Dasein! Коза хоче жити й вуж хоче жити. А хто тому винен, що вуж не може жити травою, лише козою? А ти коза будь мудра, не лїзь вужеви в зуби! А бир-бир!

Але на самоті Герман якось не міг жартувати анї з вужа анї з кози. Він чув якийсь темний, забобонний страх перед тими гадючими очима, — йому здавалося, що сей вуж колись оживе і принесе йому щось незвичайне: велике щастє, або велике горе.

Поволи розвіяла ся густа, холодна паморока, що досвіта була залягла над Бориславом. Герман Гольдкремер випив каву, засїв до бюрка і добув величезну рахункову книжку, щоби позводити рахунки за весь тиждень. Але сонце дило до сьвітлиці таку повільно сьвітла; поранний холод і глухий віддалений гамір робучого люду — все те лоскотало його змисли та zarazом обезсилювало, усипляло їх. Організм,

розстробний вчорашньою їздою і домашніми клопотами, почув якусь хвиливу відразу до тої в полотно оправленої книжки і до цифер, що в ній пяли ся величезними стовпами, і до пера з вирізуваною, кістяною ручкою, — йому стало так якось солодко, ні одна думка не ворушила ся, тільки віддих правильно підіймав груди. Він спер голову на долоню, і хоч не був зовсім із людей замислених, склонних багато розважати (таких людей загалом між Жидами дуже мало), — то прецінь тепер, перший раз після довгих-довгих літ, не стямив ся і пустив волю всім вражінням свого життя — віджити в пам'яті, перейти живо, наглядно поперед свої духові очі...

Перед його очима промайнули тяжкою хмарию перші літа його молодости. Страшна бідність та недоля, що стрітила його при першій виступі на сьвіт, і доси проймає його холодом, дрожею. Хоч і як нераз йому прикре буває теперішнє жите, — однакож він ніколи не бажав і не буде бажати, щоб вернули ся йому молоді літа. Ні! ті молоді літа висіли якимсь важким проклятем над його головою: проклятем нужди, що заглушувала в першій зароді гарні й добрі здібности його душі. Нераз чув він те прокляте в хвилях своїх найбільших спекуляційних удач, — нераз мара давньої нужди затроювала йому найбільшу радість, досипала гірчиці-полину в солодкі напої богацтва й роскоші.

І доси він живо нагадує ту на-пів розвалену, підгнилу, вохку, вехарну й занедбану хатку на Лану в Дрогобичи, в котрій побачив сьвіт. Стояла вона над самим потоком, напротив старої і ще відразливішої гарбарні, відки

що тижня два струповаті, каправоокі робітники виносили ношіями спотребований і переквашений луб, котрий на всю пересторону ширив кислий, задушливий, убійний сопух. Побіч хати його матери стояло багато інших, подібних. Усі були скопичені так густо, дах у кожоді був такий нерівний, перегнилий та пошарпаний, що ціла тота пересторона подабала радше на одну нужденну руїну, на одну велику купу сьмітя, плюгавства, гнилого делиня та шматя, як на людське житло. І повітрі тут раз-у-раз таке затхле, що сонце сумрачно якось сьвітило крізь шпари в стінах і дахах до середини хат, а зараза, бачилось, тут плодила ся і відси розходила ся на десять миль довкола. В кождій із тих хаток жило по кілька родин, т. є. по кілька сварливих, лїнливих і до крайности нехлюйних Жидівок, а кругом кожоді роїло ся, пищало та верещало бодай по п'ятеро дробини-Жиденят. Мужчини, руді, пейсаті Жиди рідко коли зазирали сюди, найбільше раз на тиждень, у п'ятницю вечером, аби перешабасувати. Були то по більший части капцани-міхоноси, міняйли, шматярі, кістярі, та Бог знає які ще зарібники. Деякі пробували в місті раз-нараз, інші бували тут лиш дуже рідко. Перші волїли нераз переспати дебудь у шинку на лавці, в корчех під голим небом, на холоді, аби не дихати густим нездоровим сопухом та не слухати крику, сварки й оглушливого гамору баб та бахурів.

І Германова мати була не лїпша, коли й не гірша від інших. Хоть іще молода жінка — всего могло їй бути 20 а най 22 роки — то про те вона вже, так сказати, вросла, встрягла в той тип Жидівок, так звичайний по наших місточках,

на вироблене якого складає ся і погане, нездорове помешканє, і занедбане вихованє, і цілковита недостача людської осьвіти, і передчасне замуже, і лїнивство, і сотки інших причин. Герман не пригадує собі, щоб бачив її коли оживленою, сьвіжою, веселою, пристроєною, хоть на її лиці видні були сліди якої-такої краси. Лице, колись кругле та румяне, пожовкло згрижене брудом і нуждою, обвисло в долину, мов порожній мішок; губи давнійше повні, румяні і різко викроєні, посиніли, віддули ся, — очи помутніли, скаправіли. Чотирнацять лїт від роду вона вийшла за-муж, — по трьох лїтах розвела ся з чоловіком, котрий не хотїв її довше при собі держати й годувати. Старшого сина він узяв із собою Бог знає куди, — він був міняйло і їздив однокінкою по селах, промінюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарську подріб за платянки; молодший, Герман, лишив ся при матери. Йому було тоді півтора року, коли його родичі розійшли ся, — він не затамив ні вітця ні старшого брата, а пізнійше припадком довідав ся, що оба серед чистого поля померли на холеру, де їх знайшли аж десь за тиждень коло трупа коня. В загалї ростучи в такій пагубній і нездоровій атмосфері, він розвивав ся дуже поволи і тупо, хорував часто, і найдавнійше вражінє, яке застрягло йому в памяти, то його грубий животик, у який часто штуркали його інші Жидики, мов у бубен. Дитинячі забави серед череди голих, заваланих, брудних дітий, пригадують ся йому неясно, мов крізь сон. Діти бігають докола тісного подвіря поміж двома хатами, побравши ся за руки, і верещать що сили, — бігають, доки їм сьвіт не

закрутить ся, а тоді покотом падуть на землю. А ні, то бродять по калужах, талапають ся, мов купа жаб, у гнилій, гарбарським лубом на чорно зафарбованій воді потоку, полохаючи величезних, довгохвостих щурів, що бігають їм попід ноги до своїх ям. Виразно нагадує Герман, як нераз качав ся з іншими Жидинятами долі берегом у потік, і як старші Жиди, стоячи на мості, реготали ся до розпуку з його грубого, буро-синього животика, до котрого мов два пачки причіплені були худі, довгі ноженята. Ще глибше вбили ся йому в пам'ять нічліги в тіснім, поганім закамарку, разом з десятком таких як він дітенят, — ті ночі, проведені на вохкій, сирій підлозі, на соломі, що на-впів перегнила та кишіла червяками і Бог зна яким гидом; ті страшні ночі, заглушувані сьміхом і плачем дітий, штурканем, бійкою та криком Жидівок; ті безконечні ночі, котрі він проводив скулений у клубок від холоду, після котрих уставав рано горючий і червоний по всім тілі. Ох, ті страшенні ночі дитинячих літ, що іншим сьвітять до пізної старости ангельськими усьміхами та поцілуями матери, тишею та втіхою, першим і посліднім щастєм житя, — йому вони були першим і найтяжшим пеклом! Його вони до старости пекли й морозили; сама гадка про них запирала йому дух у груди, наповнювала його відразою, глухою, смертельною ненавистю до всього, що бідне, обдерте, нужденне, повалене в багно, придавлене нещастєм. Він сам не знав, яка тому причина, не знав, що така молодість у кождім мусить притупити нерви, заглушити голову до тої степені, що нещастє і плач иншого не зможуть його порушити, що вид нужди збудить

у нїм тільки обриджене, але не милосерде. Впрочім Герман Гольдкремер ніколи й не думав про те, не старався розбирати причини свого поступування, а коли нераз бідні, покривдені ріпниці з нужденними лицами, в лахах просяклих кипячкою плакали перед ним, допоминаючи ся повної плати, він сплював, відвертав ся і велїв служї викидати їх за двері.

Свою матір він нагадує, як бувало цілими днями сидить під хатою з панчохою та клубком у руках, та репетує хриплим голосом усяку погань, аби перекричати котру-будь із своїх сусїдок, котрій нинї прийшла охота з нею зчепити ся. Панчоха в її руці дуже поволи поступала наперед, хоть на перший погляд могло здавати ся, що вона плете ненастанно. Нераз цілими місяцями вона носила ту саму панчошу і той сам клубок, поки панчоха, ще недокінчена, і клубок, ще недоплетений, не набирали такої барви, як усе довкола — брудно-сірої. Нераз вона довго гнала ся за деяким Жидиком, що допик їй яким острим словом, — чалапкала по баюрі розхрістана, задихана, охрипла, посинїла з лютости, — а допавши бідного бахура, хапала за волосє і бухала без милосердя меж плечі, доки дитинище не впало на землю. Нераз і Германови діставало ся від неї і то дуже прикро. Вона була, як усі лїнівї та бідні, дуже вразлива і люта, а в пересердю не перебирала, кого бє, чим і куди. Герман добре тямить, як раз мати потягла його пати́ком так сильно по голові, що повалив ся на землю облитий кровю. Чим жила його мати, з чого удержувала себе й його, того Герман не знав. Знав тільки, що хата, в якій вони сидїли, не їх, а наймлена, — тай ще пригадує собі високого, грубого, сиво-

Григор

бородого Жида, що нераз приходив, кричав на його матір, що така розхрістана, і брав її з собою. Часто вечерами і сама мати виходила кудись і не вертала аж над раном.

Таке було жите будучого мільонера, Германа Гольдкремера, аж до десятого року. Правда, ростом і подобою він подавав на семилітка, тай то лихо розвиненого. Сили і живости дитячої у нього не було. В ту пору він зачав набирати смаку до лінивства, і часто сидів-туманів цілими днями на лавці в хаті, хоть мати гнала його на місто продавати сїрники хлопам, або займати ся яким иншим зарібком, як инші Жидики.

Було се літом 1831 року. Страшна, нечувана доси пошесть навістила наш край. Довго бігали глухі чутки між народом, що наближає ся „кара божя“, — довго трівожив ся мир хрещений, ждучи от-от видимої, наглої смертя. Аж ось вона й надійшла, стораз страшнійша, як надіяли ся. Цілі села пустіли-вимирали, цілі родини щезали зо сьвіта, як віск на огни. Один не знав про смерть другого, і собіж смерти вижидаючи. Брат відвертав ся від брата, отець від сина, щоб не побачити на нїм страшної печати смерти. А хто ще лишив ся живий, ішов до корчми, пив і горлав пісень у безумній непамяти. Нікому було потішати безнадійних та сумних, нікому було ратувати хорих, що нераз пищали водиці, конаючи в страшенних муках. Поміж простими людьми літали страховинні повісти про упирів, що „потинають“ людий, а по декотрих селах п'яні, очайдушні куни почали навіть палити на огні таких, кого вважали ніби упирями.

І Дрогобича не минула холера. Особливо Лан утерпів від неї більше як інші передмістя — чи то тому, що тут затхле та нечисте повітря помагало ширенню зарази, чи може тому, що люди стіснені густо в одних хатах, легко одні від других заражувалися. Жиди, Жидівки, а найбільше малі діти падали, мов трава під косою, вмирали серед глуші, тихо, потайно, по кутах та закамарках. Кілько їх там перемерло, то лиш Бог один знає. Котрі були маєтнійші, повиїздили при наближеню зарази в гори, на здоровійше повітря, — але зараза і там дігнала їх, може лиш де сотий успів вернути назад. Але у Германової матери гроший не було, зарібку не стало, не стало й хліба, нічого. Вона серед загальної тривоги валандалася по під хату, без памяти від переляку й голоду, раз-у-раз заводила дивними голосами, доки й сама не впала на землю заражена. Герман тямить добре, як прибіг до неї і з дитинячою цікавістю зблизився до того тіла посинілого, покорченого, близького лютої смерті. Йому ще й нині живо стоїть перед очима вираз її лица, такий безмежно болісний, перекривлений та змінений, що аж йому малому мороз перейшов по тілі. Він тямить кожний її рух, кожне її слово в ті страшні хвилі вічної розлуки. Насамперед вона кивнула рукою, аби не приступав близько, — материнська любов, хоть під грубою шкаралющею, не загинула в ній, а проявилася в хвилю найтяжшої муки. Її рука, простягнена безвладно впала на землю, а Герман бачив, як усі жили, всі сугуби стягалися то випручувалися судорожно, як вона дрожала з холоду, а по під шкіру що раз виднійше набігала синя, ба зеленковата муравиця.

— Герш, — прохрипіла вона, — не підходи... до мене!...

Хлопець стояв мов отуманілий. В тій хвилі він дуже мало і дуже невиразно розумів, що воно таке діє ся. Шарпане судорогами тіло матери почало перевертати ся на всі боки.

— Герш!... чесно жий! — простогнала нещаслива, ледви дишучи. В тій хвилі впала лицем на землю.

Герман стояв, боячи ся приступити до неї, а неменше боячи ся втікати.

— Води! води! — прохрипіла конаючи, але Герман не міг рушити ся з місця, його пам'ять щезла на той час. Як довго він так стояв, два кроки віддалений від матери, того й сам не тямить. Навіть не може собі нагадати, хто і як пробудив його з того остоупіня, коли і куди спрятали трупа, — все те пожерла вічна непам'ять.

Він отямив ся в ночі серед вулиці. Голод рвав його нутро, спрага палила горло, тривога немов кліщами стискала груди. А докола тиша глибока, глуха, темна, безрадна. Лиш часом з якогось далекого кута, немов з під землі, чути приглушене хлипане або стогнане конаючих. По хатах, де ще лишили ся живі люди, блимає сьвітло, меркотячи в віддали і мов острі ножі прорізаючи пітьму. Малому Германови ще страшнійше робить ся, коли глядить на ті сьвітла, — він аж тепер почуває цілу пропасть своєї самоти, свого сирітства, — його зуби мимовільно цокочуть, коліна підшпотують ся і дилкотять, сьвіт починає крутити ся перед ним. Але ось подунув холодний вітер від сходу, відсьвіжив його. Він ходить улицями, що хвиля

озираючись. Але голод не перестає докучати, прогонює поволи все инше, прогонює й страх, і підсуває йому нову, сьмілу гадку. Германови нема коли довго розважувати, — він тихими кроками, мов кіт, краде ся до першої-ліпшої хати, в якій не видно сьвітла, де, значить, усі вимерли. Перша, до котрої підійшов, була замкнена; добувати ся — дарма річ, сили нема. Він поповз до другої. Там лише що сконав остатній живий чоловік. Хата стояла розтвором, і Герман увійшов до середини. Насамперед поліз до полиць, до мисника, — всюди обшарив, аби знайти бодай чим будь занести ся. Йому пощастило знайти здоровий бохонець хліба. Вхопивши його він аж стрепенув ся і в безумнім переполосі пустив ся тікати з хати. Та на лихо тікаючи зачепив ногою за ногу мерця, що лежав розпластаний на землі, і з розмахом ударив ся лицем о землю. Йому й доси пригадуєть ся те страшенне холодне почуте, що обхопило його в тій хвилі — такі хвилі не забувають ся до віку! Так немов якась невидима, холодна, страшенна рука десь із якоїсь чорної безодні вхопила його — не за ногу, а за саме серце. У нестямі Герман зверещав, але зараз же переміг себе, зірвав ся з місця і вискочив із хати, не випускаючи з рук своєї здобичі.

Заспокоївши голод, хлопець засунув ся під якийсь пліт у лопуше і заснув мов забитий. Другого дня збудив ся значно покріплений, — особливо втішив його ясний, теплий, соняшний день, при котрім щезали всякі страхи. Він побіг по вулицях, не багато зважаючи на крики і плачі довкола. Думка про власну смерть не заходила йому в голову, а з учорашнього хліба

ще добрий кусень лежав у нього за пазухою, — голоду не бояв ся. Аж ось він попав на одну вулицю, по якій возили мерців з трупарні на кладовище — далеко за місто. Він зразу цікаво приглядався всьому. Вози за возами тягли ся вулицею довжезним рядом, навалені трумнами, на борзї позбиваними з неструганих дощок. Крик та завід осирочених не вмовкав, — купами перли ся люди ріжних станів улицею, багато навіть по дорозі падало заражених. Германа знов проняв мороз, коли поглядів на ту страшну, безконечну процесию, — він що духу почав утікати з тої вулиці, сам не знаючи куди, аби лише в далекі, глухі закулки. Але ще довго потім йому причувався гуркіт домовин, накиданих купами на драбинні вози та тягнених по вибоїстїй, каменистїй вулиці, — причувався йому той болючий плач і лякав його не раз серед тихої ночі.

Куди блукав він до кінця сього дня, як проводив слідуєчі, він докладно не тямить. Незвичайні, а на його молодий організм надто сильні вражіння приглушили його пам'ять. Він тямить тільки те, що часто добувався до пустих хат, пертий голодом, і шарив на-потемки по кутах, поки не надібав де яку страву або кусник хліба. Чим далі, тим більше лишала його пам'ять, — йому ставало якось горячо в грудях, а перед очима часто крутили ся червоні колеса, — вкінці всьо щезло, темно...

Він прокинувся в якійсь просторій сьвітлиці, в якій, не знати чому, було дуже холодно. Він лежав на ліжку, прикритий коцом і дрожав. Сонце, бачить ся, саме заходило і скісним промінем осьвітчувало блискучу, лякировану, чорну дощечку над його головою. Біля

нього багато таких же ліжок — стогнане, охане... Якась баба в чорнім тихо-тихо ходить докола і заглядає до хорих. Він дуже її злякав ся і затулив очі. Знов забуде...

Мов крізь сон до його слуху пробиває ся пискливий, нестерпний голос, що довго-довго, одностайно присьпівує. Він відкись ніби знає, що се шпиталь, але як він сюди дістав ся і чому — не знає.

Герман не знає й до нині, як довго лежав у шпиталі, на яку слабість, відки його взяли і за яку ласку. Вражіня з того часу мелькають у його голові, мов відблиски далеких блискавиць.

Був сумний, осінній день, коли його випустили зо шпиталю. Вийшовши після довгої недуги перший раз на свіже повітря, він почув себе таким безсильним, покинутим усіми, неспівідущим того, що тепер починати, — страх переняв його серед тої широкої, безлюдної вулиці, так як колись у ночі при виді огників, що тут і там блискали з вікон. Він ледво міг собі пригадати, що таке з ним діяло ся перед недугою. Йому збирало ся на плач, — але якось здужав перемогти себе і пійшов, куди очі видять, чалапкаючи своїми маленькими ніжками по болоті вулиці.

— Герш, Герш! А ходи сюди! — крикнув хтось на нього з боку жидівською мовою. Хлочина обернув ся і побачив невеличкого, зизоого Жида з рідким, жовтавим поростом на бороді. На Жиді була дрантава бекеша і чоботи, облиплі по самі кістки густим болотом. Германови зразу чудно стало, що хоче від нього той незнайомий Жидок, — і він мимоволі наблизив ся до нього.

— Не пізнаєш мене? — спитав Жидок.

Герман кивнув головою і випулив на нього очі.

— Я Іцик Шуберт, — знаєш? Моя балабуста там жила з твоєю мамою, — знаєш?

Герман ледви-не-ледви пригадав собі Іцка, але на згадку про маму, сам не знаючи чому і про що, заревів на весь голос.

— Ну, ну, не плач, — сказав Жидок благим, добродушним голосом. — Видиш, і мої померли, — що робити? Всі померли, всі до одного, — додав він сумно, немов сам до себе, — і Тавба і бухер, — усі! Ну, ну, — шатиho, небоже — плач не допоможе! А я гадав, що й ти капорес, а ось ти ще живий!

Герман нічого не говорив, тільки хлипав і обтирав очі рукавом.

— Знаєш що, Герш, — сказав Іцик, — ходи зо мною.

Герман видивився на нього, мов не розумів того слова.

— Куди?

— До Губич! Там у мене хата є, — і кінь є, і візок, — поїдемо з весною платянки міняти. Хочеш? Ей, то файно там жити, — і твій тато там жив, та бідний умер!

Герман не мав куди повернути ся, не мав де ночі переночувати, а Іцик не хотів його покинути і того таки дня попровадив з собою до своєї хати. Холера вже притихла, від коли пішли осінні холоди та слоти, але люди ще не встигли отямити ся після страшного нещастя. Загалом по вулицях рідко видно було чоловіка, а де й показало ся людське лице, то таке залякане, нужденне, сумне та позеленіле, що бачило ся, ті люди повиходили йно що з вяз-

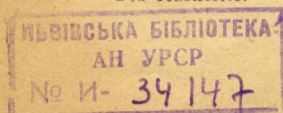
ниць, де довгі літа конали в вохкості, холодї, пїтьмі та всїляких муках.

Дорога до Губич була не близька, а ще до того розмокла, иловата земля чїпляла ся нїг, тяжїла мов кайдани, так що нашим пішоходам дух захапувало з натуги. Але хоч і як силували ся, то про те йшли так поволи і незначно, мов слимаки. Іцик ще як ще, — але схорований малий Герман! Тому мало що не до смерти приходило ся, заким долїз до Іцкового помешканя. Його добродушний опікун і нїс його на руках і провадив, — радше сказати, волїк за собою, і приговорював, додавав сили. Пізно в ночі вони дочапали до ціли і Герман скоро допав лавки, повалив ся і заснув, мов забитий.

Губичі — досить велике село, розложене здовж річки Тисьмениці, на половинї дороги між Бориславом і Дрогобичем. На північ від села піднімає ся високо до гори споховаста площа, а на полудне ще висші горбки переходять у другу високу площу, на котрій шумно пишає ся невеличкий, чотирикутний, самий дубовий лісок Тептюж. Само село розсіло ся на низькій рівнині, широкій на яких тисячу кроків, що тягне ся від Бориславського підгір'я геть-геть долї Тисьменицею аж до Колодруб, де лучить ся з великою Дністровою долиною. Околиця Губич відзначає ся тою властивою підгірським сторонам красотою, котрій рівної не подіблеш деінде. Не побачиш тут ані острих шпилів височенних Бескидів, ані голих пошарпаних скал Татрянських, ані стрімких, вимулистих урвищ задністряньських гір. Тут краєвид у дивній гармонії показує вам чаруючу привабливість і ріжнородність гірської околиці, і розгонисту ширину та одностайність

ниш
врас

Boa Constrictor.

околиць подільських. Мила, не величя і страшна, а якась домашня, близька серцю розмаїтість барв, предметів, комбінацій, — риси все круглі, лагідні, гармонійні, — ріки невеличкі, прудкі, чисті, — повітря здорове, як у горах, але без тої гірської різкості, котра иноді стає прикрою, — а при тім усім широкий вид на далекі, легко філюючі рівнини, на сотні нив, перелісків та людських осель, розкинутих то рядами, то живописними групами, то пестрою шахівницею...

Житє Германа пішло тепер дійсно новим ладом. Іцик був чоловічок добродушний, не зовсім сильного характеру, навиклий з малу хилити голову перед усяким „зі своєї віри“. З „гоями“ він поводив ся, як кождий инший, — сварив і ганьбив одних дошкульними словами, підлизував ся иншим, шахрував і ошукував кожного, де й як міг, не роблячи собі з того зовсім ніякої важности. В загалі тут Герман перший раз пізнав, що то за народ ті „гої“, і його хлопячий розум швидко покмітив, що в кожного з „жидівської віри“, так сказати, двоє лиць: одно, що обертає ся до христіянина, у всіх однаке: грізне, насмішливе, грізне або хитре, — а друге, що обертає ся до своєї віри, і те лице нічим не ріжнить ся від лиць инших людей, значить, буває у кожного відмінне: добре або зле, хитре або щире, грізне або ласкаве. У Іцка те „своє“ лице було дійсно щире і ласкаве, тож малому Германови, що на своїм віку не зазнав ні ласки, ні вигоди, ні пестоців, аж тепер відкрила ся нова, яснійша сторона людського житя. Вже саме житє на чистім, здоровім воздуху було для нього великим щастем. Він, що довгі літа, — перші свої

літа — дусив ся в затхлім, нездоровім повітрі перелюдненого, нехлюйного передмістя, тепер повними грудьми, розкішно надихував ся чистого сільського повітря, аж йому кров живійше грала в тілі і сьвіт крутив ся, мов п'яному. Іцик приладив йому вигідне леговище, сухе, тепле, чистеньке, — і Германови той тапчаник з простим сінником і старою бекешою замісь ковдри видавав ся Бог знає якою пишною постілю, мабуть тому, що й у його опікуна не було ліпшої. Страву варив Іцик сам, а малий Герман помагав йому як міг, — та хоть нераз і не зовсім смачно зладжена, вона смакувала їм як найліпше, бо була приправлена голодом. Загалом сказати, Іцик поводив ся з Германом, як з рівним собі, а бачучи його зручність і справність, радив ся з ним, мов зі старшим, перед усяким ділом. Сама його натура, блага та податлива, не приводила йому й на голову думки — взяти твердо в свої руки хлопака, при звичаювати його до безоглядного послуху, як то люблять робити інші опікуни, котрі хочачи ніби наломити свого вихованка на добру дорогу, прибіють і приголомшать бідну дитину доразу, а коли воно, тумановате і позбавлене власної волі й живости, улягає без супротивлення їх забагам та безглузdim розказам, хвалять ся, що „Ось то ми! порядок у нас мусить бути!“ — а ні, то на додаток кидають дитині в лице своїм хлібом: „На чийм візку їдеш, того пісню сьпівай!“

Зимою Іцик почав учити Германа читати й писати, — розуміє ся, по жидівськи, бо інакше й сам не вмів. Наука йшла досить тупо. Герман виріс у обставинах так некорисних для розвитку духової здібности, що лиш вроджена

завзятість могла допомогти йому побороти початкові труднощі. Його ум, бистрий і похопливий у щоденнім життю, в звичайних річах, — при науці показував ся таким тупим, непамятущим і неповертливим, що навіть терпливий і добродушний Іцик нераз лютив ся, кидав книжку і на кілька годин переривав лекцію. Однакж не вважаючи на його терпливість і Германову пильність, вони через зиму не дуже далеко зайшли при неприступнім, механічним способі науки.

За те як прийшла весна, настало тепло, погода, — от тоді почало ся життя для Германа! Іцик запрягав конячку до візка, накуповував в місті всього подрібя, якого потребують селяни, і гайда з тим добром по селах! Яка втіха була для Германа сидіти з заду на возі на скринці: з переду і з заду копиці онуч і всього „фурфанта“, а понад тими сірим купами ледви виглядає мала головка Жидика в дрантивій шапчині, зі здоровими рум'янцями на лицях, кучерява, весела. Довкола пишні зелені поля, шумячі діброви, блискучі сріблясті річки, а над головою погідне, голубе небо, — і тепло, сумирно, любо довкола, — голоси пташенят зливають ся з черкотом сверщків, шелестом зеленого листя, шваркотом потоків у одну безмежну, стрійну гармонію щастя, величі й супокою.

Гей, кілька то разів нагадує Герман Гольдкремер, мільйонер, ще й тепер оті часи свого веселого, вільного, правдиво циганського життя! Він нагадує їх не то щоби з якоюсь особливою радістю, — він з погордою дивить ся тепер на тодішню бідність, на запопадливість за тих пару крайцарів, на втіху, коли їм удало

ся вимінати багато онучок, — його навіть злить ота тиха радість, оте вдоволенє, яке чув тоді; але все таки якийсь тайний, невідомий голос шепче йому, що се була найщасливіша пора його життя, що тихе щастє, сумирні, погідні дні, котрі прожив у бідности, на Іцковім візку, не вернуть ся для нього ніколи.

Отсе їдуть бувало дорогою посеред піль: довкола ні живої душі, збіжє ще не достигло, — легенький вітрець хвилями-хвилями клонить важке колосє половіючого жита. Вусатий ячмінь денеде вирізує ся ясно-зеленою пасмугою, а озима пшениця гордо похитує ся на своїх струнких, гладеньких стеблах. Куди оком кинь, не видно людської хати, — село в долині. Далеко-далеко на сході розіллєла ся зеленим, пахучим озером лука, і відтам доносить вітер дренкіт кіє та декуди видно ряди немов великих білих комах, що порпають ся в зелени — то косарі. Іцкова конячка немов і собі рада тій величній тиші, тому теплу й запаху, йде собі нога поза ногу мягкою „польською“ дорогою, зриваючи час від часу головки конюшини на ході. Іцик мурликає під ніє якусь жидівську пісеньку, мабуть: „Finsterer Balyguleh“, — батіг застромив за пояс та рівномірно розхитує головою на лїво, на право, на лїво, на право, немов роздає поклони тим пречудовим, благословенним нивам, тій луці далекій і тому Дїлови синьому, що під захід сонця вистрілив високо в небо своєю тяжкою масою, круглими лїсистими верхами, та мріє в віддали, величній, спокійний, неспрослідимий, немов шмат неба, котрим природа для більшої вподоби замаїла наші гори. А малий Герман за той час сидить посеред куп онучок, струже дещо, та веде сам з собою всілякі розмови,

немов се він онучкар, а до нього приходять баби і торгують ся з ним.

Але ось вони з'їжджають з гори. За ними схопив ся туман куряви, — перед ними зеленіють верби, вишні; сріблить ся річка між хатами, грають ся діти на вигоні, бродить худоба по оборах: село. Герман схапує ся, щоби отворити лісу і швидко запирає її, скоро візок проїхав, та біжить за ним, бо вже чує гавканє довкола, — вже з присп посхачували ся пси і біжать громадою привитати гостя. Непривичний стрій, ще непривичнійший візок побуджує їх до лютої завзятости, а кілька раз Іцик або й Герман протяглим, проникливим голосом закричать: „Міняй онуці, міняй!“ — то пси аж заливають ся, аж землю рвуть під ногами з превеликої лютости. Вони гурмою біжать довкола візка: деякі уїдають на конячку, котра хитає головою на всі боки, немов розкланює ся добрим знайомим, а як котрий пес надто вже до неї наскакує, форкне і підійме голову до гори, тай далі. Інші взяли на око онучкаря, — біжать попри віз, хапають зубами за колеса, але все дармо. Германови робить превелику втіху ота безсильна лютість псів, — він дразнить їх прутом і голосом, та регоче ся до розпуку, коли який смілійший зведе ся на задні лаби, щоби скочити на віз, — віз тимчасом побіжить дальше, а бідний песко аж перекарбуляє ся з розмаху в поросі.

Аж ось по хатах, по оборах ворущня, гамір, крик, біганина... Баби, хлопці, діти, — все біжить на-впроцапі на вулицю, доганяє міняйла. Але міняйло немов не бачить їх, немов не чує, як кричать: „Жиде, Жиде, а зажди но!“ Він бачить, що їх ще мало, їде далі, де

на містках та по оборах піджидають інші, і ще раз затыгає своє протяжне: „Мінйай онуці, мінйай!“ Аж тепер він зупиняє коняку, кидає їй кулак сїна і обертає ся назад, аби видобути скринку з усіляким добром, за котре промінюють селяни платянки. От тут зачинає ся жите рухливе, говірка, веселе! Тут і для Германа робота. Охочих до мінйанки купа велика: одні відходять, другі надбігають, — Іцкови годі всіх заспокоїти. Герман і воза пильнує і сам дещо торгує, — на нього Іцик здав сїльських дїтий, котрих найтяжше обігнати ся, а найлекше одурити. Герман ще й тепер з усміхом згадує, як то він шпарко уважав ся між сїльськими хлопцями, як швидко відправляв їх, як зручно вмів підсунути кождому те, чого той хотїв, або й настирити те, чого й зовсїм не хотїв і брав від нього шматянок у-трое більше, як варт товар. І кілько то було сварів, криків, проклять та реготу на тих сїльських вигонах! Особливо з жіноцтвом була тяжка рада. Упре ся одна з другою і не вступить ся: дай їй тото або тото за стілько онуч! Але тут Іцик був уже зовсїм не той, що дома: упре ся й собі, й насварить на бабу і споганить їй усю родину, і таки поставить на своїм. Довго тягнуть ся торги та передирки. Іцик поволеньки підганяє коняку горі селом, усе в супроводі цілої гурми сїльських хлопят та дївчат, у котрих нема платянок, і котрим зависливо дивити ся на ножики, перстені та скиндячки, що понамінювали інші. Вони слїдкують за мінйайлом з далека, коли він стане, стають і собіж купкою з боку; иноді їх потручують ті щасливі, що мають з чим іти на торг, — а вони стоять німо і лише голодними очима пасуть кождий

рух у тій метушні. Коли з купи залунає регіт, вони й собіж усміхають ся якось несвідомо, а коли відтам градом сипле ся лайка та голосні пересвари, вони так само мимоволі бліднуть і зціплюють розняті доси уста. Германови нераз якось ніби моторошно, а ніби й жаль робило ся тих вічно голодних, брудних, тихих і сумовитих сільських дітей, і коли торг був добрий, він випрошував у Іцка жменю цукерків або пару обарінків, кликав дітей до себе і обділював їх тими ласощами. Вони наближали ся несміло, брали незручно і відходили не дякуючи, мов іще дужше заклопотані тим несподіваним добродійством з боку Жида, і потім знов ставали з боку і слідили його очима так само, як і перед тим.

Поволи їдучи горі селом, візок чим раз то більше наповнює ся платянками, — Іцик поглядає на їх наскидані копиці і засукує руки, — знає, що швидко набере ся в нього сотнар і буде можна везти до ліверанта в Дрогобичи. Та ось вони серед села, біля широкої, мурованої коршми. Іцик звертає коняку на брудне, просторе подвір'є. Арендар Мошко його знайомий. Тут він пообідає, — розуміє ся за гроші — печених бараболь і молодой цибульки, і побалакає „зі своєю вірою“, — тут і конину попасе і онучки в коморі зложить за час, бо йому не вигідно з ними возити ся. Його приймають радо, — йому так любо посидіти в тіснім ванькири, заваленім трохи не до повали бебехами, — йому так любо гуторить ся серед вереску жидівських бахурів та уриваної бесіди двох селян, що широко розсіли ся в коршмі на лавці, випили по півкватирці, люльки позапікали, та пикаючи час від часу перекидають ся кількома

словами. І Германови добре та любо побігати на дворі з арендарськими хлопцями, покричати, побороти ся, покарбуляти ся на мягкій мураві. Сонце саме в ополудни. Горячо, аж душно. Комарі та овадня докучають Іцковому коневі, котрий дармо форкає та обмахує ся хвостом, гризучи пахучу, сьвіжу траву, що йому докинули арендарові хлопці. Дітям жаль коня, — вони беруть ся обганяти його від овадів, а коли їм се навкучить ся, поналамують зеленої, широколистої вербини і обтичуть нею коня для якого-такого захисту.

Сонце хилить ся з полудня. Іцик відпочив, покріпив ся, напоїв коня, шмати позносив до арендарської комори і зложив до свого таки мішка, що там стоїть лише про тоту потребу. Пора в дорогу. Візок порожній легко котить ся і туркоче дорогою. Іцик живо підганяє коня і знов затыгає своє: „Міняй онуці, міняй!“ Починають ся давнійші сцени, торги, крики, біганина, — і знов міняйлів візок їде немов у параді, наповняючи ся поводи платянками. Вже сонце геть-геть похилило ся, заким Іцик зміг покінчити з бабами, — ось і селу кінець. Знов біжить Герман відпирати лісу, — тим разом вони виїзять тихо, пси втихомирились давно. Їм знов приходить ся їхати під гору, посеред поля, далеко-далеко глинистою дорогою. Але дорога суха, візок теркотить по грудю, — Іцик швидко поганяє, бо на вечір їм треба стати в другім селі, у знайомого арендаря на ніч. „Вйо-у, косью! Гайта! Вйо-у!“ покрикає раз по разу Іцик і знов зачинає мурликати під носом протяжну пісеньку: „Finsterer Balyguleh!“ І далі далі, далі! З села до села, з гори в долину, через річку, гори

горбками, посеред піль, поперек лісів тягне ся повільно їх торкітливий візок, розлягає ся за-гублений у зелені проникливий Іцків голос. Зміна за зміною, а жите все одно! Околиця за околицею, а край все один, краса все одна, — вічна, ненаглядна, супокійна краса пречудового Підгіря...

II.

Спомини уколисували Германа. Він чув, як у нутрі його немов таяв якийсь давній, довголітний холод. Цілі роки він носив його в собі, — цілі роки, від коли оженив ся, — він чув, що якась судорога сціпила його груди і притупила в ній усяке людське чутє.

Вчора вечером, їдучи сюди, він проїздив через Губичі. Йому прийшлось минати давно знайому, похилену і на пів розвалену Іцкову хатину. Тепер вона вже в третіх руках після Іцка. Перед нею дві верби головаті і стара поломана ліса. Стіни покривились і позападали в землю, віконця позатикані шматами. Кілько сот разів він переїздив коло неї, і ніколи не прийшло йому на думку заглянути за високий пліт, хто тут живе? Вчора, не знати як і відки, прийшла йому така думка. Він велів зупинити бричку і став на ноги, щоб заглянути через пліт. Троє Жиденят бавило ся на подвірю коло невеличкої, занедбаної шіпки, де колись стояв Іцків кінь. Двоє дітей були круглі, повновиді, чорноокі і дуже веселі. Третій, троха більшенький хлопчина, держав ся якомсь осторонь від них, забавляв ся, видно, нерадо, і робив усе, що йому казали менші. Його лице було зовсім

не подібне до тамтих, — певно се був якийсь знайда або вихованок. Дівчинка, літ коло 6, лютила ся власне на нього, термосила його за руки, за вуха, щипала в лице і збіткувала ся над ним, але він не плакав, не кричав, навіть не кривив ся, тільки жалібно дивив ся на неї. Видно, бояв ся її, і ще гірше матери, яка в тій хвили кричала на когось у хаті.

Герман не міг довше дивити ся на таку забаву між дітьми. Він сів і велів поганяти коні. Його сильно вразив той трівожний, болісний погляд хлопчини, що не кричав і не плакав, коли інші збіткували ся над ним. Тепер йому пригадали ся його давні забави серед селянських дітей. Як вони радо приймали його, як любо було бігати з ними, плести вінки з лоташу/весною, ходити по лісі за грибами та горіхами в осени, коли часом Іцик не їхав по селах. Чому вони чули себе всі рівними, а тут уже між малими, одної віри, така неприязнь? Але швидко пригадав ся йому його власний син, що з маленьку ще любив цвігати батогом малих песиків аж до крови, що малих дітей без причини кидав у рови, що для забави нераз бризкав на кухарку окропом. Пригадала ся йому його жінка і вся домашня погань, — і чоло його насупилось, а з поміж стиснених уст вирвало ся якесь жидівське проклятьє.

Але дальші спомини з давнійших літ успокоїли його. Тепер уже не тиха, безнадійна бідність видніла ся в тих картинах, що пересували ся перед його очима. Ні, тут уже почала ся боротьба за богатство, — боротьба страшна, завзята, щоденна. Тут Герман міг слідити від самого початку, від малесеньких зародів, як росли, розвивались і множили ся його тисячі,

доки не дійшли до мільйона, як поборювали і пожирали без ліку противників, як опутовали і висисали без ліку народа, як ширили довкола без ліку нужди, бідности, знищення, і йому самому попри всіх достатках і розкошах таки не принесли того, що називає ся щастем, вдоволенєм. Давнійше упоювали його перші вдачі, в його грудях часом щось метало ся і скакало з радости, — але тепер не стало й того. Його капітал ріс і множив ся мов заклятий. Сьогодні перший раз він оглянув добре, відки набирав соків, — і злякав ся, злякав ся самого себе, злякав ся свого багатства. Не тому, щоб так надто зрушила його доля тих тисячів, у котрих його капітал відняв щоденний хліб, так як велике дерево ростучи відіймає животні соки в дрібної трави кругом себе. Ні, доля тих бідолахів не дуже займала Германа. Не того йому стало страшно, що тисячі не мають через нього чим занести ся. Він був заботливий, і йому в тій хвилі причували ся тільки тисячі проклять, що падали на його голову. Його багатство якось страшно в тій хвилі затяжіло на нім. Йому не знати відки прийшла думка, що багатство — то стоголова потвора, що пожирає інших, але — хто знає, — може нарешті пожерти й його. Він мимоволі глипнув на образ, залитий тепер ярким соняшним світлом. Газелі десь немов пощезали, зблідли серед яркого світла, — тільки зову жуа блищали, мов золоті, живі перстені, готові ось-ось обхопити свою добычу, — а очі, ті зачаровані, огнисті очі так і впивали ся в Германа, так і проколювали його. Йому стало моторошно. Він зажмурих очі, щоб обігнати ся світла і страшного привиду.

Якимже способом доробив ся Герман Гольдкремер такого великого маєтку? Три літа пробував він у Іцка Шуберта. Здорове повітря, супокій, часті проїздки зовсім віджили його. Його лице почало наливати ся здоровою краскою, рухи були живіші, ба навіть пам'ять і поворотливість значно збільшилася. Герман ріс, дужав і поправляв ся на диво, хоча слідів молодших літ ще лишило ся немало в цілій його вдачі. Він не раз лютив ся за марницю, не раз нападали на нього давні лінощі і він сидів зложивши руки цілими днями на лавці, не кажучи ані слова до Іцка. Але всьо то не псувало між ними доброї злагоди. І певно Герман був би від тих хиб вилічив ся, якби був довше пожив у Губичах. Та не так воно склало ся.

Герман до нині ще тямить ту зимову ніч, у яку постигло Іцка нещастє. Він цілий день сидів сам у хаті та нетерпливо вичікував свого опікуна з Дрогобича. Іцик поїхав на торг. У день мороз полекшав, сонічко світило ясно, а зо стріхи капало аж любо. Але над вечір надтягли сірі хмари і почало ліпити широкими пластами снігу. Швидко й світа не стало видно. Смеркло ся доразу, а сніг усе ліпить та ліпить. Тихо довкола, вітру нема. Герман затопив у печі, сів на припічку і жде, але Іцка як нема, так нема. Дорога в село йде попри хату. Ось Герман чує, гейкають якісь торгові, вертаючи домів. Він вибіг, щоб розпитати про Іцка. „А певно вже десь їде, — ми його ще лишили в місті“, — відповів селянин. Знов Герман чекає. Огонь сячить і тріскотить у печі, — він добув гороху і почав пражити його в грани, а для Іцка зварив кілька яєць.

Ось під ніч потис мороз, позамальовував шиби ледовими, дивними квітами. Далі зірвав ся й вітер, почав бити снігом о шиби, свистіти серед крутих берегів, термосити і виривати китиці в стрісі. Огонь погасав, — Германови ставало лячно, він докладав полін, і раз-у-раз притулював лице до вікна, чи не почує теленькане Іцкового коня. Не чути нічого. Крізь шпари в стінах потягає з надвору холодом. Германови здає ся нараз, що десь дзвонять, волосє зводить ся гору на голові, — думка про пожежу пролітає в нього. Він прислухує ся, — ні, не чути нічого. Ось засвистів, заревів, завив вітер дужше ніж уперед, — немов стадо скажених вовків летить до села, виючи з голоду та копотячи серед сніговійниці. Від селянських дітий Герман наслухав ся повістий про злодіїв, що в бурливі ночі добувають ся до хат, — і ось йому причуло ся, що хтось скрипнув сінешними дверми і легенько ступає чалапкає по сїнех, мадає руками по стінах — виразно чути шолопанє чим раз то ближе хатних дверей... Герман хоче кричати, але чує, що щось здавило його в горлі; він сам не знаючи, що робить, втиснув ся в темний, тісний кут за печею, — холодний піт виступив йому на чолі, — все тіло дрижить, — він що хвиля жде, як ось-ось двері отворять ся, а в них покаже ся страшне, обросле лице злодія з здоровою булавою та з широким, блискучим ножем за ременем. Але хвиля за хвилею минає, — не чути нічого крім проразливого завивання бурі. В Германа поvoli встуває дух, — але він уже не сьміє встати зі свого кута. Розгорячкова на уява приводить йому на пам'ять повісти про „страччуків“, що роблять ся з нехре-

щених дітей, закопаних дебудь під плотом, під вербою. Йому здає ся, що щось чупкає по поді, — він трівожно підніс очі в гору, де було в повалі старим звичаєм вирізане маленьке віконце. Мороз пробіг по його тілі. Йому бачить ся, що віконце ворухнуло ся, що піднімає ся поволи-поволи в гору, а за ним видніє ся чорний, глибокий отвір. Він замер зо страху, не можучи відвернути очий від віконця. Йому зазвеніло в ухах, — бачило ся, що в нім самім, у середині ворухають ся якісь дикі, трівожні голоси, піднімає ся крик, замішане без його волі. Нещасний хлопець безумів зо страху та ожданки. Але голоси не унимають ся, стають що раз різкійші, голоснійші, — якесь уриване теленкане пробиває ся крізь змішаний гамір. Герман хвилю ще сидів, мов мертвий, не знаючи, чи дійсно сесь гамір підняв ся в його нутрі, чи може доносить ся з надвору. Але одної хвилі застанови було досить. Він зірвав ся, немов у якійсь розпуці і одним скоком був коло вікна. Гамір розлягав ся вже на їх оборі, — видно якісь чорні тіни, чутно теленькане кінської упряжи, — ах, Іцик, Іцик приїхав!...

Гамір під хатою... Загримали до дверей. Герман побіг відчиняти, і ще швидше влетів до хати, так лячно, темно, холодно було в сінях. Чи се знов йому причуло ся, чи то на правду він чув глибоке, тяжке стогнане десь під землею? Він дрожаючи мов осиковий лист докинув дров до огню і обернувши ся лицем до дверей, ждав, хто вийде. Двері отворили ся, і повільно, важким поступом увійшли чотири селяни, несучи кровавого, ледви живого Іцка, з котрого груди видобував ся часом глибокий, несвіт-

ючи стогін болю. Герман застив на місці з переляку, побачивши той кровавий, страшенний привид. Він притис ся до печи і не сьмів кроку зробити.

— Поволи, Максиме, поволи! — приговорював один селянин другому. — Бережно держи за руку, — не видиш, що кров аж крізь бекешу виступає?...

— Я й так дивую ся, що бідний Іцко доси видержав. Та в нїм певно й одної кісточки цілої нема — відізвав ся Максим.

Іцик знов застогнав, але так страшно, що Германови волосє в гору підняло ся на голові. Селяни положити його опікуна на постелі, взяли ся перевязувати його рани, як самі вміли — (цирулик, за котрим післали до Дрогобича, не швидко над'їде в таку негодую!) — а Максим, гріючи заморожені, кровю обмазані руки над огнем, почав шептом розповідати малому Гершкові, що за нещастє спіткало Іцка.

— Ну, видиш, небоже, — почав Максим хитаючи головою, — як то нещастє нераз чоловіка здибле на дорозі! Тай то ще от-яке! Най Бог кожного боронить тай заступить від такого! От, видиш, їдемо ми дорогою понад Герасимове бережище, — ти знаєш, де воно, — он там за селом над рікою той беріг крутий та високий, — їдемо собі, віз за возом, — а тут вітер у споду реве так, що Господи!... Сніг так і жбухає межі очі, — коні ледво лізуть, — страх! Аж ось кум Стефан, що їхав, передом, кричить: „Гов!“ — Ми всі: „Що таке?“ А Стефан повідає: „Слухайте! Тут щось страшного, — якесь нещастє!“ Слухаємо, — дійсно в споді берега щось стогне, та так страшно,

болюче, що нам аж кров застила в тілі. — „Е, говорить Панько, може — Дух святий при нас! — поганець який манить нас у западню?“... „Що ви, куме, — відказує Стефан, — тут видно якийсь чоловік ішов, або їхав, не спостеріг ся добре, тай упав з кручі. Ходіть, панове, — треба ратувати живу душу!“ Панько каже: „Та бо я бою ся! Мене ляк зносить!“ — А тут стогнане раз у раз зі споду чути, ніби грішна душа в пеклі пити просить. Ми всі зійшли ся в купу, — що тут робити?... „Ходімо, — каже Стефан, — а кума Панька лишім коло коний“. — Пішли ми аж на сам беріг ріки. Заки ми туди дібрали ся, заки що, — то може з пів години минуло. Вітер аж землю рве з під ніг, — аж лід на на ріці тріщить, а снігом бе в очи, ніби лопатою. Господи, плута така, що хоть зараз гинь! Темно, страшно... Ми побрали ся за руки і йдемо на помацки туди, де чути стогнане. Дивимось, — лежить щось чорне на леду і не рушає ся. Ми надійшли — кінь посеред роздрухотаних саний. Певно хтось з дороги схибив та перевернув ся долі бережищем. Оглянули коня, — неживий. Ідемо далі, — а твій бідний Іцко лежить на леду і вже от-от, ледво стогне! Господи твоя воля! Таке нещасте на чоловіка.

Максим, оповідаючи, грів прозяблі руки над огнем і пикав люльку. Герман не плакав, тільки дрожав і поглядав скоса на постіль. Йому страшно було перед тим покаліченим, кровавим, стогнучим тілом, що колись було його опікуном. Він просив Стефана і Максима лишити ся з ним через ніч коло слабого, але їзди всі обіцяли прийти, скоро повідвозять хубу до дому. Іцик лежав без пам'яті, говори-

ти не міг, і бачилось, не пізнавав нікого. Герман раз лише поглянув украдкой на нього. Голова була позавязувана хустками, крізь які повиступали широкі плями крові. На бороді і волосю скріпла кров, бекеша і сорочка кроваві, уста посинілі, очі бездушні, вираз лиця страшний!

Аж десь над раном, коли буря троха стихла, приїхав цирулик із Дрогобича і почав сварити та лютити ся на селян, що брали ся самі до перевязування ран, а не знають тому ладу.

— Алеж, пане, — відповів Стефан, — таж доси був би згиб чоловік! Ми бодай щото, а кров затамували.

— Мовчи, стара торбо! — гаркнув гнівно цирулик. — Ти відки знаєш, що був би згиб? Як ти можеш то знати?...

Стефан, хоть був на слова досить острий, змовчав, а цирулик почав розглядати рани, і запевно мусів признати в душі, що перевязка зовсім не була така лиха, як думав з разу. При помочи селян, котрі почали увихати ся, немов тут ішло о ратунок їх наймилішого свояка, попромивано рани і тоді аж можна було розглянути, що таке покалічено у Іцка. Здаєть ся, падучи з високої кручі, він упав насамперед на лівий бік о острий, вистаючий камінь, бо ліва рука була зломана повисше ліктя, а крім того в самім рамени була глибока рана. Відтак тіло переважило ся на право, при чім Іцик покалічив ся о другий камінь. Цирулик побачив, що біда, і коли люди, а особливо жінки, яких зійшла ся повна хата, запитали його, чи вийде Іцик, — він стис плечима і сказав, що велике було би диво, як би дожив до завтра.

Цирулик сказав правду. Іцик умер ще того самого дня, не прийшовши ані на хвилю до пам'яті. Герман не плакав на його похоронах, — його тіло все ще дрожало зі страху від тої ночі, — страх витискав усяке инше чуте. Він ночував у губицького арендаря, котрий разом узяв опіку над Іцковим маєтком, щоб ніби зберегти його для Германа. Герман пробув у нього до весни, не знаючи, що діє ся з тим маєтком. Аж коли громада упімнула ся о те діло, — арендар показав якісь рахунки, якісь Іцкові квіти, — хату й огород Іцків продано, а по сплаченню довгів лишило ся для Германа 90 гульденів, які арендар віддав йому до рук. Герман з тою сумою вийшов із Губич, — пішов у світ шукати щастя, — і ота сума була першою підвалиною його мільйонів.

Так закінчило ся для Германа супокійне сільське житє. Тепер сидячи за писемним бюрком перед рахунковою книжкою в Бориславі, він, практичний чоловік, фінансїст, не багато ваги прив'язував до наслідків, які лишило те житє в його душі. Він навіть силував ся глядіти на нього згідно, з висока, шукав у голові насмійшливих слів для його схарактеризованя, але про те його думка раз-у-раз вертала до тих свїтлих хвиль, і не знати чому, йому все ставало лекше на серці, коли згадував губицьке житє. Він не тужив до нього, не бажав, щоб воно вернуло ся, — але чув заразом, що теперішнє житє серед достатку й роскоші зовсім не лїпше від тамтого, — коли навіть не поганьше. Він сам не знав, чому кожний раз при думці про Іцка й Губичі йому робить ся якось так на душі, як тому, хто блудячи в густім, темнім лісі, крутими стежками, на-

раз вийде на невеличку поляну, залиту ясним, сонічним сьвітлом, заповнену теплом і пахощами цв'ітів. Він почав думати про дальше своє жите під вагою того вражіння, і йому бачило ся, що ось він знов запускає ся в темний ліс, у якім йому призначено блудити без виходу, — а доки, до якої ціли, — хто його знає! Йому робилось чим раз тяжше, тіснійше, — якось душно і лячно. Чи то від сонічної спеки, чи від вохкості в хаті йому пробіг мороз поза плечима.

Він пішов до Дрогобича, сам не знав чого. Не було у нього певної думки про заробок, до якого при тім не мав ні вм'юлости ні охоти. Кілька день він жив сяк-так за одержані гроші, але коли побачив, що гроші минають ся і подумав, що опісля він зістане зовсім без нічого, голий і голоден, перелякав ся дуже і завзяв ся — радше зараз згубати, а не кивати більше тих грошей. Розуміє ся, з того завзятя також не булоб нічого вийшло, колиб не щасливий випадок, що показав йому який-такий заробок. В шинку, в котрім він ночував, зійшли ся одного вечера якісь чорні, страшні люди. Герман зразу бояв ся їх, але почувши, що бесіднують між собою по жидівськи, надійшов ближше і став слухати. Се були самі молоді, 18—20 літні парубки, котрі завтра вибирали ся до Борислава „*либати*“ кипячку. Герман довго слухав їх бесіди про те „*либанє*“, але не знав, що воно таке. Він запитав ся одного з них, і сей відповів йому, випиваючи душком склянку пива:

— Ну, а що? Хиба ти не знаєш, що в Бориславі на всіх водах і багнах виступає чорна ропа, така, як нею хлопцї вози смарують. Ну, то бере ся кінський хвіст, згонить ся ним по-

верх води, то тота ропа набирає ся на волосінь, — а з неї рукою зсуває ся до коновки. Тото називає ся „либати“.

— Ну, і кудиж діває ся тоту ропу? — спитав зацікавлений Герман.

— Носить ся сюди до Дрогобича, — тут є такі, що куплять.

— А добре платять?

— Чому ні! за коновку шістка. Ну, а як добре звивати ся, та за день і пять коновок набираєш. Тільки ось носити біда!...

Герман почав роздумувати над тою бєсїдою. Щож, — воно то не зле, такий заробок. Хоть робота не гарна, та за те легка. А платить ся добре. Чомуж і йому не взяти ся до неї? Він рішив ся таки завтра йти з либаками до Борислава, і коли сказав їм се, вони пристали, тільки жадали могоричу. Герман на радощах упоїв їх пивом, щоб „обляти“ свій новий стан.

Від тепер почало ся для нього нове жите, зовсїм відмінне від губицького. Воно ділило ся на два головні місця: Борислав і Дрогобич. До Борислава либаки вибирали ся на цілий тиждень, ночували там хто у місцевого арендаря, а хто в селян по шопах та оборогах. Де хто ночував, там мав також свій склад, одну, дві або й більше бочок на ропу. Налибавши повну бочку він забивав її чопом і зачинав нову, а наповнивши дві наймав фіру і віз свій товар до Дрогобича. Там, за окопищем на пустім громадським полі була перша, примітивна дестиларня: ропу варили в великих кїтлах, домішували до неї висївків та ометиції і робили мазь до возів. Але сей інтерес ішов слабо; мазь, чим більше її роблено, тим була дешевше,

і вже дехто з тих самосієвних дестилляторів (сю фабрикацію зрештою вони переняли від бориславських селян) думав про те, чи не можнаб инакше спожиткувати сей дивний, вонючий та легко запальний плин. Уже роблено у Львові, в Кракові й Відні проби його хемічної аналізи, вже була чутка, що десь там на Мазурах якийсь пан Лукашевич, добувши в своїм маєтку ціле жерело такого плину, спровадив десь аж із Німеччини фахового хеміка і сей роздививши та рознюхавши ту ропу обіцяв йому очистити її так, що буде ясна як вода і буде горіти ясно і майже без диму. Жиди в Дрогобичи метали ся биті ожиданкою; чим раз більше їх цікавило ся бориславською ропою, і хоча ціна її все ще була не висока, то все таки дехто, спекулюючи на непевну будущину, починав уже заглядати до Борислава, нипати по мочарах та поточинах, розвідувати у селян, чи буває копаючи ями чи то на бульбу, чи на що инше не надибали більше тої „кипячки“.

Селяни були переважно бідні, непривітні, не розмівні. Ой так, усюди, де прокопаєш трохи глибоше, добуває ся та проклята ропа! А як не вона, то її сопух. Просмердів нам ціле наше житє. Десь Бог не мав як покарати людий, та отакою нуждою. Анї одної криниці в селі не можна викопати. А инодї вибереш яму на бульбу, закопlesh, усю зиму сухо, а на весну розібеш копець, а вся бульба плаває в ропі, як пироги в сметані. Особливо в долішній часті села клопїт з тою ропою. І де вона є, там анї збіжжє не вдає ся, анї паша нї до чого — нї трави тої худоба не пасе, нї

сїна ані соломи їсти не хоче. Нещастє наше тай годї.

Ось у таку пору, в хвилї перших народин галицького нафтового промислу розпочав Герман своє либацтво. Він ішов до нього без великих надїй, зовсїм не думаючи, що на тих бориславських мочарах та пустарах криють ся жерела мільйонових капіталів. Либацьке ремесло манило його головнo тим, що чоловік не потребував сидїти на однім місцї, дусити ся день і ніч у тїсних, вонючих халабудах, міг блукати по полях, жити сам для себе не дбаючи нї про кого. Інші либаки були такі самі вольні козаки, що не мали иньшого пристанівку, не потребували журити ся нїким, дбати нї про кого — веселий народ, невеличка, молодод компанїя, і се також дуже подобало ся Германови.

Він не без радости і не без якоїсь тихої вдяки згадує перший день своєї нової кар'єри. Був холодний маєвий поранок, коли браз із п'ятьма молодими либаками йшов стежкою поперек піль до Борислава. Вони йшли через Тептюж, лишаючи Губичі з боку. Сонце сходило над Дрогобичем і обливало кровавим сьвітлом ратуш, костел і церков сьвятої Трійці. Сюди ближше вила ся Тисьмениця блискотячи мов золота змїя, і шваркотїла в віддаленю по каміню, та так, що той шваркіт доходив до слуху як тихий, мелодийний гомін. Дуби в Тептюжи іно-що зачинали розвивати ся, — за те сподом ліщина шелестїла вже своїм широким, ясно-зеленим листем. Вони йдуть швидко, не розмовляють, квач у кожного через плече, — хто молитву муркоче, а хто й так собі дещо співає. У кожного при боці торба з хлїбом і цибу-

лею, — се його цілотижнева пожива. Ось вони минули Тептюж, — перед ними поле зелене, свіже, — далі лука, замаєна цвітами, — знов горбок, через який гадиною звиває ся стежка, і ось бориславська кітлина. Не доходячи самого села вони розійшли ся по луках, по мочарах та поточинах; старші либаки мали вже свої певні місця, прошпортані дучки, де ропамов сметана стояла на воді, і кілька її не либай, усе стояла в одній мірі. Швидко й Герман знайшов собі таке місце, пропернав дучку, і всі стали до роботи.

Бориславське підгір'є виглядало тоді ще зовсім не так, як тепер. Бідне, підгірське, звичайне село розстелювало ся невеличкими купками будинків по підніжю Діла понад потоком. На пригірках від Бані й Тустанович були поля господарські, а низше луки і голе пасовиско. Але при всім тім земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив із неї, особливо теплими вечерами. Весною, коли розтаяли сніги і змякла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсоване горячої крови в глибоких, невидимих жилах. Поміж народом ходили слухи, що на тім місці, де стоїть Борислав, були давними часами великі татарські війни, що тут поховано багато наших людей і поганих песиголовців, і що трупи що року силують ся встати на світ і будуть силувати ся доти, доки не прийде їх час. А тоді вони проломлять землю, розвалять весь Борислав і пійдуть у світ воювати. Не знали бідні Бориславці, говорячи собі зимовими вечерами сесю казку, що вона аж надто швидко справдить ся, що страшна підземна потвора незабаром уже прорве земну опону, роз-

валить їх бідне, сумирне село і зруйнує до тла їх і їх дітей! А тим менше знали й гадали вони, що та потвора, то зовсім не трупи давніх рицарів, а отся гідка, чорна, вонюча ропа, що тепер випалювала їх сіножати, а швидко мала розійти ся по всім єввіті прочищеною нафтою, (тисячам на зиск, тисячам на втрату, а їм самим на горе та на руїну!)

Либацькі часи! Герман і доси згадує про них з уподобою! Він швидко привик до поганого сопуху ропи, і навіть полюбив його, коли переконав ся, що з тої ропи пливе його заробіток. Цілими днями, від ранньої весни аж поки не настануть осінні холоди, він чапить було над своєю дучкою та водить своїм обмащеним квачем по поверхні брудної води, якою вона заповнена. Під його руками коновка за коновкою наповняється ропою. Він либає й дивується, відки береть ся та мазь, що розливає ся по воді широкими перстнями і грає всіми барвами веселки. Він пробував копати глибокі ямки, в надії, що може добуде жерело тої мази, але ні, жерела не було, замісь мази підходила вода, а по якімось часі — бач, на поверхні води показували ся знайомі перстені дивного олію! Герман часто говорив про се з либаками, та се були тупі голови. Їм бай- дуже було до того, відки що бересь, аби лише пліло в їх кишеню. Вів заговорював із селянами, що иноді бачучи либаків на своїм полі заходили до них, гляділи на їх роботу або й заборонювали їм порати ся тут і змушували забирати ся далі. Герман, привикши в Губичах поводити ся з селянами, не лякав ся їх сердитого виразу та вислову, заговорював їх гнів жартами, задобрював сердитих пачкою тютюну

і користав із страху иньших либаків та вибирав собі що найкращі дучки. Але й селяни не знали, відки бере ся ропа: одні говорили, що то предковичні гнилі трупи, другі здвигали плечима і казали, що „земля потить ся“ тай годі.

Герман слухав, потакував, ніби дивувався, але не вірив. Він знав із досьвіду, що чим глубшу дучку прокопле в землі, тим більше кипячки виступає на воді, і його бистрий розум доміркував ся зараз, що там далі в глибині мусить бути тої кипячки далеко більше, мусять бути великі стави та озера, коли з них, мов шумовинє з кипучого кїтла, стілько її підходить до гори. Ге, як би то ціна тої кипячки піднесла ся, як би то справді можна було вживати її до чогось иньшого, ліпшого, ніж до смарованя возів! І Герман либаючи та слїдячи за хвильованєм барвистих перстенїв на воді мріями літав далеко, але все в однім напрямі, туди, до золотого краю багатства, достатку, туди, де „великі гроші ростуть“.

Його молодість пройшла в бідности, по части серед міської жидівської бідноти, по части серед темних та вбогих селян. Його уява не була розвинена та здеморалїзована образами роскоші та пишноти та великоміського зиску. І коли його тягло до краю, „де великі гроші ростуть“, то він не уявляв собі панського лїнивого житя, гри в қарти, піятик та розпусти; йому марило ся рухливе, запопадливе жите жидівського купця, гуртівника, торговця, що висилає десь кудись вози з великими купами якихось товарів, торгує ся з селянами, з робітниками, робить тижневі виплати соткам, тисячам людей, числить видатки, числить зиски, загалом числить, числить, числить... Герман

з малку любив числити. Ще мати вчила його початків числення, а Іцик був у тім добрий майстер і силкував ся передати Германови свою штуку. Ось і тепер сидючи над своєю дучкою, весь замазаний ропою як чорт, у подраних, вонючих лахах, Герман числить: стільки коновок ропи на день, стільки треба заплатити за перевіз, по стільки центів коновка, а стільки виходить на житє, а стільки випаде на місяць... Він спекулює, як би так не возити до Дрогобича, а варити мазь тут? Е, що, а все таки мазь треба-б везти на торг... а при вареню треба сидіти... не оплатить ся. Або як би так мати свого коня і свій віз, простий драбинястий селянський віз, і самому возити ропу? Щож, на коня і на віз гроші у нього були би... можна би навіть що два дни відвозити по дві бочки... Герман числить ціну коня, воза, паші, удержання, і виходить, що се могло-б оплатити ся. А ще як би ціна ропи троха, трошечка підскочила! Се був сук, на який наскакували всі Германові рахунки! Се був одинокий пункт, із якого можна й треба було шукати вихідної точки, шляху до краю, де ростуть великі гроші. А ся точка довго не хотіла подати ся Германовим очам. Навпаки, здавало ся навіть якийсь час, що тут якась глуха вулиця і ніякої вихідної точки для далекої дороги тут нема що й шукати. Ціна ропи почала падати; у дощаних шатрах за Дрогобичем перестало курити ся; старий Туртeltaвб, що варив мазь, почав махати руками і кричати на либаків:

— А schwarze Jur на вас! Не треба мені вашої кипячки! Ніхто не хоче купувати мазь! Куди я подію те, що наварив? Нехай вона вам скисне, а я не потребую!

Правда, він не покинув зовсім варити, але платив уже за коновку ропи не по шістці, а по п'ять крайцарів, тай то більші скількості брав не радо.

— Ka Geschäft! — подумав собі Геман і наважився покинути либацтво.

Се було в осени. Либацький сезон і без того кінчився. Герман обмивши з немалим трудом та накладом мила і навіть дрібного піску своє тіло від ропи, що за все літо на-сіла на ньому грубою, чорною верствою обридлого товщу, перебрався по людськи і обночувався в Дрогобичі у того таки старого Туртeltaвба на Лану, в ночі, коли в хаті всі заснули, при блиску лойові свічки взяв ся на клаптиках паперу зводити свої рахунки. Його бухгалтерія була невибаглива, вся в його голові, але до чисел він мав добру пам'ять і міг одно дороге та любе йому число ховати цілими роками не боячись помилити ся. Він числив і числив, зводив суми, відтягав і знов складав, і нарешті геть по півночі загасив свічку і пішов спати веселий та вдоволений. Його капітал не лише не розтратився, а при його зручності й хитрості виріс майже в за-трое. Він за той час жив дуже нужденно й ощадно: не пив нічого крім води, — їв мало, переважно сухий хліб та цибулю, а проте чув себе сильним і здоровим як ніколи. Йому минуло дев'янацять літ і в його нутрі щось немов перло і тисло на зверх; молода сила й відвага просила собі виходу, та не знаходила його. Він довго не міг заснути, перевертався з боку на бік на своїй твердій постелі. Жадоба грошей чим раз сильнійше опановувала його, — чим раз частійше він думав над тим, яким би способом

розбогатіти. Зимою, коли не було либацького заробітку, він звичайно наймав ся в Дрогобичі на якогось послугача чи то до готелю, чи де до склепу, спекулючи так, щоб заробити хоч стілько, щоб мати де прожити та чим прогудувати ся. Тепер він забажав чогось більше. Він кинув ся поміж дрібних купців, бажаючи знайти собі спільника до якогось інтересу, та при тім такого спільника, де би сам він не потребував вкладати грошей. Пригадавши собі свою давню онучкарську практику він задумав заняти ся барашівництвом. Для дотепного чоловіка барашівництво, то золотий інтерес. Ходить собі такий барашівник по торговиці, чи кінській чи худобячій, тай лиш пасе оком, хто з чим показує ся на торг. Чи то купець, чи продавець, ніхто не мине його рук.

— Що продаєте, газдо? Ялівку? Ну, що вам дати за тоту ялівку?

— Агій, скрути ся та лїзь у болото! — буркне сердитий сват. — Не бачиш, що то корова?

— Корова! О-йю! А я й не пізнав. Ну, ну, вибачайте, панї корова! — жартує барашівник. І він кидає ся на бідну худобину, обмацає в нїй кожде реберце, кожду кістку, загляне в писок, лїчить зуби, микає за шерсть, торгає за хвіст, обїздрить ноги й ратиці, і відразу назначує ціну.

— Візьмете пять-двацять?

Селянин з разу навіть не дивить ся на миршавого Жидка, а на його пропозицію взяти „пять-двацять“ хто добродушний, скаже: „Тай то гроші“, а хто сердитий, то буркне часом:

— Ой, тобі би мере належало ся пять двацять, але цісарських, обливаних.

— Ни, що цісарських! Яких цісарських?
— решетить ся Жидок. — Я вам по правді
говорю. Людську ціну даю. Ідїть по торговиці,
питаєте, чи дістанете більше.

І він плюне і ніби йде. За хвилю приходить другий барашівник, розумієть ся, змовивши ся з першим, знов огляне, намне, наторгає худобину, прогонить її, щоб бачити, як іде, і дає 24 або ще менше. Пізнійше приходить третій, четвертий і раз у раз збивають ціну. Довкола своєї жертви вони кружать як ворони довкола стерва, силкують ся не дати їй відітхнути і отямитись, пригноблюють її настрій, а рівночасно своїм вештанем, голосним торгванем та ще голоснійшою лайкою відбивають иньших, реальних купців. Бо жаден із них на правду сам для себе й не думає купити; вони торгують „на запас“, спекулюючи на те, що знайдуть купця, якому зараз же й відпродадуть сторговану худобину з зиском. Бо рівночасно з оброблюванем продавців барашівники пасуть очима також купців, особливо таких, що не люблять самі ходити поміж худобу та торгувати ся, отже молодих дідичів, посесорів, що удають великих панів, або панських вірників, що раді би на кождім інтересі, який роблять на панський рахунок, заробити й собі хоч би невеличке куку в руку. З низенькими поклонами, з покірним та услужним лицем наближаєть ся такий барашівник до купця з запитанєм:

— Що вельможний пан купує?

„Вельможний пан“ потребує двох чи трьох пар ялівок або бичків на пашу, або волів до ярма, або дійних коров.

— О, я зараз вельможному пану приведу. Я вже тут маю — ай-яй, яй! Як би навмисне для вельможного пана! Я вже сторгував для иньшого пана, дуже мене просив. Але я знаю, вельможний пан будуть ласкаві мені за фатиґу...

Бувають і такі пани, що прибуваючи на торговицю від разу кличуть до себе баришівників і заявляють їм: потребую того й того в такій і такій ціні. Барашівники кидають ся на торговицю, як на польоване, торгують, купують, розумієть ся, не платячи, потім ведуть до пана — розумієть ся, худобину, а не продавця — і знов старають ся виторгувати від нього як найбільше. Та буває й таке, що пан або загалом грошовитий купець іде сам на торговицю, гонить барашівників від себе і оглядає продажну худобу. Барашівники, як собаки, слідають з далека кожний його рух, а коли побачуть, що якась штука подобалась йому і він починає торгувати її, і, як то буває звичайно, не може сторгувати від разу, ніби покине і відійде, знов верне і торгує і знов покине і йде далі, вони знаючи по торзї, що кращої, відповіднішої штуки він не знайде для себе, швидко надскочать, дібють торгу, дадуть продавцеві завдаток, і тоді вже покупець і добрий бариш звичайно не мине їх рук; а коли покупець упреть ся, то завдаток пропадає і барашівники все таки тратять не багато; тай то звичайно вони погрозами й криком зуміють видерти свій завдачок від продавця. Оце чесне ремесло вимагає не лише зручності й несумлінності, але також значного знання психології як хлопської так і панської, доброго горла, твердих рук, та, як кажуть у Дрогобичі, „невипареного писка“,

себто рота здібного без упины божити ся, клясти себе й увесь сьвіт, жартувати, брехати й підлизувати ся на всі лади.

У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху, то й не диво, що з нього швидко міг виробити ся добрий барашівник. Правда, до сього ремесла, що було властиво замкненою в собі і зорганізованою розбійницькою шайкою, не можна було брати ся відразу, по самій добрій охоті. Новак на скакував зараз на старих майстрів, які не залишали гаркнути йому своє грізне „зась!“ А коли би такий новак упирав ся і хотів крутити ся по торговиці на власну руку, то їм, перелетним птахам та старим бувальцям нічого не значило де будь у затилю почислити йому кости та споневірати фаціату. Гершко довго заходив несьміло до тих хижих вовків, пробував знайомити ся з ними, трактував одного й другого то горівкою, то нічлігом, то тютюном, а сам тим часом ніби то й не дивив ся в той бік, займав ся иньшим заробітком. Він наймив ся у одного жидівського склепаря за продавця-рознощика: в торгіві дні-набирав у нього капелюхів, кучем, хусток, люльок і всяких инших дрібязків і йшов з тим поміж вози, по торговицях, по шинках, де нють могоричі та хвилево бувають щедрійші на гроші. Склепар звичайно назначував ціну на всякий товар, здаючи його Гершкови до розпродажі, а що йому вдало ся взяти звиш тої ціни — се його. Розуміє ся, що Гершко не був з тих людей, котрі для якоїсь там чесности готові самі собі шкоду робити. Він шахрував покупців і дер із них, що міг, намагаючи де жартами й сьміхом, де клятьбою та горячими запевненнями,

що його самого більше коштує і що він лише тому дає товар по тій ціні, аби довше не носити ся і аби зробитиприємність такому чесному „пане гісподар“. Отсе занятє давало йому можливість волочити ся по торговицях і придивляти ся барашівникам, виучувати по тихо всі їх штуки та способи порозуміння. І чим більше він входив у їх секрети, тим більше тягло його до їх компанії. Він бачив тут золоте дно і чув себе в силі зрівняти ся з ними.

Він пізнав ціну гроший у нужді, пізнав, що без них жити погано, що вони одні можуть вибавити його від тої нужди, погані й униження, які так часто мусить терпіти бідний. Поволи в його душі розгорала ся страшна, горяча, сліпа жадоба гроший, заглушувала всякі інші чутя, закривала перед його очима всі завади і манила його тільки одною метою — богацтвом. Він з трівогою беріг свої гроші, заощаджені в днях недостатку ще з Іцкового промислу, а потім із либацтва, рахував їх що тиждня, і укладав собі пляни, як би найлекше і найшвидше побільшити їх.

— Слухай, Гершку! Що ти все ходиш мов курка з яйцем? — мовив до нього старий барашівник Вольф Шпербер, якому він найчастійше робив дрібні прислуги, доносив відомости про товар і про купців, про ціни і пляни поодиноких сторін, на скільки міг підслухати їх волочаки ся по торговицях.

— Що я ходжу? Ech klär!*) — коротко відповів Гершко.

— Про щож ти думаєш?

— Ну, як про що? Хотів би знайти який

*) Я думаю, міркую.

гешефт. Надокучило двигати оті дурниці. З того ледво виживеш.

— А може-б ти мав охоту від того товару перейти до такого, що сам пішки ходить?

— Ой, ой, ой, чому ні?

— А маєш дещо грошей на початок?

— Та... дещо би знайшлося.

— Ну, то знаєш що? Пристань до спілки зо мною.

Гершко не кажучи нічого поцілував Вольфа в руку.

— Добре? — мовив Вольф зачудований троха такою ніжністю парубка. — Я гадав, що ти захочеш надумати ся.

— Чого надумати ся? Я вже досить думав.

— Ну, знаєш, наше ремесло не легке.

— Я легкого хліба не хочу.

— Тай не зовсім безпечно.

— Чень вовки не з'їдять.

— Часом і се трапляється. Ти бачиш, ми барашівники не ходимо люзом, а все компанією. А в нас у компанії різні люди. Ой, дуже різні. Більша часть таких, що відбували практику в криміналї. Народ твердий і прудкий. Як що до чого, не завагує ся і горло здушити, і ножем під ребра помацати. Та ще свої — нічого. Вкупиш ся в компанію, то можеш бути безпечний. Але як прийде на великих ярмарках, де гешефт іде на тисячі, збігнуться дві або й три компанії барашівників, і з мазурщини, і від московської границі, і з Угорщини, то треба мати ся на бачности, ой треба!

— Вовка бояти ся, в лїс не йти! — мовив Герман, твердо наваживши ся не випустити з рук нагоди.

— Добре Гершку, що ти такий відважний, — мовив Вольф. — Та ще одно мушу тобі сказати. Я візьму ся ввести тебе в нашу компанію. У нас умова проста. Кождий працює на власну руку і помагає иньшим, де й як може. Що заробить, то його, але по скінченню торгу йде обрахунок, і кождий дає десять процент свого зарібку на компанію до рівного поділу. Се на те, щоб один не паношив ся занадто, коли йому пощастить, а другий щоб не виходив голіруч.

— То добре, — мовив Герман.

— Часом добре, а часом ні. Для недотепного, незручного, для такого, що не має щастя, то воно добре, бо він усе хоч що то дістане. Але для щасливого та спритного, якому пощастить на торзї, то часом буває несмачно. Подумай, як би тобі вдало ся заробити тисячу ринських —

— Тисячу! — перервав йому Герман здивованим окриком.

— А ти як думав? На великих товарних ярмарках у Сморжу, Боринї, Лютовисках ми заробляємо часом і більше. Ну, отже, як би так тобі трафило ся, ти радо віддав би сотку на тих, що не заробили стілько або ще набрали позаушників?

— Не віддав би.

— Отже бачиш. Часом то неприємно. А від своєї компанії утаїти ся годі. Кождий добре знає, що заробив другий. Пильнують одні одних. А про те є й на се спосіб.

— Який?

— Власне те, що я хочу тобі сказати. Я приймаю тебе за практиканта до себе. Ми в компанії стоїмо за одного барашівника. Ми оба

надзираємо один за одним, а що заробимо, тим оба рахуємо ся, а компанії з нас один пай.

— Добре так, — мовив Герман.

— Ну, не знати ще, як воно буде, — охолоджував його Вольф. — Ти ще надумай ся. Я поспробую говорити з компанією, чи дозволить мені взяти тебе на практику.

— Хіба може не дозволити? — з острахом крикнув Герман.

— Може. Як якого дурного хлопчища, то легко дозволяють, але розумного, дотепного парубка, то не радо. „За надто ситий будеш“ — говорять. Ну, та вже я якось їх уговкаю. А коли згодять ся, тоді підемо оба до рабіна.

— Чого до рабіна?

— Ну, знаєш, то такий гешефт, що нераз і заробок і жите на волоску висить. Як я не можу у всьому спустити на свого практиканта, у всьому довірити ся йому, то я мов без рук і без очей. Тоді вся спілка ні на що. Мусиш мені перед рабіном дати слово, знаєш, тверде слово, під хайрем, що будеш мені вірний, не відступиш мене ні в яким припадку, не втаїш нічого передо мною, не будеш змовляти ся ні з ким против мене, в цїлій компанії будеш знати тільки мене і нікого більше.

Вольф промовив ті слова з таким притиском і так дивно впер свої очі в Германове лице, що сьому аж мороз пішов по за плечима. Та про те його практичний змісл узяв швидко верх над острахом.

— Добре, реб Вольф, — мовив він, — але що ви мені дасте за се?

— Заробиш ти своїми грішми, то твої дві часті зарібку, а моя третя; зароблю я своїми

мої дві частини, твоя третя; а коли гроші складаємо оба, то в такій пропорції ділимо й зиски.

— Добре. Пристаю на умову. Моєї вірності можете бути певні. Але яке мені запевнене?

— Яке слово ти перед рабіном даси мені, таке саме я дам тобі. Добре?

— Добре.

— Ну, а тепер ходи, заплати обід і гальбу вина на згоду.

Минуло кілька тижнів, і Герман із либака зробився барашівником. Компанія прийняла його за оплатою п'ятиох ренських на загальну почесну, а рабін так розумно і досадливо промовив їм до сумління, що Герман даючи Вольфови слово на вірність аж розплакався. Вольф уважав це за добрий знак і почав з Германом проходити практичний курс товарознавства. Він оповідав йому про різні пркмети коний і иншої худоби, учив його, як оглядати та випробовувати кожду штуку, як пізнавати вік по зубах, хід, силу, швидкість, робучість, як віднаходити утаєні хиби і з другого боку утаювати у продаваній скотини хиби так, щоб звичайний покупець не міг їх пізнати. Він оповідав йому про ціни і способи торгівля, характеризував панів, попів, селян та ріжнородних покупців і продавців, оповідав про славні ярмарки на коний в Улашківцях, на вівці в Косові та Кутах, на худобу в Сучаві та Голумуці. Всюди він бував, усюди зазнавав ріжних пригод, де заробляв, де тратив, і виніс із того шумного та ріжнобарвного життя не золото, не срібло, а стару полатану бекешу, пару брудного шмаття і голову мов напаковану торбу повну найріжнійших досвідів, сьмішних

і страшних пригод, знання світа й людей, самих таких скарбів, що не давали ніяких процентів і зовсім не забезпечували його рудої голови на старість та на випадок хвороби.

— Гершку, — говорив він не раз до свого практиканта, коли мандрували з міста до міста або ночували дебудь у коршмі, поки на дворі свистав вітер та хляпав рясний дощ, наводячи тоску на душу, — Гершку, дивися на мене, старого дурня! Вчи ся у мене ліпшого розуму, ніж я його мав.

— Ви не дурень, реб Вольф, — мовить Герман.

— А щож, як не дурень? Чого я доробив ся?

— Ви не мали щастя.

— Може й правда! — мовив Вольф похилиючи руду голову на груди. — Так мені не раз здається, що я ще маленький, і виходжу з батькової хати — а наша хата стояла серед поля так як і отся коршма. Виходжу з хати, а сонечко світить так ясно, на дворі так тепло, запашно. І я дивлюся кудись у далечинь — далеко-далеко! І так мені чогось солодко дивити ся, хоч там звичайно нічого не видно крім темного ліса десь на краю обрію. Та ні, то не темний ліс — здається мені, — то темна хмара, і вона не стоїть на місці, а суне супротив мене все ближше й ближше. Вона не страшна, не гуркоче громами, не моргає блискавками, а наближається мов якась люба загадка. Нараз вона розчиняється, мов поли широкого кафтана, і в тім отворі робить ся ясно. Я дивлюся в ту ясність і бачу в ній ніби то нашу хату, але чисту, вибілену, високу, з ганком і блискучими вікнами. А докола

неї не голотеча, не гнилі баюри, не поломані плоти і п'яні гої, а зелена мурава, кріслаті дерева покриті то молочним цвітот, то рум'яними яблуками. А на ганку стоїть дівчина — ніби моя мама, а дівчина — така гарна, чорноока і рум'яна, як і ті яблука, і махає до мене білою-білою рукою і кличе очима, устами, але без слів. А в мене серце б'ється так любо, рветься до сеї гарної хати і гарної дівчини; я перескакую через перелаз і біжу в поле, біжу до неї. Стежка веде мене в достиглі жита; ясна хата і гарна дівчина щезають мені з перед очей, але то лиш на хвилю, — думається мені. Отсею стежкою я зараз перебіжу лан і вибіжу на луку, а там уже близенько! І біжу. Але лан тягне ся щось дуже довго, стежка звивається то в сей бік то в той, минавши жита я входжу на якісь мокравини, між лози, очерети, далі в ліс... Стежка крутиться ся, далі щезає під моїми ногами. Гарна хата і гарна дівчина нераз іще привиджують ся мені, але все якось далі, далі, менше ясно. Здається, немов я йду до них якоюсь безмірно крутою та обхідною дорогою і нарешті зовсім трачу їх з очей. Отсе була моя доля. Що то помогло, що я все йшов і йшов, поспішав, мучив ся, коли стежка не та! Замість гарної хатки й гарної дівчини гульк — аж і могила перед тобою!

— Ну, ну, ще вам далеко до неї, — потішав його Герман. — А хто знає, може ваша доля таки ще не перестала дожидати вас на ганку того гарного дому?

— Ой, уже! Старого, дихавичного барашівника! Нехай дожидає молодших. От хоч би тебе!

П'ять літ проходив Герман з Вольфом по Галичині, бував на всіх більших ярмарках, познайомився добре з барахівницьким ремеслом і заробив дещо грошей. Із тих, що наскладав із либацтва і дістав у спадку по Іцкови, він не стратив ані шеляга; навпаки, доложив до них іще пару сот ренських. Вольф пару разів говорив йому, щоб ішов на барахівництво на свою руку і розстався з ним, але Герман не хотів; йому кориснійше було бути ніби Вольфовим підручним і платити о половину менше на компанію. Кілька разів Вольф, дізнавши ся, що Герман має зложені не кепські як на початок гроші, радив йому шукати якого иньшого заробітка, заложити склеп або взяти ся торгувати худобою на власну руку. Герман і того не хотів, хоч і не зарікався. Він оглядався довкола, розпитував, шукав якогось корисного гешефту. Якась таємна сила все тягла його до Дрогобича; він розвідував по тихо, що чувати в Бориславі, і все неначе ждав чогось незвичайного, дивного, що мало раптом і до разу змінити його житєву течію.

Було літо. Наближала ся Спасівська ярмарка в Лютовисках. Вольф не знати чому йшов на ту ярмарку з великими надіями. Герман також був рад бачучи, що Вольф у такім рожевім настрою. Вони їхали до Лютовиск заздалегідь, від села до села, оказіями, иноді йшли пішки навправці, особливо в горах, де звичайно тяжко дістати фіру. Пробирали ся з Самбора на Турку, відси знайшли фіру до Лімни, а відси через верх пішли на Біберку до Лютовиск. Уже від самої Турки всі дороги, всі гірські стежки роїли ся то пішоходами, що чи то йшли на ярмарок голіруч, бажаючи щось купити,

чи то гнали на продаж худобу, то верхівнями, головню Жидами, факторами, барашівниками, сільськими арендарями та згінниками, що торгували худобою, арендували випаси та полонини. Ішли з далеких гір, аж від Скольного та Смержа, і з долів, аж із за Самбора, від Рудок, від Перемишля та Лежайська, з сього остатнього головню за вівцями або вовною. Дуже богато йшло угорських Русинів, яких можна було пізнати по широченних мов жіночі спідниці штанах і не менше широченних шкіряних чересах. Цілими купами йшли Цигани, з голосним реготом та шваркотом окружуючи невеличкі однокінки, де на купах брудного фурфанта сиділи купки чорних як сажа та майже голих дітей, а жінки одні поганяли конину, а инші до гори попихали скрипучу колісницю.

Був передярмарочний день. Пообідавши в лімнянській коршмі Вольф і Герман пустили ся пішки через верх, щоб на вечір стати в Лютовисках. Сонце звернуло вже добре з полудня, коли вони перейшовши невисоку гору станули на другім її боці, в Біберці, над берегом Сяну. І тут вид був не менше оживлений та різнобарвний. З усіх гір, з усіх плаїв, усіми стежками йшли, їхали, неначе річками плили ярмаркові. На всіх бродах Сяну люди, воли, вівці: одні брудуть через ріку, звільна ступаючи з каменя на камінь, по коліна в воді, що беть ся і бризкає довкола голних ніг мов розтоплене скло; иньші поять свій товар, мють волів від дорожньої пиляки. Ще инші попасують дебудь край дороги, держачи свою худобину на воловодах, або сидять самі на мураві, курять люльки, закусують, гуторять.

— Здається, гарний буде ярмарок, — раз по разу повторяв Вольф минаючи оті ґрупи. — Давно вже не було такого згону.

— Коби лише на купців був урожай, — мовив замислено Герман.

— Надіють ся кількох богатих панів аж із Поділя, що хотять купувати воли на брагу, — мовив Вольф, а потім додав:

— Се не для нас пожива. Їм треба волів худих і дешевих, а тут переважно згонять випасені в полонинах. Такі воли на брагу недобрі. От як би прибули віденські купці, такі, що зараз купують на заріз, то на таких нашому братови найліпший заробок. Такий купець платить від ваги, а по чому сторгував барашівник у Бойка, се йому байдуже. А на кільку суму барашівник дожене йому худоби, від такої суми платить йому процент. Можна нераз і при тім ошукати ся: торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка і ти мусиш доплатити, бо купець більше не дасть, а скидати ся торгу не хочеш, щоб не розсердити його. Особливо ті угорські воли з великими рогами, ті кайли часто бувають такі ошуканці. Се пуста худоба, і до роботи слаба і на вигодівок не добра, а на око показна. Але наші гірські барни та полові, то найліпші. На них звичайно барашівник має подвійну користь.

Отак міркуючи та розмовляючи Вольф і Герман не кваплячи ся на вечір зайшли до Лютовиск. У Вольфа тут був знайомий арендар Сруль-Лейб: тут оба барашівники заночували тут зібрали зараз таки що найпотрібнійші відомости про завтрашній ярмарок. Справді ярмарок заповідав ся незвичайно великий. Уже над вечір

у Лютовисках панувала велика тіснота, а в ночі довкола місточка майже від самої Чорної скрізь по при дороги запалали огнища; там ночували під голим небом тисячі ярмаркових зі своєю худобою, бо в місточку не було для них ані стаєн, ані заїздів.

Покріпивши ся та відпочивши троха з дороги і вислухавши арендаревих новин про ярмарок та про важніших купців, що поприїздили до Лютовиск, Вольф не втерпів: велівши Германови сидіти в хаті і не признавати ся ні перед ким, що він барашівник, сам він побіг у місто. Вернув досить пізно. Герман сидів у ванькирику при лойовій свічці і дрімав. Вольф з незвичайно оживленим лицем ухопив його за плече, потермосив ним і запитав:

— Гершку, вечеряв ти що?

— Вечеряв.

— Добре. Лягаймо спати. Завтра жде нас велика робота.

— Яка робота?

— Що питаєш, як дурень? Великий ярмарок, то барашівникови велика робота. Спи, бо завтра збуджу вчасно.

Вольф не хотів говорити Германови нічого більше, боячи ся, що сей не засне під вражінем його новини. А новина була не мала. На ярмарок приїхала компанія віденських купців, як казали, з великими грішми, і Вольф явив ся до них перший, предкладаючи їм свої услуги. Один купець знав його з давніших літ і зарекомендував иншим. Купці мали намір купити хоч би й 500 що найкрасших і найтовстїйших волів — се було 1847 року і заряд армії запотребував незвичайної маси м'ясних консервів, бо надіяли ся війни. Вольфови

обіцяли по 5 процент барашівного від ціни кожної штуки. Коли добре завинути ся та убігти иньших барашівників, можна було заробити гарні гроші.

Другого дня Лютовиска представляли незвичайний вид. Мов повінь, що напливає з усіх боків, так від самого ранку заливали, затісняли, затоплювали череди, ряди, полки волів, коров, овець усі шляхи, вулиці, площі і навіть подвіря домів у місточку. Коли в церкві почала ся відправа, вже ціле місточко було повне худоби так, що пройти вулицею або площею було майже неможливо; на дорогу, яка звичайно вимагала десять мінут часу, тепер треба було цілої години часу і незвичайної праці та обережности, щоб протиснути ся поміж густо збитими волами, уникнути їх ратиць та рогів. За те по хребтах та карках волів можна-б було вигідно і швидко прошпацїрувати ся вдовж і поперед Лютовиск від кінця до кінця. Рик худоби, гойкане погоничів, бляєне овець, гармідер торгів клетотїли в повітрі і гули з далека мов кипяток у величезнім казанї.

А на площі, що заступала місто ринку, було серце тої великої потвори, осередок того клетоту й житя. Там стояла дощана буда, в якій урядував комісар. Відси мов проміне з огнища йшли в різні боки жандарми помабуючи когутячим пірем на капелюхах та поблискуючи байнетами. Вони мали робити порядок на торговицях, лагодити спори, арештувати злочинців, яких серед такого збіговища все буває немало, і що пару годин здавати рапорти комісареві. Під піддашком тої самої буди, в безпосереднім сусїдстві комісара позаймали на дощаних лавах місце багаті купці, час від

часу приймаючи рапорти від своїх факторів. Тутже під ослоною міської поліції стояла також велика худобяча вага, привезена сюди одиноко для вигоди чужих купців; звичайно на гірських ярмарках обходять ся без неї: і Бойко і барашівник купують худобу без ваги, на око, оцінюють її вартість по трицять трьох містичних знаках, так як колись єгипетські жерці пізнавали сьвятого Апіса.

Вольф і Герман від самого ранку кидали ся як мухи в окропі, вибирали що найкращі штуки, торгували, давали завдатки, тай усе лиш до ваги, до ваги! Анї одної штуки з тих, що вони доставили до ваги, не забракували їм купці — навпаки, були дуже задоволені і платили. Барашівникам щастило ся; майже на кожній штуці заробляли коли не по десятці, то по п'ятці, а на деяких то й по двадцять або й по пятьдесят ринських. Ішло їм як з води; оп'янені своїм щастем вони де далі вже мало й торгували ся, підбивали ціну, певні й так свого зиску. Цілий ярмарок заворушив ся. Вольф бігав мов у горячці, не тямлячи, що діє ся довкола нього. Герман і собіж бігав, але своїм звичаєм обережно, озираючи ся. Він дивував ся, що не здибає на ярмарці анї одного знайомого барашівника, нікого з їх компанії. Нарешті здибавши Вольфа звернув на се його увагу.

— Реб Вольф, що се таке, що нема нікого з нашої компанії?

— Нема нікого? — жахнув ся Вольф, та по хвилі зареготав ся.

— Тим ліпше для нас! Не буде з ким ділити ся зиском.

З тим і розійшли ся в ярмарковій сутолоці. Та Германови було якось моторошно. Кілька разів, коли сторгувавши якусь гарну штуку давав задаток, він бачив, як якісь незнайомі Жиди позирали на нього скоса, шептали щось проміж собою та все назирци йшли за ним. Але ярмаркова горячка швидко брала верх. День був ясний, парний, довкола маса народу, то й страх не чіпав ся чоловіка, тим більше, що й жандарми то сюди то туди снували серед юрби.

Надійшов вечір. Вольф і Герман доставили до ваги не менше як 200 штук що найкращих волів, ціною мало що не на 30.000 ринських. Купці тутже при вазі відчислили Вольфови барашівне за всю суму, цілих півтори тисячі ринських; але він мав у своїм гаманці з котячої шкіри ще звиш три тисячі зароблені на торговій ціні. Фортуна таки раз усміхнулася ся йому! Він заховав гроші і озирнув ся довкола. Біля нього стояв Герман, та також радісно всміхаючи ся.

— Ну, що, Гершку, — мовив радісно Вольф, — правда, що добрий ярмарок у Лютовисках? Коби ще завтра хоч половину того заробити, що сьогодні.

Та Герман нараз зблід і сїпнув його за рукав. Він побачив, що довкола них чим раз ближше товплять ся ті самі незнайомі Жиди, що так часто пасли його очима весь день.

— Реб Вольф, — шепнув він якось незначно своєму патронови, — ви знаєте отсих Жидів, що придивляють ся нам з боку?

Вольф стрепенув ся, зирнув незначно довкола і стиснув Германа за рамя.

— Хлопче! — шепнув він, — буде лихо з нами! Треба нам пильнувати ся. Се барашівники з над російської границі. Вони пізнали мене. Я їм перебив торг, то тепер вони не дарують мені.

— Ходімо до дому! — шепнув переляканий Герман.

— Який тут у нас дім? Нам тут не можна ночувати. В ночі вони майстри. Мусимо втікати.

— В ночі? Куди? — ще з більшим переляком прошептав Герман.

— Не бій ся, — мовив Вольф. — Стараймо ся лише тепер висмикнути ся з міста, так аби нас не побачили. І не гостинцем нам іти, не стежкою, а як найшвидше в ліс. Бачиш онтой ліс на горі?

І він показав Германови очима, так що з далека й незначно було.

— Там на краю велика обпалена смерека стоїть, а під нею криничка. Поспішай туди одним боком, а я другим. Там жди на мене, як би ти прийшов борше, а як я прийду борше, то я зажду на тебе. Знак — три рази легенько свиснути, мов нічний птах, пам'ятай!

І вони розстали ся в сутолоці. Герман протискав ся з трудом поміж худобу, удавав, що оглядає ще воли, колесив сюди й туди, аби змилити увагу тих, що могли слідити за ним, але швидко переконав ся, що за ним не слідить ніхто. Вибравши ся з найбільшої сутолоки він збочив з вулиці, шмигнув крізь одні отворені сїни до огорода, відси в коноплі, а вибравши ся на поле подав ся навпростець під гору, де недалеко чорнів ся край ліса вказаний йому Вольфом. Герман не вийшов, а майже вибіг на горб, хоч сей був досить прикрий і зу-

пинивши ся під кріслатою грушею, що стояла на межі, та притуливши ся до її грубого пня, так щоб його з далека не було видно, оглянув ся довкола. Сонце вже клонило ся до заходу, з дерев і гір лягали довгі тіні і закривали долини. Перед Германом у низу, в широкій кітловині лежали Лютовиска. Половину місточка закрила вже тінь від далекої, покритої лісом гори Чорної; тай другої половини було мало що видно крім найблизших домів, бо над місточком висів густий сивий туман куряви, з тої куряви йшов глухий клекіт та рев, мов від великого водопаду. Мов тріски розбитого корабля, які розбушована вода викидає тут і там на беріг, видно було на стежках і шляхах довкола місточка то одиноких кінників, возових та піших, то цілі валки та купи, які звільна тягли ся до місточка, то з місточка. Переважно вертали з місточка ярмаркові зробивши своє діло, дехто гнав закуплену худобу, на возах діти свистали в закуплені в місті свиставки, калатали глиняними брязкалами, а парубки звисивши ноги через низенькі полудрабки возів вигравали на сопілках. Та голосяйше від тих брязкал, свитавок та сопілок вигравали самі вози, ті маленькі бойківські, звичайно волами тягнені возики, яких властителі звикли хвалити ся тим, що в їх возі нема ані одної частинки, ані одного цвяхка залізного. Огі старосьвітські, щиродеревляні машини сунучи ся помалу до гори на немазаних колесах видавали протяжні, мелянхолійні тони, подібні до кигикання чайки, які мешканці Підгір'я звичайно перетолковують на слова: мааа-зіійі! мааа-зіійі!

Герман довго, непорушно стояв під грушкою, пильно вдивляючи ся в ближше й далше околом. Дорогою й стежками снували люди, селяни, Жиди, але нічого підозреного не було видно, нікого такого, хто-б слїдив за ним, зупиняв ся, роздивляв ся, шукав чогось чи когось очима. У нього сильно било ся серце в грудях, по части від утоми, по части зі страху. Він ніколи ще не бачив на Вольфовім лиці такого виразу тривоги, як сьогодні. Значить, тут на правду щось погано, їм грозить якась небезпека! І він знов придивляв ся місточку, прислухував ся його клекотови, силкував ся коли не очима, то бодай думкою проникнути ту сіру хмару, що в своїм лоні крила якусь небезпеку для Вольфа й для нього.

А тимчасом він почув голод і спрагу. Він пригадав собі, що від самого рана не їв нічого крім одного обарінка, який між одним і другим торгом купив за 4 крейцарі у перекупки і з'їв на бігу. Ніздрі й горло у нього були повні пороху і пекли мов посипані приском; лише незвичайне зворушене, ота ярмаркова горячка сього дня держала його доси на ногах; тепер він чув, що сили опускають його. Його клонило на сон, тіло отяжіло від утоми, голова тяжіла на плечах як довбня і замість недавнього остраху в душі почало перемагати якесь обриджене та знеохочене.

— Вольф викивав мене! — думалось йому. — Велїв мені як дурному бігти під лїс, драпати ся чорт знає куди, а сам певно забрав гроші тай драпнув у инший бік, аби не ділити ся зо мною. Мене напудив чужими барашівниками, а тепер певно сьмієть ся в кулак! — І вже думав вертати назад до Лютовиск. Та йому

пригадало ся, що Вольф велів йому ждати коло кринички під великою обпаленою ялицею, і згадка про криничку змінила його намір. Йому страшенно хотіло ся пити. Глянув під гору, в той бік, де був ліс, і побачив, що до великої обпаленої ялиці було навпрість через поле не більше як двісті кроків, що правда, досить прикро під гору. Що під тою ялицею бе нора, видно було з далека по тім, що від неї зеленою тасьмою в низ тяг ся поперек піль невеличкий ярк зарослий корчами та лопушем. Герман не надумуючи ся довго кинув ся через вівси йти до тої ялиці.

Як се часто лучає ся людям, що не привикли ходити по горах і не вміють оцінювати гірських віддалень, Герман порядно помилив ся. Те, що йому видало ся віддаленєм не більше 200 кроків, вимагало на правду більше як півгодинного напруженого ходу. Герман ставув на місці мокрий як митка, задиханий, змучений — властиво не ставув, а впав мов горетка під ялицю, ледво дишучи. Лежав так добру хвилю горілиць, не маючи навіть на стільки сили, щоб устати і пройти кілька кроків у деберку, та напийти ся чистої, холодної води, що дзюрчала з під величезного пня старої ялиці і стікаючи в низ по камінцях дразнила його слух своїм солодким дзюрчанєм. Він лежав, випростувавши змучене тіло на мягкій мураві і дихав, швидко, глибоко дихав. Уже збирав ся з силою, щоб устати і напийти ся води, коли нараз почув ось-тут над собою чи під собою не то шепіт, не то приглушене хрипінє:

— Герш, ти тут?

Герман стрепенув ся і зірвав ся на рівні ноги. Він не бачив нікого.

— Хто мене кличе? — промовив він так само стишеним голосом.

— Я, Вольф! Не стій! Зігни ся і ходи сюди!

З напряду, відки йшов голос, Герман переконав ся, що Вольф був у ярку коло жерела і очевидно тим ярком доповз сюди з самої долини, коли Герман, стілько разів озирючи ся довкола, заким зайшов сюди, не бачив його. Він схилив ся і майже рачкуючи зіскочив у ярк. Вольф був блідий, обтиканий реп'яхами та буряном; шапку мав у кишени, а широкою долонею обтирав собі піт із чола.

— Шукають нас як пси. Розбігли ся на всі боки за нами! — шептав він до Германа ледво переводячи дух. — Бою ся, що бачили мене, як я викрадав ся з міста.

— А може в місті було-б нам безпечнійше? — мовив Герман. — Там жандари.

— Що нам допоможуть жандари? Адже не будуть усю ніч стояти коло нас. А ті Жиди, то такі люди — ой, ти не знаєш, що то за люди! Сруль-Лейб, знаєш, той, де ми ночували, шепнув мені украдкой: „Вольф, утікайте! Страшенно злі на вас, змовляють ся на ваше життя“.

— І чого вони хочуть від вас? — з острахом мовив Герман. — Що ви їм винні?

— Вже що я їм винен, то я знаю і вони знають, — мовив Вольф. — А ще сьогодні ми перебили їм торг. Не дарують вони мені, тай тебе коли зловлять, то буде біда. Але нехай буде, що буде, гроший наших не дістануть.

І він виставив голову з ярка та почав роззирати ся довкола.

— Мишкують за нами! — шепнув Германови. — Ади, бачиш?

Герман і собіж прилягши до землі висунув голову з ярка і побачив на одній стежці невиразну людську постать, що йшла досить швидко в напрямі до них. Глянувши в другий бік, він побачив другу подібну постать; у третім місці видно було третю. Всі вони йшли з різних боків, манівцями і всі немов змовивши ся стягали ся на горб, на якому в укритю сиділи Вольф і Герман.

— Бачиш? — шептав Вольф. — Добрий нюх мають собаки. Мусів їм хтось доповісти, що бачив тебе. А може й із них котрий бачив, як ти йшов півперек поля.

В тій хвилі з низу, де кінчив ся ярк, що починав ся у стіп ялиці, дав ся чути голосний свист; темні постаті, що з різних сторін ішли в напрямі до краю ліса, відповіли таким самим свистом. Не було ніякого сумніву, що облава розпочала ся.

— Чуєш? — шепнув Вольф до Германа. — Годі нам тут ночувати, треба тікати до ліса, і се найнебезпечнійше. Як би ми могли посидіти тут іще з годину, то вже би стемніло ся добре, але вони будуть тут за малої пів години. Мусимо тікати зараз, повзком, від ялички до ялички, від корча до корча, поки не впадемо в лісову гущавину. Але гов! Що буде то буде, наші гроші не сьміють дістати ся в їх руки.

І він не кажучи нічого більше потягнув Германа кілька кроків у низ ярком. Там високо над потічком із обірваного берега вистирчала велика кам'яна плита. Вольф скочив до неї, витягнув при її боці одну каменюку зі стїни; за каменюкою була невеличка ямка, — видно, що ся схованка знана була Вольфови здавна.

Він одним рухом руки розперезав із себе свій черес із котячої шкіри, туго напханий банкнотами, зложив його в клубок, запхав у ямку і засунув камінь назад так, що ніяке око не добачило би, що камінь був свіжо рушаний.

— Бачив? Трафиш на місце?

Герман кивнув головою.

— А тепер ходімо що духу! Аби до ліса!

Ще раз визирнули з ярка; облава бережно наближала ся, але була ще досить далеко. Герман і Вольф поповзли майже рачки до гори горбком від великої ялиці до ліса. Коло великої ялиці було декілька малих смерекових та ялівцевих корчів, і тут можна було сховати ся. Але далі між лісом і тими корчами була пуста прогалина. Бережно повзучи висунув ся на ту прогалину Вольф, але ледво зробив кілька кроків, з боку почув ся різкий, уриваний свист. Такіж свисти відповіли йому з інших боків.

— Побачили мене злодюги! — крикнув глухо Вольф обертаючи ся до Германа. — Біжуть за нами. Бігаймо й ми! За мною!

І він піднявши ся на ноги скочив до ліса мов сполошений дикий кіт. Герман шмигнув за ним.

— Куди вам тікати? — шептав Герман, у якого серце било ся сильно.

— В ліс, у ліс! Тут яр глибокий. Там не легко їм буде знайти нас.

Затріщало сухе ломаче під ногами втікачів. Лісова темрява проковтнула їх.

У Германа ще й доси тремтить шкіра і трівожно б'ється серце при згадці про сю ніч проведену разом з Вольфом у темнім, глухім лісі, в вохкім та холоднім яру під якимось

вивертом, що може вчора був леговищем ведмедя, а за своєю перегнилою корою ховав гадюку. Хоч голод і втома страшенно докучали йому і мов оловяна шапка гнули до долу його голову, то про те страх був дужший і він не заснув тої ночі ані на хвилину. Тай не диво: свисти їх переслідовників не втихали всю ніч; вони не запускали ся далеко в ліс, де в п'ятні не могли би побачити нічого, але позаймали становища на різних точках так, що куди-б не пробували вишмигнути ся їх жертви, всюди мусіли б попасти ся їм на очі. Судячи по свистах, які чути було з різних точок, переслідовників було може шість, може вісім; можливо зрештою, що їх було менше і вони ходили з місця на місце по краю ліса.

Щастє, що ліс, вихопивши ся широким трикутником аж над Лютовиска, широкою підставою того трикутника притикав до другого, далеко більшого ліса, що вкривав широкий майже на мильо верх гори Чорної і тягнув ся відси неперерваною масою далі на південь, по над Ступосян, до Волосатого і аж до Бескида, до угорської границі. На сьому Вольф і оснував свій плян утеки.

— Слухай, Герш, — шептав він Германови в ночі, тулячи його до себе, як рідного сина, — нам треба буде розстати ся. На якийсь час, розуміє ся. Ті собаки не дадуть мені спокою, я їх знаю. Я мушу тікати на Угорщину.

— Я піду з вами, — мовив Герман.

— Ні, не добре буде. Одному лекше тікати тими лісами, а двом не вигідно. А тут головна річ поспіх і тиша. Ти мусиш утікати в противний бік. Тобі лекше сховати ся, тебе вони не знають, сьогодні перший раз бачили. А я

старий знайомий тай дав ся декому з них у знаки. Отже скоро лиш трошечки зачне сїріти, так що можна буде хоч дрібку бачити в лїсї, біжи в низ отсим ярм. Обережно, щоб тебе не побачили, старай ся дійти до села, а там уже міркуй як знаєш і забирай ся з сеї околицї. А я побіжу на Угорщину. Знаю стежки і надїю ся дістати ся безпечно. Коби лиш тут прошмигнути на Чорну, а там нехай цілують мене!... Вони тут будуть іще крутити ся якийсь час. Хиба за місяць можна буде показати ся нам тут, тоді вони заберуть ся вже на иньший ярмарок. Отже слухай. За місяць приходи до Лютовиск, до Струль-Лейба, знаєш, і запитай його про мене. Я дам йому знати. Як би він не знав нічого, то знак, що я вже не верну. Тодї всі гроші, сховані під каменем — твої. Забери їх і бувай здоров!

Вольф поцілував Германа в чоло. Сей не то зі зворушення, не то зо страху та з голоду розплакав ся. Він цілував Вольфа в руку, на яку капали його горячі сльози.

— Ти плачеш? — мовив Вольф. — Не плач! Я говорив тобі, що наш заробіток небезпечний, а найбільше тоді, коли нам усміхне ся фортуна. Не забудь, що я тобі сказав і май ся на бачности!

Свисти почули ся якось незвичайно близько них. Вольф стрепенув ся.

— Вже свитає. Видно, наші собаки шукають нас по лїсї. Нема коли дожидати дня. Гайда в дорогу!

Він іще раз поцілував Германа і щез, зашелестївши між корчами, мов дикий зьвір, що продирає ся крізь гущавину. Герман притулений до виверта, видний хиба для совячих очий,

довго слухав запираючи в собі дух, але крім звичайних лісових шелестів ту журкотання потоку в низу не чув нічого. Аж свист, що почувся, здавалось, ось-ось над його головою, виполошив його з німого наслухування. Не було ніякого сумніву: погоня була вже в лісі, шукала за ними. Правда, на разі не було безпосередньої небезпеки, щоб хтось ідучи горою понад яром (а там очевидно був той, що свистав), міг побачити його в темнім ярі та й ще схованого за вивертом. Але за якої пів години се могло змінити ся: розвидніє ся і тоді все пропало.

Міряючи вухом здогадне віддаленє того, що свистав, від його становища, Герман міркував, що він відділений від нього простором яких сто кроків. У гірському лісі, а ще в ночі, коли бігти не можна, се віддаленє значне. Коби лише не було засідки на краю ліса, там де яр виходить на вільне поле, то втекти було би зовсім легко. Та Герман навіть не думав довго: свист у лісі був для нього мов батіг для коня. Він так привик у трудних хвилях покладати ся на Вольфів досвід та знанє обставин, що й тепер анї не думав укладати иньшого пляну, лиш обережно, мацаючи руками перед собою, подав ся в низ яром за течією невеличкого потічка, що плив по його дні і своїм журкотом глушив шелест його кроків.

Ішов так може з пів години, і судячи по страху, якого наїв ся за той час у самоті, судячи по труді, якого зазнав, був певний, що уйшов з десять миль і що сей яр якийсь безконечний. На правду-ж він уйшов не більше як сто кроків. Свисту погонї не було чути, мабуть пішла в иньший бік. Та ось він поба-

чив, що над ним небо починає сіріти, дно яру клонить ся сильнійше в низ і вийшовши з по за якогось закрута він побачив нараз перед собою немов широку отворену браму або велитенське вікно; крізь той отвір у лісовій пітьмі видно було сіру мряку, що залягла дальшу, безлісну долину, а десь далеко над морем мряки видно було інші, лисі, безлісні гори. Значить, ліс тут кінчив ся. Тут треба бути обережним, щоб не наскочити на ворога! Герман стишив ся, притулив ся до кріслатого бука, що ріс звішений над глибоким дном яру, і почав уважно слухати та проникати зором у грубу лісову сутінь, яка лиш ген-ген рідла, мов величезне решето, в якому ока були з сірого світла літнього досвітка.

Герман пройшов троха швидше ще кількадесять кроків, потім поповз рачки горі стрімкою стіною яра, чіпляючи ся за корчі диких малин, що стояли тут густою лавою, і не виходячи з малинника силкував ся роздивити ся довкола по лісі, чи не побачить якого ворога. Нікого не було видно. Вид вільного поля, так недалекого, і сіре раннє світло заспокоїли його, прогнали його страх. Не вилазячи з малинника він пішов корчами по краю ліса, поки не вийшов на кінець. Тут була толока, ще пуста, похилена до півночі. В низу плила якась річка, за нею була вузка сіножать, стояли копці та обороги повні сіна, а далі піднімала ся знов гора, шмат ліса і лисий високий верх. Ані села, ані хати, ані живої душі. У Германа щось стиснуло за серце; почутє самоти серед величезної гірської природи вдарило нараз холодною хвилею на його душу. Йому хотіло ся плакати.

Та нараз десь далеко, на краю ліса почувалося різке, протяжне: Фі-і-і!

Герман зирнув у той бік, відки йшов свист: не видно нічого. Та в тій хвилі з противного боку, здавалось би, ось-ось близько нього почувся грізний окрик:

— Стій!

Не було часу озирати ся. Герман як стояв, так скочив до яра, злетів аж на саме його дно в густі корчі і знайшовши там стежку втоптану овечими ратицями погнав нею в низ. Се все було мов сон, мов привид. Він навіть не міркував ясно, що з ним діє ся, чим грозить йому стріча з незвісними переслідовниками — він біг. Та ось яр скінчився, береги його, що доси ховали Германа в захисті своїх корчів, мов на зло йому розступили ся, корчів не стало, і Герман опинився недалеко вівчарської колиби, що стояла на споховастій, безлісній площині біля обгородженої овечої кошари. Сам того не тямлячи Герман пробіг яром досить значний простір, доброї пів милі, пропустив біля себе свечу отару, що йшла толокою в гору до ліса, з дзвінками, блянням кількох сот овець, гавканем псів та гойканем вівчарів; він не чув, не завважив того всього, промигнув яром мов миш; навіть собаки не завважили його.

Побачивши слід людського житла Герман урадувався, як рідному батькові. Не надумуючи ся він побіг до колиби. Довкола неї було пусто, погоні з далека не видно; з колиби одначе курився дим, знак, що там сидить хтось живий.

Боячися своєї тіни на чистім полі Герман прожогом вбіг у колибу. Там біля огнища

сидів патлатий Бойко середніх літ, старший над вівчарями, так званий бац, і латав шкіряні ходаки.

— Добрий день вам! — мовив ледво дишучи Герман.

Бойко не відповів, але звільна підвів голову і змірив задиханого, обшарпаного Жидка своїми сірими очима.

— А тобі що? — запитав. — Чого так задихався?

— Йой, таточку, гонять за мною! Сховайте мене.

— Хто гонить? За що?

— Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя.

— Агі на тя! Смерть! У білий день! А може ти кого забив, та шандари за тобою гонять?

— Ні, ні, не шандари, а Жида. Я нікому не зробив нічого злого. Потім вам усе скажу. Йой, сховайте мене, майте Бога в серці!

— Деж я тебе, любонько, схочу? — мовив Бойко чухаючи ся в патлату голову і встаючи з простого деревляного пенька, що служив йому замість стільця.

— А даєш слово, що ти не жаден дво-душник? — запитав він

Герман витріщив на нього перелякані очі. Він не розумів питання. Але страх гнав його.

— Ні, ні, ні, Богом вам клянусь, я нікому не зробив нічого злого! — пролепотів він трясучи ся всім тілом.

— Ну, пам'ятай! Як будуть шандари питати за тобою, то я не утаю тебе.

— Добре, добре. Я жандарів не бою ся. Лиш Жидів... два Жида... три Жида... або я

знаю, кілька їх там. Зараз надійдуть. Гонять мене цілу ніч.. із Лютовиск... Як би питали за мною...

— Ну, ну, вже я буду знати, що їм сказати.

— Але може захочуть шукати? Вони страшні, а ви самі...

— Не бій ся, я вже дам собі ради. Медвідь страшнійший, а я його не бою ся. Ну, ходи сюди!

І мовлячи се він відкидав на бік купу ріщя, що стояла приготована на паливо в куті колиби, викидав зложені під ріщем грубші пеньки, відвалив під ними кам'яну плиту і показав Германови тісну, темну яму.

— Лізь туди!

Герман не ждучи довго скочив до ями. Се була бацова криївка, де він ховав „мерендю“ принесену з села на цілий тиждень, тоб-то квашені огірки, муку, бульбу, ховав запасові будзи, одержу непотрібну для безпосередного вжитку і загалом усе ціннійше, чого не хотів лишати в колибі на вид усім вівчарям.

— А може ти голодний? — запитав бац, коли Герман щез у ямі і забив ся десь у кут.

— Йой, аж гину з голоду.

— Ну, то на тобі отсей кавалок хліба та отсей глечик жентиці. Їдж і не бій ся нічого.

І мовивши се бац закрив яму плитою, прикидав плиту колодками, потім ріщем, потім виглянув із колиби, а побачивши справді двох Жидів, що наближали ся до колиби толокою з гори, взяв свою роботу і сів на порозі, мов і зовсім нічого не бувало.

— Гей ти, чоловіче! — закричав один Жид, порівнявши ся з колибою. — Не видів ти тут якого Жидка?

— А ти чоловіче не вмієш привитати ся як Бог приказав? Ти між вовками виріс? — відбуркнув йому Бойко.

— Ну, ну, не сердьте ся, пане бац — мовив другий Жид. — Добрий день вам!

— Добрий день.

— Тут ми шукаємо одного Жидка. Так собі, злодюжка. Обікрав нас учора на ярмарку в Лютовисках. Гонимо його всю ніч. Ось туди десь утік. Будьте ласкаві, скажіть нам, чи ви не бачили його?

Герман сидючи в ямі чув усю розмову. Він тремтів усім тілом, чуючи голоси своїх заклятих ворогів. Іда не йшла йому до рота.

— А богато вам украв? — спокійно питав бац.

— Йой, богато! Всі наші гроші, більше як десять тисяч ринських.

— Отто злодюга! Та було дати знати шандарам.

— Що шандарам! — скрикнув другий Жид. — Шандари записали, сказали: добре, добре, приставте нам його сюди! Хиба шандари підуть за ним по лісах та дебрах?

— А ви бачили його, як утікав сюди?

— Бачили, бачили! — закричали оба Жида. А один доповів: — Нині рано, перед годиною, онтам на горі бачили, як вийшов із ліса. Скоро нас спостеріг, скочив у яр. Ми за ним толокою, хотіли перебігти його. І певно були-б зловили його, як би не ваші пси. Ой, ой, які у вас пси недобрі! Як нас побачили, як не кинуть ся на нас, були би нас роздерли.

Ми поставали плечами один до одного тай боронили ся, доки не надійшли вівчарі. Ой, ті пси! Вони нам зробили велику шкоду. Через них той злодій утік нам із рук.

Герман у ямі благословив тих псів і тільки тепер пригадав собі, як утікаючи чув їх скажене бреханє геть за собою.

— Ні, лю́боньки, — мовив розважливо бац, — туди коло мене не втікав сьогодні ніхто. А може й утікав, не присягну, але я не бачив. А ви добре перешукали яр? Може він там де сховав ся. Я думаю, що він бояв ся-б виходити на пасовиско знаючи, що ви гоните за ним.

Жиди позирнули по собі.

— То кажете, що він не біг туди?

— Ні, я не бачив.

— А ви так від рана сидите на порозі?

— Ні, часом докладав рішя до огню, снідав троха, але як би хто біг, то було би чути, у мене вухо чуйне.

Жиди пошваркотали щось між собою і пішли горі яром.

— Ну, ти, як тебе звати? — мовив бац по їх відходї.

— Гершко.

— Ну, Гершку, ти чув, що вони говорили?

— Чув.

— І правда се?

— Ні, не правда. А вони пішли?

— Пішли.

— Ой, але вони вернуть ся.

— Хто знає, може й вернуть ся.

— Прошу вас, уважайте. То страшні люди!

— Ну, ну, най собі будуть які хочуть. Я їх не бою ся тай ти не бій ся. Але скажи менї, як то було?

Герман розповів йому, що знав, оповів про Вольфа, не згадуючи про те, що сей сховавав гроші. Бац не мовлячи нічого більше вийшов. По хвилі знов вернув і сказавши Германови: „Будь тихо! Ідуть!“ — знов сів на порозі зі своїм шитвом.

— Пане бац, — кричав один Жид з далека, — ми знайшли слід.

— Ну, то добре.

— Видно, що він утікав у низ яром, а до гори не вертав.

— То може бути.

— В такім разі мусів бігти по при вас.

— Може й біг, я не перечу.

— А ви не бачили?

— Не бачив.

— І не чули?

— Не чув.

— А може ви сховали його?

— А може й сховав.

— Як? Кажете — —

— Нічого не кажу, — сердито буркнув бац. — Адже бачите самі, що в колибі крім мене нема нікого. Хиба я його за пазуху сховав?

Герман почув тупіт кроків близько дверей колиби, — видно, його гонителі зазирали до середини.

— А може би ми перешукали? — мовив один.

— У себе за обшивкою перешукуй один з другим! — крикнув бац зриваючи ся з місця.

— Ни! — на пів насмішливо, а на пів з погрозою мовив один Жид. — А як нам так схоче ся? Ми знаємо напевно, що він біг туди, аж до вашої колиби, а далі сліду нема. То де подів ся?

— Міг побігти толокою, а на толоці як ти побачиш слід?

— Добре, добре, але ми таки перешукаємо вашу халабуду. Як його тут нема, підемо даліше.

— А я бою ся, що один або другий підете без голови! — буркнув сердито бац. — Кажу вам, що я його не сховав і не бачив.

— А ми вам не віримо і не вступимо ся, поки добре не перешукаємо вашу колибу.

— А я не позволю на се. Колиба панська, а ви не маєте ніякого права. Коли вам що треба, йдіть, спровадьте шандарів, то нехай вони перешукають, а вам не позволю.

— Е, що нам шандари! — крикнув один Жид і кинув ся до баца. Та в тій хвилі в бацових руках блиснула дубельтівка і він з усеї сили закричав:

— Івалт! Розбійники! Грицьку! Іване! Ге-по гев!

Жиди мов опарені метнули ся на бік і рівночасно гукнув вистріл.

— Ой-ой-ой! — крикнули Жиди і голосно затупотіли їх кроки.

— Ти злодій! Ти розбійник! Ти сховав того злодюгу, що нас обікрав, — кричали вони з далека.

— Йдіть до шандарів, най ідуть перешукати мене, а самі не сьмієте! — кричав їм на здогін бац.

— Вони не вступлять ся, — шептав зі страхом Герман із своєї ями, коли по якімось часі бац увійшов до колиби.

— Але й не посьміють прийти ближше — мовив бац. — А вечером, коли вівчарі вернуть

із псами, ми зробимо на них таке польоване, що вони й сліди позабирають звідси.

Та Жиди мабуть занюхали письмо носом і не дожидаючи ся вечера забрали ся геть. А другого дня від самого рана вони знов снували здалека довкола колиби; видно пильнували, чи Герман таки не покаже ся, не захоче йти далі. Вони підлабузнювали ся до вівчарів, частували їх горівкою й тютюном і розпитували, чи бац не сховав де в колибі такого й такого Жидка, але вівчарі не знали нічого, бо Герман не вилізав із своєї ями і вівчарі не бачили його.

На другу ніч Жиди знов зникли, але з доброю надією. Вони дали одному вівчареви срібного ринського і довідавши ся від нього, що в колибі єсть яма, де можна справді сховати чоловіка, підмовили його, щоб у ночі, коли бац буде спати, поспотрив до ями і переконав ся, чи нема там того, кого їм треба було. Вівчар зробив се діло зовсім по просту. Він знаючи добре, що яма викопана в куті колиби, прокопав з надвору невеличку діру під підлогою, просунув туди в яму свою паличку і почав з легка штуркати нею до середини. Зараз він наткнув ся на щось м'яке, а штуркнувши сильнійше почув глухий окрик Германа, збудженого зі сну ударом у бік. Вівчареви було сього досить; тепер він знав, що Жиди не даром никають довкола колиби і надіяв ся за своє відкрите заробити ще ліпші гроші. Та на лихо йому третього дня Жиди не показали ся вже. Бац продержав Германа ще й той день у ямі, а коли й четвертого дня Жидів не було, він велів йому вийти, говорячи, що тепер уже безпечно. Та Герман не вірив; хоч і як погано було йому сидіти в ямі, але страх перемагав

невигоду. Та бац заявив, що довше не буде держати його, і Германови прийшло ся таки думати про те, щоб забирати ся звідси.

— Слухайте, бац, — мовив він до свого гостинного господаря. — Я дам вам усі гроші, які маю, оту п'ятку, за те, що ви вратували мені житє від тих Жидів.

Бац засьміяв ся.

— Ну, ну, сьмійте ся, але я міркую, що як би були мене дістали в руки, то не були би мене пустили живого.

— Та за що?

— За Вольфа. Вони на Вольфа чогось дуже були злі. Ну, але чуєте, бац, що я хотів сказати вам. Нате вам отсю п'ятку, — бігме, що більше не маю нічого крім отсих пару шісток на житє, — і відпровадьте мене туди горами хоч до Турки або десь так, де багато людей. Щоб я з тих гір видістав ся.

— Страшно в горах? — з усьміхом питав, бац.

— Йой, нехай вони вам здорові будуть, але я такого страху тут наїв ся, що не хочу більше бачити їх на очі.

Бац згодив ся, покликав одного вівчаря до колиби, а сам узявши свою дубельтівку під полу рушив з Германом верхами до Турки, а відси провів його ще далі, аж до Підбужа. Звідси вже лише через верх до Нагуєвич, а далі й до Дрогобича. Герман не знав як Богу дякувати, коли нарешті, змучений, змарнілий, без крейцаря опинив ся на ріднім Лані.

Що тепер робити? До барашівництва його не тягло; прийшло ся витягати зі схованки своє старе, смердюче либацьке убранє і знов іти до Борислава. Старі товариші либаки з пе-

ред п'ятьох літ уже минули ся; тепер сим ремеслом займало ся молодше покоління. Дохід був невеликий, ледво можна було жити, і Германови по кількох тижнях сприкрито ся те ремесло. Та ось раз, мандруючи з Дрогобича до Борислава, він пригадав собі свого патрона Вольфа, Лютовиска і захований у ярку черес з грішми. Доси він не міг без дрозі згадати про Лютовиска, але тепер аж зупинив ся торкнений несподіваною думкою. Від часу ярмарку минули як раз чотири неділі — час, у яким Вольф мав здібати ся з ним у Лютовисках. Може там ті завзяті Жиди ще чатують на Вольфа й на нього, але він тепер у либацькім убраню, і чорта з'їдять, заким пізнають його! Ануж Вольф прийде і буде ждати його! Йому з поділу зисків тої ярмарки припала би гарна сума, може ціла тисяча ринських! Герман не знав, кілька всіх грошей було в чересі, але знав, що заробок їх у Литовисках був незвичайно великий. А коли Вольф не прийде, то він сам забере гроші, переховає їх для нього, колиб вернув ся пізнійше з Угорщини.

Обдумавши по дорозі добре всю справу Герман набрав у дві коновки по троха мази, щоб не надто тяжко було їх двигати горами, і перебравши ся з Борислава до Попелів, відси на Смільну і далі в гори помандрував до Турки, а відси до Лютовиск. Усякий бачучи його думав, що се один із тих Жидів, які возять і розносять мазь по селах. По кількоденній вандрівці він зайшов до Лютовиск. Тяжко було пізнати тепер се містечко; лежало в кітловині як вимерле, безлюдне, сонне та спокійне. Герман оглядав ся, пробирав ся звільна тісними вуличками, поки дійшов до хати Сруль-Лейба.

Сей, розумієть ся, не пізнав його і коли він попросив ся на ніч, зирнув на нього з під лоба і видно не мав великої охоти прийняти його.

— Гертс-ієр, Сруль-Лейб, — промовив він стиха, — я мав би вам щось сказати.

— Ну, що таке?

— Та лише вам самим.

Сруль-Лейб завів його до ванькира зава-леного подушками та всяким шматем.

— Ви не пізнаєте мене, Сруль-Лейб?

Сруль-Лейб змірив його очима.

— Ні, не пізнаю.

— Я той барашівник, що в часі ярмарки ночував у вас з Вольфом — тямите?

— Ай-вай! — скрикнув Сруль-Лейб і вда-рив ся об поли руками. — І щож ти тут ро-биш?

— Я маю у вас розвідати ся про Вольфа. І зачекати на нього, коли ще не вернув.

— Про Вольфа!... зачекати!... якто, то хіба ти не знаєш?...

Сруль-Лейб очевидно не міг договорити реченя, немов щось стискало його за горло.

— Що я маю знати, Сруль-Лейб?

— Що за тобою шандари шукають?

— За мною? На що я їм потрібний?

— Ти мав бути спільником тих, що за-мордували Вольфа,

— Я? Замордували?

Герман довго стояв мов остовпілий, не можучи сказати ані слова. А тим часом Сруль-Лейб оповідав:

— Адже його замордували — ти не чув? Зловили його на угорській границі. Мабуть до-питували його за грішми, бо пекли йому ноги на огні.. Всі ребра поламали. Лісничий знай-

шов його ще живого в лісі і він видав назви тих трьох барашівників, що його мучили. Двох зловлено в Угорщині, третій утік. А ті два сказали на тебе, що ти їх намовив.

— Алеж вони не знали мене, як я називаюся! Я з ними ніколи анї слова не говорив! — скрикнув Герман, обливаючи ся холодним потом при тім оповіданю.

— Та вони й не сказали, як ти називаєшся. Вже шандари й мене допитували, бо виявило ся, що ти ночував у мене, але я не знав також.

Герман охоловши троха з перестраху просив у Сруль-Лейба поради, що йому робити? До шандарів іти і віддати ся їм у руки він не мав охоти; хоч чув себе невинним, але знав, що шандари не допитуючи ся його вини арештують його, а хто знає, може почнуть іще мучити. Сруль-Лейб радив одно — втікати як найшвидше і не показувати ся в Лютовисках, а там можливо, що з покаранем правдивих убійців справа затихне і нікому не буде потреби шукати за ним. Сруль-Лейб згодив ся переночувати його у себе; на другий день раненько, ще далеко до сходу сонця Герман устав, попрощав ся зі Сруль-Лейбом і неспостережений ніким, з коновками на плечах побіг на горб до кринички під обпаленою ялицею. Не довго шукавши він у ярку знайшов плиту, знайшов схованку і в ній нетиканий Вольфів черес, і вхопивши його тремтячою рукою та сховавши за пазуху, почвалав на гостинець, відси назад через Лютовиска, до Турки й до Дрогобича.

III.

Мимовільне, важке зітхане злетіло з Германових грудий, коли отсей страшний та остаточно щасливо перебутий епізод раптово, з незвичайною плястикою просунувся через його душу, мов процесія давно забутих тїний. Він зітхнув і разом з тим схопився з місця. Немов якась пружина в його душі, доси натискана важкою рукою, нараз звільнена скочила на своє давнє місце, так само елястично, бадьоро він схопився з крісла і зирнув на годинник.

— Дев'ята година, а я сиджу тай марами бавлюся мов закоханий! — скрикнув він. І задзвонив.

— Покликати мені пана бухгалтера і шихтарів! Обрахунок! Книги принести! — звелїв він коротко слугї, що появився на голос дзвінка. А потім пройшовся кілька разів по покою. Раптом спинена процесія образів з його житєвої драми пускала ще по собі пасама рефлексий, мов метеор падучи кидає снопи искор по небі.

— Ось що мені доводилося переживати! — думав він не без гордощів. — Ось по над які безодні вела моя дорога! Ті, що тепер кланяються мені і подивляються мою енергію

та вмілість у веденю іешефтів, не знають моїх початків, початків галицького капіталіста. А може й галицького капіталізму в загалі. Адже той капіталізм справді починав від жебрацької торби та дрібної крадіжки. Тай тепер іще...

Герман згідно махнув рукою згадуючи про ті тисячні перешкоди, які йому, та й не йому одному, приходить ся поборювати при ступневім розвою от хоч би того одного нафтового промислу. Капіталіст, промисловець, Жид чи не Жид, ще й доси не перестав у Галичині бути диким звірем, на якого полювати вільно всякому, а особливо урядникови; вдерти з нього, докучити йому, перебити йому інтерес, завалити його податками та драчками, се одинокий рід промислової політики, яку вміють вести галицькі власти. Хто рве ся до якого інтересу, починає якесь підприємство, той для них рівний ворогови, розбійникови, що каламутить їх спокій і завдає їм зайвої праці. Се суспільність якихось лежибоків! Се польська, шляхотська школа індолентції та погорди до праці.

Герман аж спльовував вовтузячи ся з такими думками. Та ось поприходили його підвладні, позношено рахункові книги, пішли рапорти; тиха перед хвилиєю кімната заповнила ся голосним та оживленим шваркотом. А з надвору втурували йому окрики ямарів, дзвінки в кошарах, скрип возів, що тягли ся болотною дорогою з тяжким набором, та глухий клекіт великого промислового гнізда з його кілько-тисячною робучою людністю. Під сей клекіт живо й якось весело йшов Германови тижневий обрахунок.

Діла йшли добре. В п'ятнадцятох ямах черпано „кипячку“ — яка яма давала дві, а

яка й по п'ять бочок денно. Шихтарі жалувалися, що в кількох ямах замість нафти добувається земний віск, із яким тоді ще не знали що робити. Сей непотрібний продукт причинює не мало марної праці, бо требаж вибирати його з ям і відкидати на бік; якусь часть беруть робітники з поблизьких сіл до дому з собою і уживають до каганців замість лою, але й вони не хочуть брати його багато навіть задармо, бо коптить сьвітятии ся та й від того коптию болить голова. Герман уже давнійше звернувши увагу на сей новий продукт і вислав проби його ріжним віденським хемікам, але відповіді від них іще не мав. Та все таки чуючи, що селяни вже знайшли спосіб його ужитковання, він зараз доміркувався, що з тим воском може вийти щось подібне, як із нафтою, що й йому можна буде надати форму товару поплатного на широкому ринку, велів своїм підвладним не викидати його більше, а складати на всякий випадок у маґазинах.

— А леж у нас нема місця в маґазинах!
— мовив касієр.

— То побудувати нові, — мовив коротко Герман і на тім діло й стало. Він різікував, але се таке різіко, що в ньому що найменше вісім шанс против двох промовляють за будуючою користю. А от клопіт, що продукция киячки не зростає. Герман належав до спілки, що в околиці Борислава і біля Дрогобича побудувала декілька дестиларень. Попит на чисту нафту збільшувався раз у раз; вона здобувала собі не лише хати найбільшніх, ремесницькі варстати та робітні, але в міру того, як її дестильовано краще, як вона горіла ясніше і не димила та не коптила, вона знаходила

доступ і до салонів. По містах почали нею освічувати вулиці, а віденська фірма Дітмара почала на велику скалю розвивати продукцію нафтових ламп різних конструкцій. Тепер треба було лише як найбільше налягти на продукцію кипячки, і Герман ще минулого місяця наказав розпочати кільканацять нових закопів на свіжих теренах. Робота при тих закопах ішла невпинно і пожирала що тижня тисячі, але здобутків із них не було ще ніяких. Отсе найбільше турбувало Германа.

Він вірив у своє щастє. Він давно вже переступив ту межу, де чоловік тремтить над кожною дрібницею, де при кождім підприємстві ставить на карту своє бути або не бути. Його шанси були вже безпечні. Він розкинув свої сіти так широко, що щастє коли не тут, то там мусіло попасти ся в них. Воно вже не може зрадити його, хіба би стало ся Бог знає що надзвичайного. Але воно може гаятись, а йому ходило о поспіх. Йому треба було, щоб діла йшли не лише раз у раз ширше, але також раз у раз швидше, як та снігова лавіна, що котить ся з гори.

Праця над обрахунком протягла ся до другої години. Потім Герман пішов на обід. Обідав у касині, яке головнo його заходом оснувало ся два роки тому в Бориславi. До касина належали самі лише більші промисловці, капіталісти та урядники. „Плебеу“ а особливо т. зв. халатових Жидів сюди не допускали. Місячна плата члена виносила 10 гульденів, то розумієть ся, що бідолахам був доступ до сеї компанії неможливий. Касино спровадило собі реставратора, який чуючи себе серед упрімілейованих дер їх немилосерно

і швидко й собіж накупив селянських парцель та розпочав копати за кипячкою.

Касино, се був невеличкий деревляний домик, побудований на високім горбі над болотяною бориславською вулицею. До касина йшлося деревляним тротоаром, що в формі широкої в три дошки кладки без поручя був покладений пів ліктя понад густим, смердючим болотом вулиці. З тротоару йшла в бік також деревляна кладка, але вже з поручями по обох боках, а з неї йшлося на такіж деревляні сходи, що вели просто на ганок касина. Внутрі одначе касино було уряджене хоч і не з комфортом, то все таки досить чисто й вигідно: була тут і досить простора реставраційна салька зі столами і жірандолем на серед стелі та з зеркалами на стінах, і салья білярдова з двома прикомірками для гри в карти. Розуміється, що анї покою для газет, анї бібліотеки, анї читальні, анї в загалї газет та книжок тут не було; се діялося в половині 60-тих років, і такий люкеус, як потреба читати, в ту пору не дійшов іще до бориславських промисловців і капіталістів.

У касині раз у раз було повно: одні виходили, другі приходили; у всіх покоях стояв шум та гамір, було майже темно від тютюнового диму; дусив важкий запах спірітуозів, людського поту та нафтових випарів, що долїтали від недалеких копалень та магазинів. Їли тут мало, за те пили багато, особливо вечерами та ночами. Тепер, коли Герман увійшов сюди, в їдальні було ледво кілька гостей, за те при білярді та при картах було глітно і шумно.

— А, пан Гольдкремер! Витаємо! — почули ся з ріжних сторін голоси. — Що чувати в Дрогобичі? Як ідуть діла? Ще не докопали ся матки? Будете сьогодні вечір у касині?

Сипали ся гучні питання, простягали ся руки до витаня. Герман сопучи та фукаючи пішов просто до їдальні, щоб замовити собі обід; тимчасом кельнер уже застелював для нього стіл, розкладав тарілки та прибори, а сам рестауратор з низьким поклоном запитував його:

— Якого вина дозволить пан добродій? Токай чи Фесляв?

Герман любив обідати сам, так щоб ніхто иньший не сидів при його столі і, як він любив висловляти ся, не заглядав йому в ложку. Касинові гості знали сю його привичку і шанували її, так як шанували всяку забаганку бориславського короля. Як правдивий гешефтсман Герман обідав швидко, аби наситити живіт, не смакуючи та не роскошуючи ся. Він звичайно підчас їди обмірковував свої інтереси, та сьогодні ті міркування якось не клеїли ся. Пообідавши він велів подати собі чорну каву, закупив цигаро і розваливши ся на софі, що стояла в куті їдальні, сидів німо, пускаючи клуби диму та прислухуючи ся гаморови, що йшов із сусідніх покоїв, стукови білярдових кіїв о кулі та клетотови бориславського життя. Тепер, після ситого обіду та пів бутельки доброго вина й думки його були спокійні, якісь ситі та гладкі, плили рівною хвилею, мов ріка, що збігши з шумом і шелестом із гір вийшла на рівнину і тече тихо, широко в гладкім, глинкаватім кориті.

Так ось воно, те, чого він добив ся, за що боров ся, задля чого терпів і мучив ся

довгі літа своєї молодости, що й потому, в мужеських літах, так довго ще веліло на себе ждати! Ось воно — щастє! Богатство! Від памятного ярмарку в Лютовисках минуло вже двацять літ. Як багато за ті літа пережив тодішній бідний барашівник Гершко! І яке все те, пережите в тих літах, було відмінне від бурливих, иноді веселих а иноді страшних пригод його молодости! Лиш одно не змінило ся до остатніх днів — невтомна погоня за капіталом, за богатством, гешефтом. І дивна річ, від часу того памятного ярмарку, а властиво від часу, коли завдяки Вольфовій смерти він зробив ся паном усеї його спадщини, тоб то капіталу в сумі звиш 6000 гульденів, фортуна не переставала всьміхати ся йому, але все якось зизом, одним оком. Вона чим раз щедрійше сипала йому зі свого чарівного рога достатки, зиски та матеріяльні добра, а другою рукою, бачилось, відбирала йому задоволене, можлисть роскошования надбаним добром, затроювала його промислові та спекуляційні тріумфи зовсім, сказати би, байдужними, посторонніми і для реального гешефтсмана навіть соромними дурницями.

Так було між иншим і з його женячкою. Зробивши ся власником шістьох тисяч ренських, що на тодішні дрогобицькі відносини значило вже гарний маєток, Герман з разу не знав, що йому починати далі. Його голова горіла від ріжних проєктів і плянів, з якими одначе він не звірював ся нікому. То він думав про гуртову торгівлю сіллю, особливо в гірських повітах, де сіль найпаче зимою робить ся страшенно дорога задля трудности довозу і при добрім веденю діла можна мати добрий зиск; то думав про торгівлю худобою, хоча сьвіжі

згадки про ярмарок у Люговисках наповняли його страхом. А з поза всіх плянів усе незмінно виринав Борислав і його дивна мазь, та власне з цього боку не було можності уложити який будь реальний плян. Тимчасом він зложивши свої гроші в кагальній касі ніби то практикував у торгівлі крамщиною, поки несподівана пригода не вирвала його з тої колії.

Одного вечера, біжучи за якоюсь орудкою Стебницьким трактом він наскочив на велику купу селян, що чогось голосно кричали. Надійшовши ближше він почув з посеред тої купи грубих, сердитих голосів пискливі окрики і лайки якогось Жида. Гармідер робився все дужший, жидівський голос підносився все вище, і нараз із середини збитої купи почувся глухий лускіт, жидівське „гевалт“, далі зовсім уже нетямний вереск і рев розлюченої юрби.

— Що таке? Що таке? — питав Герман крайнього селянина, що хоч і не брав участі в бійці, але кричав так само сердито як інші.

— Тікай, бо й тобі таке буде, як отому! — відгукнув селянин, і обертаючи ся до центра юрби крикнув: — А бий злодія, ошуканця! Не пустіть живого! Досить насав ся нашої крові!

Вереск Жида в середині швидко затих, чути було тільки глухі удари, мов молочене важких ціїв, та безтямні виврики тих, що били. Та ось зі всіх боків позбігали ся Жиди, розіпхнули юрбу і вирвали безтямного, закровавленого свого одновірця з під ніг розлючених селян.

— Що таке? За що бете? — допитували Жиди. Та від селян годі було довідати ся до-

кладно. „Пявка“, „ошуканець“, „кров нашу ссе“, тай годі. А надто ще побачивши Жида зомлілого і зовсім мов неживого селяни зміркували, що се пахне недобрим, і швидко розбіглися до своїх возів, щоб у сумерку без лиха як найшвидше вибратися з Дрогобича. Лиш ті, що стояли оподалік і були свідками всеї історії, розповіли нарешті, що сварка зайшла із за якихось виплат, що побитий змагався з селянами твердячи, що виплатив їм усе, а вони твердили, що не дістали нічого, і нарешті розлючені кинулися до бійки.

Такі вияви селянського самосуду проривалися тоді досить часто і власть, чуючи себе безсилою запобігти кривдженню селян (се було 1849 року) не багато звертала уваги й на те, коли селяни потурбували свого кривдника, особливо коли се був Жид. От тим то й не диво, що й отся бійка уйшла селянам безкарно, тим більше, що вони таки лишилися при страті, бо гроший, які їм відпер Жид, так таки не дістали, а після побиття вже навіть не сьміли домагатися. Та найважніші наслідки малася бійка для її випадкового свідка Германа Гольдкремера. Він належав до тих сьмілих, що перші кинулися розпихати юрбу розлючених селян, він на своїх дужих руках виніс безтямного, закровавленого Жида з побоєвища, він перший кинувся тверезити його.

— Ах, Мендель Гарткопф! Се Мендель Гарткопф! — крикнули деякі присутні пізнаючи побитого.

— Несіть його до дому! До його дому! Ось тут недалеко, — кричали інші бачучи, що побитий, хоч облитий водою, не ворухиться.

— По лікаря! По лікаря! — кричали інші — Він готов умерти! Він неживий!

— Ні, дихає, дихає!

Герман, весь поплямлений кровю, разом з кількома іншими молодими людьми взяли Мендля на плечі і понесли. Дорогою він очунав на стілько, що застогнав пару разів. Дорогою довідав ся Герман із розмови Жидів, що купую йшли довкола побитого, що Мендель Гарткопф — підприємець і законтрактував ся довозити будівельне дерево до військового депю, яке уряд розпочав власне того року будувати за містом. От із за того довозу й вийшла мабуть у нього сварка з селянами.

Мендля занесли до його дому. Перелякані кровавою появою жінка й дочка кинули ся плакати, не знали, що їм робити. Прийшов лікар і сконстатував тяжке покаліченє: у Мендля поломано кілька ребер, пороблено кілька дїр у голові та зломано одну ногу. Розпука жінки й дочки була безмежна. Сам Мендель прийшовши троха до себе йойкав найдужше, не лише з болю, а головно того, що тепер пропаде його гешефт, пропаде заробіток, що він зруйнований, бо контрактіві умови тяжкі, а їх недотриманє грозить йому цілковитою руїною.

Почали Жиди радити, як би їм допомогти Мендлю в його лихій пригоді, та всі знаючи Мендлеву круту та скупу вдачу не квапили ся кидати своїх гешефтів, щоб бігати за його ділами. Тут вихопив ся Герман. Його заробіток у склепі був мізерний, він готов був узяти ся до веденя Мендлевих діл, поки сей поздоровіє, маючи надїю при близшім розглядї сяк чи так знайти тут заробіток і для себе. Мендель згодив ся, виясняв йому, що й як робити, і для

Германа почала ся нова робота. Тепер він пробував найбільше в лісах, мав змови та справи зі злісними й лісничими за добір і число дерева, з рубачами та трачами, з фірманами та селянами за двигане, виношуване з лісових ярів, шихтоване, вожене. І тут він показав свою енергію та тямучість, свій бистрий розум та вірний спосіб числення, що задля сподіваної більшої користі радо посв'ячує меншу. Мендель вів діла по старосьвітськи: підплачував лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій скількості дерево він вивозить із ліса, хапав найбільші, найгрубші і найтяжші штуки, а за те старав ся щадити на платі робітникам та фірманам. Через те осягнув ті недогоди, що трачі помалу та кепсько різали, теслі недбало опраўляли, а фірмани не радо возили дерево, опізнювали ся, перевертали в дорозі, а нарешті майстри на місці муїли занадто грубе та неотесане дерево обробляти наново — на його кошта. Таким робом він заплутав ся і брив чим раз далі, поки нарешті фірмани, доведені його шахрайствами до розпуки, не побили його. Герман узавши веденє діл у свої руки, пішов иншою дорогою, рахунки з робітниками та фірманам повирівнював, з лісними й злісними держав добрі зносини, але все держачи ся докладно контракту, на грубе дерево не лакомив ся, та пильнував, щоб воно було добре оброблене і звезене на час. По кількох місяцях біганини, торгів і гризот він таки довів до того, що Мендлеві діла стали на чисто і з місячних обрахунків замість недоборів почали плисти гарні зиски. Мендель, що все ще лежав хорий дома, а зразу нелюбим оком дивив ся на Германову роботу і не-

раз сердив ся та кляв його, тепер аж яснів, аж неначе набрав здоровля слухаючи його рапортів.

— Герсти, Герш, — говорив він при таких нагодах, — відки ти набрав ся такої практики?

— Ech klär immer, — відповідав Герман.

Се була перша похвала з уст дійсного гешефтсмана, і вона тим більше врадувала Германа.

Мендльова хороба тягла ся якось без кінця. Хоча рани погоїли ся і зломана нога зросла ся, то про те він не вставав із ліжка. Він жалував ся на біль у боці, в грудях, кашляв і сох, „хитванїв“, як говорили селяни, що бачили в тім наслідки тяжкого побитя та копання тяжкими мужицькими чобітьми. Мендельчим раз частійше думав про те, що йому не встати вже більше, думав про забезпеченє своєї родини. У нього були два сини, вже давно забезпечені і відділені на бік: один обняв коршму, в якій давнійше шинкував Мендель, а другий мав склеп у Самборі. При ньому лишила ся жінка й незамужна дочка Рифка. Покладного капіталу в Мендля не було; все що мав, він вложив у свій остатній гешефт, доставку дерева до будови військових касарень; із сього гешефту він надіяв ся значного зиску, та тепер, коли не було надії довести йому самому сей гешефт до кінця, можна було бояти ся, що все його добро піде на марне. От тим то Гарман явив ся йому як остатня дошка ратунку. Він помалу позбирав про нього відомости, дізнав ся, що у нього є в кагальній касі значний як на парубка капітал, і постановив собі не пускати доброї нагоди з рук.

В один шабас, обговоривши тижневі рахунки, Мендель нараз заговорив з Германом з иньшої бочки.

— Герш, чому ти не женишся?

— Не знаю, — відповів коротко Герман. — Не думав про се; не маю по що.

— Як то не маєш по що? Маєш шість тисяч готових грошей, можеш розпочати який хочеш гешефт.

— Та от не можу такого гешефту знайти, щоб мені був до вподоби.

— Ти з кожного зробиш золоте дно. У тебе голова добра, — підхлібляв йому Мендель.

— І на кождім можу стратити, — скромно відповів Герман, хоча Мендлева похвала хопила його за серце.

— Ну, а мій гешефт з доставою тобі не подобається?

— Та чомуж би ні? Гешефт не поганий, можна заробити. А головна річ, не треба сидіти на місці й ждати, як тут у місті в склепах. Я, реб Мендель, не привик, щоб гешефт ішов до мене. У мене лиш те гешефт, за чям я хожу, чого шукаю і добиваю ся.

— Се дуже гарно. Ну, то може би ти пристав до спілки зо мною?

— Як до спілки?

— А так. Бачиш, я немічний, кашляю, вже навіть иноді кровю кашляю, тільки старій про се не говори нічого, щоб не гризла ся. Значить, не мені вже вганяти ся по лісах та торгувати ся з гоями. А ти молодий, здоров, до такого діла привик, значить — —

Мендель закашляв ся сидючи в кріслі. Герман думав і ждав, що він скаже далі.

— Що се значить, реб Мендель? — запитав він бачучи, що Мендєнь відкашлявши не кінчить свого речення.

— Значить, обіймай ти се діло.

7 Ну, але якаж тут спілка? Що ви будете робити?

— Я піду в землю гнити, — зі зворушенням мовив Мендель. — Але мій контракт... я вложив у се діло свій капітал, хоч і невеличкий. У мене стара жінка, молода дочка, що буде з ними по моїй смерті? Розумієш тепер, яка моя спілка? Бери мою Рифку і веди гешефт для себе й для неї.

Герман не відповів на се нічого. Він доси якось не мав нагоди придивити ся Рифці. Він попросив Мендля дати йому пару день до намислу, а сам заняв ся далі ділом. Його тішив тепер зріст того діла і бачучи день у день, як поступала будова широкого комплексу касарень, стаєн та магазинів за містом, мов окремий квартал, він радував ся, немов би се було його власне діло.

Та при тім не переставав роззирати ся й за власним гешефтом. Їздячи та ходячи по селах він пронюхував за можливими жерелами зиску. Та се в ту пору було не легко. Край був без ніякого промислу; селянство свіжо увільнене з під панщини, упоєне свіжою „волею“ кинуло ся пити, навіть із занедбанєм управи свого власного ґрунту. По селах день і ніч коршми гули криком, співами та бійками охочих селян, за те на полі було пусто, хіба жінки порали ся в городах. А в коршмах ішов формальний карнавал, гуляла молодіж, старші роздебєндювали про колишні буки та про нову свободу, кпили з панів, та не маючи

на кім виявити свого свобідного духа, за що будь заходили в сварку, ділили ся на партії, при чім головачі щедро поїли кождий своїх сторонників і цькували їх бити ся одні з другими. Підіймав ся крик і вереск, миготіли в повітрі крепкі палиці, літали полїна кидані на ослїп у юрбу, дреньчали розбивані вікна і йшов лускіт по п'яних головах та хребтах, мов на здоровім тоці. А серед тої сутолоки, затулений десь у кутї стояв арендар та дрожаючи зі страху все таки лише цмокав і записував, що йому попсовано, що збито, що випито і вилито і все числив та числив по подвійних цінах. І Герш часто бував свідком таких сцен, залюбки переносив ся в душу таких арендарів і звичайно кінчив рефлексією :

— Ні, нема краще в теперішніх часах, як бути арендаром !

Та придивляючи ся ближше до арендарського життя він тратив смак до нього. Що то за гешефт ? Нині хлопи пють, а за рік мусять перестати, бо нізащо буде. І що за гешефт мати все діло з п'яними хлопами, яким нічого не значить замість на себе самих кинути ся на жида. Випадків вимордування арендарів із усіми їх родинами було багато і про них тихо шептано по арендарських родинях. І мужики знали про них з устної газети, і з бутним усьміхом пуджали ними своїх жидів. Ні, Гершови се не було до смаку. Се небезпечний гешефт, не такий, як носив ся перед його душею. Його тягло до землі, невичерпаної скарбниці багатства, але земля була немов глуха, не відкривала свого нутра і він не знав, де й як досягнути до нього.

Пробуваючи в Дрогобичі він ночував у Мендля, — ночував, бо весь день був зайнятий при будові та при фірманках. Мендель помалу видужував, але не було надії, щоб міг прийти до давнього здоров'я. Кашляв сильно, плював кровю, тай зломана нога почала знов пухнути, немов гнила в середині.

— Нічого з мене не буде! — говорив він не раз Гершоєн і уривав. Герш потішав його, що ще воно не так зле, але Мендель хитав головою і мовчав. Мендльова жінка Хана була дуже балакуча і добродушна жидівка і старалася прогнати журу з душі свого чоловіка, та се їй не вдавалося.

— Е, що ти мені говориш, — бурчав він не раз махаючи рукою. — Я вмиру і лишу вас без нічого. Адже все, що я мав, вложено в ту доставу. То певно, що Герш заняв ся нею щиро і тепер не грозить нам ніщо, але нехай він знайде який иньший інтерес і подякує мені за службу, то що буде? Тай без того я його довго не можу держати. Адже йому треба заплатити, а чим я заплачу?

Хана осьміхалася.

— Ну, ну, не такий він простак, щоб маючи в руках такий гешефт, як доставу, чекав на твою плату. Про се вже ти не бійся!

А під вікном тої хатини, вбогої та устроєної мов би лиш тимчасово, з брудними стінами та давно немитими дверми, з убогим прикрасом та без признаки якогось естетичного смаку, нені у день за шитвом сиділа невеличка, чортява дівчина, з великими, чорними, якось тужно блискучими очима, сиділа похилена над шитєм і мовчала. Була мов чужа в хаті. Не то, щоб її не любили батько й мати, — нав-

паки, вони просто трясли ся над нею, — але її так якось ніщо не вязало до їх життя, вона не цікавила ся їх інтересами, не вмiла тiшити ся їх радощами і взагалі, бачилось, не знала, що таке щира втіха. Ота охочість до життя, що лежить в основі жидівського родинного побуту і не ломається ні в яких пригодах, була невідома їй. Сиділа в хаті на своїм місці біля вікна, говорила мало, іноді тихесенько співала сумні-сумні жидівські пісеньки, і лишедесь-колись підносила зір похилений над шитвом і водила ним по хаті, мов пташина всаджена в клітку, немов дивуючи ся, де се вона і чому вона посаджена тут. Герш з разу навіть не завважав її. Коли принесли Мендля покровавленого і мов неживого і вона разом з мамою припадала коло нього та заходила ся плачем, видала ся Гершови малою дитиною, на яку не варто було звертати уваги. Потім, пробуваючи частійше в їх домі, він рідко бачив її, бо вона зараз вечером ішла спати, а в ранці виходила до склепу, для якого постачала своє шитво. Аж раз, здивавши її на вулиці, Герш зупинив ся здивовано, мов перший раз побачив її. Була невеличкого росту, тонка і повільна в рухах, та той вираз тужливої задуми, який усе лежав на її лиці, поневолі зачудував Герша.

— Ти Рифка? — промовив він до неї.
— А я й не пізнав з разу. Бачучи тебе дома я вважав тебе за малу дитину.

— Не займаю багато місця, — промовила вона немов з жалем.

Герш усміхнувся.

— Кудиж ти ходила?

— Я тут шию для склепу. А ти що? Іздиш по селах? Ах, як я люблю село! Я в селі родила ся, батько був арендарем. Поля, ліси, садки — ах, як там гарно в селі! Я й доси згадую.

— А місто не тягне тебе?

— Щож, тут тато й мама, то й я з ними. Я не жалую ся, заробляю тут і помагаю родичам. Лише тужно троха.

— За чим? Може там був який мела-мед, що впав тобі в око?

— Ні, ні. Бажалось би подихати сільським повітром. Тут якось душно.

— Поїдемо колись обоє.

— Як мама пустить, то й овшім.

І на тім розійшли ся. Гершко зрештою швидко й забув свою обіцянку взяти її з собою в село, тай не до того йому було, а вона також не згадувала про се мамі, боячись, що ся не позволить. Мама так привикла бачити її при собі, дивити ся на неї і почувати її присутність, що певно не пустилаб її з чужим парубком кудись у непевну дорогу.

Оттак минуло літо, минула осінь. Під зиму Мендльова слабість погіршила ся. Він стогнав, невилічена нога гнила і наповняла хату неприємним сопухом, кашель докучав йому що раз гірше. Герш перестав ночувати в них і в Мендлевій хаті зробило ся зовсім сумно й понуро. Одного шабасу по молитві в божниці до Герша підійшов знаний у Дрогобичі „реб Мойше“, якому зрештою сей титул давали лише задля його великої, сивої бороди, а який попри своє крамарство грав серед дрогобицьких жидів почесну роллю шадхена, тоб то громадського сватача.

— Ти, Герш, — сказав він з якоюсь гумористичною погрозою.

— Чого? — відкликнув ся Герш.

— Що ти собі думаєш?

Герш видивив ся на нього і нарешті zdecydований сказав:

— Нічого не думаю.

— То то я й бачу, що нічого не думаєш. А се зле. Ніколи не вадить подумати.

— Про щож мені думати?

— Як то про що? Кілько тобі літ?

— Двацять пятий іде.

— З кляс вийшов?

— Та вийшов.

— Від війська вільний?

— Не взяли, як бачите.

— Ще би не бачити! Нездара з тебе.

— Як би взяли, я-б не плакав.

— А з Мендлем що чувати?

— Та щож, він лежить хорий, а його діла я веду.

— Платить тобі?

— Я й не впоминаю ся, а зрештою маю свій маленький дохід з боку.

— Ну, ну, я вже знаю. А про те ти дурень.

— Всі ми в пана Бога дурні.

— Не мішай сюди пана Бога. Ти зле робив, що лишаєш Мендльову жінку й дочку без потіхи.

— Чим же я їх потішу? По кожній виплаті віддаю їм гроші з рахунку, тай що можу, то говорю їм.

— А чому перестав ночувати в них?

— Тісно там. Задуха. Хорий стогне і кашляє.

— А тобі то прикро.

— Ну, та всеж неприємно.

— А їм, думаєш, приємно, Хані та Рифці? Герш знов видивив ся на старого.

— Сеж їх муж і батько, — мовив він, — а я їм чужий.

— Хто ночує під моїм дахом, той мені не чужий. А знаєш, чому вони так посумніли в остатні часи?

— Як мали не посумніти, коли старому щораз гірше?

— Ні, не тому. Вони вже знають, що йому ліпше не буде. Ти причина їх смутку.

— Я? А то яким способом?

— А ти. Бо вони, обое старі, уложили собі, що ти візьмеш їх дочку, а тепер ти очевидно покидаєш її.

— Я візьму?... Я покидаю?... Реб Мойше, але яж і не думав про женячку анї про Рифку.

— Яж кажу, що ти дурень, стовп, туман! Двацятий четвертий рік переступив і не думав! І щодень бачив перед собою таку красуню, як Рифка, і не думав!

— Хиба вона красуня?

— А хиба ти сліпий тай не бачиш? Та то золото, не дівчина! Ти не варт її ноги цілувати.

— То може вона не прийме мене?

— Кажу тобі, що її батько й мати на тебе всю думку мали. А вже як старі скажуть, то так і буде. Хиба ти не схочеш.

— Та я.. я не думав про се ніколи.

— Зараз подумай і скажи мені, чи маю йти в свати. Тай що тут думати? Тиж богач, гроші маєш, на яке хочеш діло підеш і заробиш. А вона також дістане щось по батькови.

Бери не думаючи! А старому лекше буде вмирати, як побачить її з тобою в парі.

Оттак було уплескане Гершове весіле з Рифкою. Він якось не мав відваги придивлятись їй ближше, жартувати з нею ані pozwalати собі якісь вольности, як наречений з нареченою. Її батьки тішили ся при кождім його приході. Старий Мендель велів переписати на нього свій контракт з військовою дирекцією, Хана витала і пестила його як сина, а про те все таки він не почував особливої радости та роскоші пробуваючи в тім домі. Рифка була як звичайно ласкава до нього, всміхала ся мов місяць крізь хмару, але говорила мало і все сиділа схилена лицем над своїм шитвом, як чиста, мелянхолійна поезія сеї хати.

Вони побрали ся і кілька день по їх шлюбі вмер старий Мендель, благословлячи своїх дітей. Герш зараз переніс ся з жінкою й тещею на инше помешканє, наняв два покої з кухнею, справив нове хоч і скромне умебльованє. Теща втішала ся, але Рифка як звичайно була мовчазлива, нерухлива, і тільки її великі, чорні очі дивили ся кудесь у далечінь, мов у тужливої пташини замкненої в клітці. Гершови за кождим разом робило ся жаль, коли заглядав у ті очі.

— Рифцю, — мовив він до неї, — що тобі таке? чого ти така сумна сидиш?

— Я не сумна.

— А я дивлю ся на тебе, і якийсь жаль хапає мене за серце. Так немов би я чимось скривдив, зневолив тебе.

— Ні, спасибі тобі! Мені нічого не бракує. От так би часом на село поїхала.

Герш у найблизшу суботу устроїв санну проїздку за Дрогобич, на Млинки, через Тептюж аж до Тустанович. Опинивши ся серед ліска, якого високі, дубові конарі нависали над дорогою обсіпані снігом як здоровенна шовкова коронка, вона почула себе задоволеною.

— Ах, гарно, — прошептала і здавалось, мовчки впивала ся красою зимового пейзажа; та поки доїхали до Тустанович, їй уже захотіло ся до дому.

— Чого будемо без потреби їхати так далеко?

— Яке далеко. А ти подихай сим повітрям, полюбуй ся видом!

— Що за вид! — якось сквашено відповіла вона. — Нічого особливого.

Вернули до дому. Герш уже тоді, в першій році їх життя, слівив крок за кроком, як оте, що йому справляло почуте жалю на її вид, отой вираз туги за чимось далеким і неосязним, чого вона мабуть і сама не підозривала, погасає, тратить свій блиск і переходить у якусь апатію. Вона цілими днями сиділа нерухомо біля вікна, покинула шитво, не займала ся ніяким господарським ділом анї кухнею, і німо та безучасно гляділа на вулицю.

Гершко зайнятий своїми ділами рідко коли крім шабасу проводив дні дома і зразу не турбував ся тим. Надія, що у Рифки незабаром уродить ся дитина, яка оживить її, заставить більше рушати ся і порати ся, заспокоювала його. При тім же він не мав до жінки ніяких вимогів, вона не потребувала нічого робити, теща сама заходила маленьке домашнє хозяйство, в якому йшло тихе, одноманітне житє.

Та з часом прийшла зміна. У Рифки родився син. Порід був дуже тяжкий, мучив її майже цілий день і лише при помочи лікарів можна було дитину і матір удержати при життю.

Коли Рифка видужала з породових болів, у неї появилися признаки божевіля. Вона кілька разів поривалася з'їсти свою дитину і мати мусіла взяти її до себе та наняти мамку, бо з Рифкою ані хвилини не можна було лишити її саму. Потім, десь так по році, коли хлопчик почав уже бігати і своїм гомоном заповняти хату, вона дуже полюбила його, пестила, цілувала, задля нього покинула навіть свою дотеперішню нерухливість, бігала і реготала разом із ним. Гершкови полекшало троха на душі і він тим упертійше занявся своїм заробітком. Достави до депо тяглися три роки, потім знайшлася ще одна подібна робота і ще третя. Хоч зиск із них був невеличкий а клопотів багато, всеж таки Герш почував себе задоволеним. За намовою своєї тещі, яка здавна марила про те, щоб мати свій sklep і урядувати за його прилавком, він заложив sklep з блаватними товарами, та ледво спровадив товари вложивши в них половину свого капіталу, коли в ринку вибухла пожежа, що знищила також його sklep з товарами.

— Ні, — сказав він після її пригоди до тещі, — видно, не стелить мені дорога до skleпу і не хочу робити другої проби.

І він знов пішов по селах, скуповував худобу і висилав до Відня, возив сіль у гори, та все чув якесь незадоволене, мов не натрапивши доси на те, що властиво повинно бути його заняттям. Оттак тяглося десять літ. В осени 1859 року, переходячи Борислав, він поба-

чив якусь нову, муровану буду обік села на толоці і поцікавив ся, що се?

— Ах, се Домсова копальня, — сказав йому знайомий селянин.

— Домс? Се що за Домс?

— Се такий собі панок, прусак. Він, кажуть, був у Гамериці і там придивив ся, як із кіпячки роблять таке як воду, і вживають до освітлення.

Герш не слухав довше і побіг стежкою через потічок до нової фабрики.

— Чи пан Домс? — запитав він заживного панка середніх літ, що ходив по будинку і голосним криком давав розпорядки, раз у раз лаючи „die dummen Polen“ за їх безрадість та слямазарність.

— Was wollen? — запитав він Гершка побачивши його в нутрі будинку.

Гершко підняв на хвилю капелюх і зараз наложив його знов на голову, і сказав, що зацікавив ся новим підприємством та хотів би оглянути його.

— Eintritt verboten! — гукнув Домс виводячи його з будинка і показуючи напис над дверми. — Не вільно до середини. То мій секрет.

— Я не хочу вивідувати ваш секрет, — мовив Гершко, — але хотів тільки одно запитати ся: чи справді з отсеї кіпячки можна зробити чисту нафту?

— А вжеж можна. Dummer Jud! Ще й питає. Може й ти хочеш брати ся до сего діла?

— Чому би ні? Мене вже давно кортить і я пару разів пробував перетоплювати кіпячку, але нічого з того не виходило.

— Певно, такому простакови, що не має поняття про хемію і хемічне чищення, ніколи нічого не вийде. Ходи сюди і подиви ся!

І він запровадив його до своєї фабрики, де стояв великий котел повний кипячки і обік кітла дестилляційний апарат. Він показав йому конструкцію і додав :

— Dumme Polen von Galizien! Мають тут такі скарби в землі і анї пальцем не кивнуть, щоб використувати їх. Preussen müssen kommen, щоб їх навчити.

— Die Juden könnens auch! — усьміхаючи ся докинув Герш.

— Пробуйте! Штуки нема ніякої, а продукція дасть певні зиски.

Се була перша лекція нафтярства, яку одержав Герш, і від тої хвилі його доля була рішена. Він зараз же сторгував у бориславських селян у різних пунктах кілька часток землі, і зараз же уложив собі плян копаня. За його прикладом пішли інші жиди і не минуло року, як усі бориславські толоки та пустарі — бо такі найлекше можна було купити — покрили ся закопами, що робили ся зовсім примітивно, руками, з боків замість цямрини обгороджували ся прутяними кошами і по кількох сажнях прокопу давали звичайно жилу, з якої йшла кипячка.

Ся продукція була легка і нерізіковна, тай не дуже поплатна. Кипячка була тзв. зашкірна, чорна аж густа. Жиди не вміли добре вичищувати її; виходила нафта жовтава, каламутна, прудка на підпалі, небезпечна в своїх вибухах. Та швидко дестіляція зробила ся кращою і нафта пішла на торзі, витискаючи американську. Рівночасно з тим вичерпала ся

зашкірна кипляча; тисячі ямок покопаних скрізь довкола Борислава давали чим раз скупійше того неапетитного, та корисного плину. Треба було копати глибше.

Перше десятилітє тої експльоатації, роблене по жидівськи, поспішно, з занедбанєм усяких приписів гігієни й обережности, коштувало смерти тисячів робітників. Під напором підземних нафтових жерел ями часто валили ся засипаючи робітників; многі гибли в часі наглих вибухів жерела в киплячці; поліції і власти безпечности не було ані сліду. Жида стали всевладними панами в Бориславі, задержували в тайні тисячні свої занедбаня та злочини. Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну горячку. Йому щастило в усьому. Коли деякі його конкуренти вкладали тисячі в ґешефт, і прокопавши їх безуспішно та наробивши ще довгів утікали з Борислава „без капців“, як жартували з них ріпники, то Гершови, який тепер у зносинах із заграничними фірмами самоправно прозвав себе Германом, не тільки на власних частках щастило докопувати ся киплячки на десятім, дванацятім чи пятнацятім сяжні; він закупував також ями розпочаті його збанкротованими конкурентами і звичайно прокопавши ще кілька сяжнів глубше таки докопував ся киплячки. За його почином і головис на його акціях повстала велика дестиларня біля Дрогобича, перша в тім роді в Австрії, і здобула для бориславської нафти широкий торговий відбут на на всю Европу. Герман Гольдкремер став ся одною з авторітетних і впливових фірм у нафтовім ділі; капітали, які він пускав у оборот, робили ся чим раз більші; якимось інстинктом

виробленим іще в либацьких часах він відчував кожду добру конектуру в торзї, кожде корисне місце на теренї. Йому завидували, різні конкуренти старали ся наводити на нього всякі клопоти, денунціювали його до суду за найменші надужитя в його роботах, та все те він умів поборювати, скрізь умів зробити лад і опанувати ситуацію.

І тепер згадуючи се десятилітє горячкової боротьби, Герман аж швидше задихав, аж стрепенув ся в своїм кріслі. Гарний був час, пора ненастанного зусилля. Треба було день і ніч пильнувати, стояти на сторожі, обороняти ся від несумлінних конкурентів, що сотки разів підкидали огонь у його маґазини, ушкоджували його апарати, підмовляли його робітників, навіть засїдали ся на нього самого, бо в Бориславї в ту пору панувало право п'ястука і не щадило ані робітників ані головачів. Та все те вмів Герман оминати щасливо, запобігаючи шкодам, підставляючи ногу своїм противникам, викручуючи ся від властей. Він не сипав грішми, як інші Жиди, коли їх прикрутить якесь лихо в відносинах до влади, не лякав ся чого будь і скрізь умів показати себе чоловіком солідним і певним свого там, де інші тратили голову.

Він майже не жив у ту пору родинним житєм. Не бував дома цілими місяцями, то їздячи до Відня, Вроцлава та Берліна, то працюючи на місці в Бориславї. Часом тільки він зітхав згадуючи свою домівку, до якої його не тягло нічого. Жінка почувала до нього якесь обридженє, викликане її хоробливим станом, і не любила й на очі бачити його, тай із сина він не зазнавав потїхи. Те, що йому вважа-

до ся найпростійшим, найнатуральнішим — дочекати ся з сина такогож іешетсмана, як і він сам і гідного наступника його капіталів, подавало мало надії на справджене. Малий Дувідко вже з самого малку був дивної, خوبливої вдачі. Страшенно нервовий і дразливий він у дитинстві терпів від нападів корчів подібних до епілепсії, які мучили його до десяти літ і спиняли його духовий розвій. У тім часі в ньому развили ся жорстокі інстинкти, любив мучити звірів і людей, дивити ся на терпіня і конане, обливав поковних собачок своєї матери окропом, випікав їм очи, врізував вуха і хвости і сердечно реготав ся при їх болізному скомлїню. Так само жорстоко він поводив ся зі слугами, з сусідськими дітьми; взагалі скрізь, де він появляв ся, ширив ся страх серед дітей; усі звали його не інакше як стеклим Дувідком і тікали від нього, щоб не потерпіти від його диких капризів, що нападали його якомсь раптом, серед веселої забави та діточого гомону. Герман мав багато клопотів із за тих дитячих забавок свого Дувідка. То він витаючи ся з дівчинкою, яка йому дуже подобала ся, покусав її лице або запалить на ній сукенку і плеще в долонї та регочеть ся, коли дитина верещить і веть ся з болю; граючись з хлопцями він нї з сего нї з того одного посадить у кропиву або побє терном або вдарить каменем у голову. Часто родичі поранених дітей тягали Германа до суду за пакости його сина і забороняли дітям ходити на забаву з ним.

На шестім році віддали Дувідка до василіянської школи, тай тут було не дїпше. Дувідко був тупої голови, при тім упертий і непо-

слухний і ніяк не можна було відучити його від того, щоб не робив пакостий своїм товаришам. Він дер їх книжки, різав їх одежі, копав і смикав за волосе, кого міг попасти, і виробляв тисячні збитки, що свідчили не так про його гумор, як радше про якусь брутальну дикість його вдачі і замилуване до жорстокости. Вчителі упоминали його з разу лагідно, далі острійше, а нарешті один, не можучи витерпіти з його збитками, які виробляв підчас години, велів ученикам простягти його на лавці і сам власноручно вліпив йому кілька тростинок у „стару паню“. Страшно було глянути, що діяло ся тоді з Дувідком. З разу він немов сам собі не вірив, що його сьміють біти. Дома його не карали за жадні пакостий навички, мати ще захвалювала його і вважала сі пакости за обяв енергічної, самостійної натури. А тут нараз посьміли, ще з такою церемонією, простягати його на лавку! Він розпучливо, закусивши зуби, боронив ся, відбивав ся руками й ногами, а далі винявши ніж, який завше носив при собі, поранив руку одному з тих, що тримали його, і був би поранив ще й інших, як би учитель із заду не вирвав йому ножа з руки. Колиж удари залоскотіли на його тіло, Дувідко нараз замовк, поблід увесь і закусив уста аж до крови, і аж тоді, як його випустили з рук, оглянув ся тупим зором довкола, зверещав страшенно і кинув ся на землю в епілептичних корчах. Діти перелякали ся, та не менше перелякав ся й сам учитель. Його почали трусити, відливати водою, але се не помагало нічого; покликали сторожа і учитель велів віднести його до дому. Страх, якого репету наробила Рифка, побачивши свого Гот-

ліба — бо так з великої любови вона кликала Дувідка — в такому стані. Вона прибігла до школи і мало не видерла очий учителеви, а потім побігла на скаргу до ректора. Сей прийняв її не дуже то чемно, закидаючи їй, що розвезла свого сінка як циганську пугу, і такого розпущеного та злобного хлопця вони не можуть стерпіти в школі.

— Алеж він хорий, хорий! — кричала Рифка, у якої серце рвало ся на саму думку, що хтось міг доторкнути ся її божища.

— Коли хорий, то держіть його дома, — сказав ректор. — У нас не шпиталь, а школа.

— У вас не школа, а шкіродерня, катівня, — верещала Рифка. — Я вас до суду подам, я пошукаю свого права. Я вас навчу!

На сьому одначе справа й скінчила ся, бо в суді не прийняли скарги — тоді ще не розуміли науки без битя — а Василіяни не прийняли Дувідка до школи. Він так і лишив ся в приватній науці.

— По що йому та школа? — говорила Рифка своїй мамі. — Він і без того все ліпше знає від них. Вони з одної зависти знущали ся над ним. Отже я їм покажу, що він сам без них більше навчить ся, як у їх дурацькій школі.

Дувідкови наняли приватного вчителя, але справа через те не посунула ся на перед. До деяких предметів, головню до рахунків, його зовсім не тягло і година рахунків бувала йому найтяжшою мукою. Тільки модні тоді кримінальні романи „Рінальдо Рінальдіні“ та повісти Ежена Сю, Габорію, Монтепена і інших романтиків зацікавили його, і від тепер увесь час вільний

від пустого байдикування він обертав на лектуру, від якої кипіло в його голові і бурило ся в його фантазії. Батько зрештою не дбав про його вихованє. Він також був неосвічений і не відчував потреби книжки, тай знав при тім, що Дувідкови ніякого спеціального, фахового знання не потрібно, бо він буде мати гроші.

— Гроші велика річ, — говорив не раз Герман у своїм домашнім крузі. — Слухай, синку, гроші, то всемогучий пан! З грішми ти мудрий, а без грошей дурень. З грішми ти пан, а без грошей капцан. З грішми тебе шанують, а без грошей на тебе плюють.

— А мені про гроші байдуже! — мовив Дувідко.

— А чогож тобі треба? чимби ти хотів бути?

— Розбійником, — мовив усміхаючи ся Дувідко — не для грошей, не для рабунку — що мені гроші? Візьму і закопаю в землю. А для самої небезпеки, для тих дивних пригод, що на саму їх згадку аж мороз іде по тілі. Отсе мені жите!

— Ах, то рицарська кров! То рицарська кров! — шептала Рифка подивляючи Дувідкові слова.

А Герман сьміяв ся.

— Ну, ну, синку, тепер то не в моді. Ми також по своєму розбійники, стоїмо на чатах, пильнуємо хвилі, плянуємо напади і відбиваємо чужі, ставимо засідки і ризикуємо. То, синку, війна, в якій треба більше дотепу, хитрости, безоглядности і обережности, як у розбійництві.

— Але я тої війни не люблю, — скрививши рота мовив Дувідко. — Я люблю, як щось живе треплеть ся мені в руках, а я раз за разом затоплюю ніж у його тіло і сліджу його передсмертні судороги і люблю ся струмками горячої крові, що бе ключем із його ран, і слухаю його передсмертного стогону і харчання. Отсе приємність! Чуєш, що ти пан над життям людським, коли можеш відібрати його в кожній хвилі.

Германови ніяково було слухати таких концептів, хоч він не вірив у їх серйозність та вважав їх вискоками тих розбійницьких повістей, якими зачитував ся його син. Лише блиск його очий, дикий і кровожадний, коли його фантазія забігала на такі теми, велів бачити в них вплив дійсного нахилу його вдачі. Герман здвигав раменами і йшов за своїм ділом, а Дувідко довго ще з матір'ю фантазував на тему розбоїв і вбійств, і вона з подивом слухала його фантазій та все лише шептала:

— Рицарська удача! Що за рицарська удача.

— От дїтвак, нехай фантазує, — мовив Герман спльовуючи на підлогу, потім зажмури́в очі і задрімав.

І снить ся йому, що він лежить на зеленій мураві, пахучій подихами весни, а над ним висить ясне небо глибоко-блакитною безоднею. І мурава під ним мов ледова крига пливе кудись по якомусь невидному, безбережному морю. Його серце починає бити живійше, мов у чоловіка, що летить, але рівночасно все його тіло таке ослаблене, знесилене, що він не може ворухнути ані рукою, ані ногою. І глядить у гору і бачить, що край його голови виростає

пальма і звішує над ним своє здоровенне листе мов великий парасоль. А в тім листю ворухить ся щось неясне, невидне в тіни листа, а помітне тільки якимись металевими відблисками, що пробігають від часу до часу, коли те неясне частиною свого тіла висунеть ся на сонічне світло. Ах, тепер він бачить: се гадюка, величезна гадюка, *Boa Constrictor*, що склубив ся серед пальмового листа і отсе висунувши голову в низ і загнувши шию гаком своїми пронизливими очима вдивляється в нього. Герман і собіж не може звести очий від зору гадюки; його серце б'ється швидко-швидко — не знати, чи трівогою, чи радістю; ані думки про те, щоб тікати кудись, кликати помочи. І нараз лускіт, мов би з батога тріснув, гадюка випростувала ся і впала з дерева на мураву ось-ось біля нього і на своїй шиї він почув холодний дотик її голови. І прокинувся.

— Ну? — вирвало ся несвідомо з його уст.

Перед ним стояв Дувідко, покритий пилом, задиханий і з густими румянцями на лиці.

— Се ти? — промовив Герман окидаючи його очима. — Пішки йшов?

— Ні, верхи їхав. На буланім, — мовив Дувідко.

— І не скинув тебе?

Дувідко не відповів на сю невинну інсинуацію, але сів на ріг стола мов на коня і почав махати ногами.

— Може що стало ся дома, що ти приїхав? — питав Герман не ворущаючи ся з фотелю і докінчуючи свою сіесту.

— Ні, не стало ся нічого.

— А чогож ти приїхав?

— Так собі. Нудно стало. Що мені робити?

— Щобудь роби, то не буде нудно. Ось тут до веденя рахунків здалась би ще одна сила.

— До веденя рахунків! — скрикнув Дувідко. — Тиж знаєш, тату, що мені рахунки обридливійші від усього на сьвітї.

— Попробуй, то швидко й засмакуєш.

— Ні, не хочу. Як засмакую, то візьму ся, а тепер не хочу.

— Ну, то може полізеш у яму?

Дувідко витріщив очі на батька. Така думка, щоб він ліз у яму як простий ріпник, не приходила йому ніколи в голову.

— У яму? Чого?

— Копати, — з усьміхом відповів Герман. — Коли тобі нудно, се найліпший спосіб. І небезпечно, почувеш, як заморока ходить по нафтових жилах і булькоче і преть ся до стїн ями. Ну, і плату дістанеш.

— А ти був там, у низу?

— Певно, що був.

— Ну і що?

— І нічого. Побув, покопав тай виліз.

— Ну, то мені байдуже. Не піду. І загалом, тату... я хочу бути великим чоловіком.

— Добре, будь.

— І славним, голосним на весь край.

— Не знаю, на що се тобі придасть ся, але як хочеш, то будь.

— Чую в собі силу, відвагу, рішучість...

— То дуже красно. Лізь у яму і працюй.

— Тату, не сьмій ся з мене! Мене пре щось, розпирас до якогось незвичайного діла, а ти мені: лізь у яму.

— Якогож тобі незвичайного діла треба? Що ти можеш зробити незвичайне?

— О, зробити незвичайне діло! Певно, на се треба й незвичайного чоловіка, незвичайної вдачі. А все те в мене єсть. Мене розпирають гадки. Якість високі бажання не дають мені спати.

— Скільки знаю, — мовив усміхаючи ся Герман, — усе спиш міцно і храпиш як жорновий камінь.

— Але й у сні не покидають мене думки! — говорив Дувідко не звертаючи уваги на батькові кпини. — Я би хотів видумати щось таке, чого доси ніхто не видумав, збудувати щось таке, чого ніхто не збудував. Я би хотів видумати чоловіка иншого, висшого понад те, що живе нині на землі. Щоб він плавав у воді як риба, літав у повітрі як птах, щоб міг піднести ся на місяць, на сонце, пролітати всесвітні простори як промінь. От се було би раз! Отсе була би задача гідна найбільшого філософа.

— Видумати се, Дувідку, потрафить і дурень, а зробити — от що труднійше. Та вжеж і повідумували всякі машини і до бігання і до плавання і до літання...

— Машини! Що таке машини? Ти її зроби, ти її монтуй, ти її обслулуй, а вона поспесть ся і ти стій як дурень! Тьфу, паскудство! Тут не машин потрібно, а натуру людську перемінити, піднести на висший ступінь! Ось що мені хотілось би видумати.

— А може би ти хотів дещо гроший?

— На що мені гроший?

— Ну, так, на цукерки, чоколядки.

— Що то, я дитина, щоб їв цукерки та чоколядки?

— Та хоч і не дитина. Все таки менше б тобі нудило ся і ти не займав ся б такою філософією. Ну, але годї з нею. Менї пора йти оглянути роботу. Підеш зо мною?

IV.

Сонце починало хилити ся з полудня. Його горяче проміне сипало ся іскристим дощем на бориславське підгір'є, розсипаючи ся по су-горбах сірої глини, видобутої з глибоких ям, розпалюючи тонкі, дротяні ливни навинені на корбах, заломлюючи ся і мигтячи всіми фарбами веселеки на калюжах густої кипячки. Тягло душним, нафтовим сопухом. Мелянхольно поскрипували корби, якими спускано робітників у глибокі або добувано з низу леп у кіблях. Поміж ямами вештали ся тут і там дозорці; біля корб стояли робітники і раз у раз то згинали ся в низ, то підіймали ся в гору, крутячи корбами; вся праця заховала ся в глибокі землі, там у тісні, темні ями, де били лише маленькі лампочки, а заморока глухо булькотіла в підземних жилах.

Тут і там поміж ямами здіймали ся кошари або великі шопи, що були складами робучих знарядів та добутого матеріалу. Тут звичайно й самі робітники спочивали дожидаючи своєї черги — йти в яму. Робили день і ніч, на „шихти“, кожда шихта по шість годин. Виробивши шихту одні робітники виходили на верх, а інші йшли на їх місце на дно. При корбі один робив звичайно три шихти, тобто 18 годин без упину; молоді хлопці, яких найчастійше уживано до сеї праці, в перших днях блювали від за-

вороту в голові при тій роботі і часто падали знесилені, поки дозорець копняком не доводив їх до притомности.

— Не лежи, пся твоя мати! — кричав дозорець. — Хочеш у ямі хлопа задушити? Дуй свиня за штири шістки!

І хлопець хапав ся знов за корбу, якою млинковано повітре з гори до ями, щоб вицерти відтам удушливі нафтові сопухи.

Дзінь - дзінь - дзінь! Дзвінок з ями. І два парубки хапають ся за иншу корбу, що стоїть на двох стовпах над ямою і починають тягти в гору відро. Одно йде в гору, друге рівночасно в долину, і поки тут одно випорожнять, друге в низу наповняють. І так далі, також без упину вісімнадцять годин.

Герман із сином ішов поміж ямами, поміж довгими рядами отих корбарів, що раз у раз мов автомати хитали ся, мірно кланяючись у поясе і знов простуючи ся. Їх видно було скрізь, куди оком глянь. Звиш десять тисяч ям на широкій леваді прозваній Новим світом, було в руху, і вся та левада виглядала як велика нива покрита отакими розхитаними людьми. Якийсь сонний, понурый дух лежав над левадою. Лиш деде в кошарах цюкали теслі лагодячи нові цямрини для ям; у шлюсарні біля Домсової фабрики пишуть і свищуть циркулярки, острячи знаряди до лупання каменя, який декуди попадаєть ся в ямах; дим чорними стовпами стоїть над дахами дестилярень на Волянці, і там, коло тих дестилярень чути гамір і крики робітників, фірманів та факторів. Герман з залюбованєм роздивляв ся по крайобразі, що для ока не проявляв нічого принадного крім хиба темнозеленого Діла, який за-

кривав західну і південну часть обрію. Для нього сей крайобраз був найлюбійший з усіх, бо з нутра сеї землі плило його багатство. Зашкірна нафта вже давно вичерпала ся, треба було йти глибше; тут появили ся багаті поклади воску, з якого Герман надіяв ся великих зисків, маючи вже звістку про спосіб його чищення. Треба буде будувати для сего нову дестиларню, ну, та се не біда. Аби тільки докопати ся багатших жерел кипячки та покладів воску, аби тільки пустити діло в більший рух! Оттой сонний супокій, що лежав над Бориславом сього літнього пополудня, дуже не сподобав ся йому; він рад би був, щоб тут стояв гамір, клекотіло жите, вештали ся купи народу. Адже се жерело світла на весь край, жерело промислового руху. Не вже все в Галичині мусить іти так сонно, мляво, так якось по патріархальному, немов би тим людям усе на світі було байдуже?

— Тате, чуєш? — промовив Дувідко.

— Дзвінок із ями. Ну, щож у тім дивного?

— Алярмовий дзвінок!

Дзвінок над найблизшою ямою зазойкав нагло якимось розпучливим голосом і нараз затих. До ями підбіг дозорець.

— Що там таке? — запитав тих, що крутили корбою.

— Не знати. Відро не йде.

— Обвалила ся яма.

І дозорець живо накинув на себе пояс безпеки, засилив його за лямку і вступив у відро.

— Спускайте! — мовив до тих, що стояли при корбі. За хвилю щез у пільмі, лише

світло лампки, яку мав при поясі, мов червоний червачок мигало іноді з глибокої пітьми і знов щезало в ній.

Уже десятий, уже двадцятий, трицятий, сороковий сяжень. На п'ятидесятім сигнал — тягти назад.

— Що там таке? — запитав Герман дозорця, коли сей появився на світло.

— Завалила ся, — сказав він коротко. — Нафта виперла стіну і залила все до самого споду. Двацять сяжень криниці.

— Ну, слава тобі Боже! — мовив Герман. — А бє ще жерело?

— Сильно бє. Бачите, я до половини мокрий, поки підтягли. Ще хвильку, булоб і мене залило.

— А копач?

— Ну, що про нього й балакати! — І він махнув рукою.

Герман також махнув рукою і пішов далі. Що значить копач, коли нове жерело нафти відкрило ся! Що значить одно жите людське, а хоч би й сотки й тисячі їх, де ходить о отворене нових жил земного багатства, з яких попливе користь на многі покоління! Зрештою копач погіб через власну необережність — чом не сігналізував швидше? А в тім хто там буде питати за копачем! Пусте діло! Не він перший, не він і остатній.

І Герман ішов далі. Нині очевидно щастило ся йому, бо з кількох ям подоходили до нього вісти, що показали ся надзвичайно багаті жерела нафти. Він рад був тому, та про те в кожній кошарі докладно переглядав рахунки, копальняні знаряди, млиники, линви —

любив порядок і точність. І робітників розпитував, чи не кривдять їх дозорці.

— Та що нас мають кривдити, — сказав один зачорнений як дідько, що тільки що вилізши з ями лежав на землі і важко дихав. — Най Бога просять, аби ми їх не кривдили, бо з нами нема що зачіпати ся.

В кошарах, при огнищах, що розпалювали ся на ніч та тліли й весь день, де робітники курили люльки та варили собі страву або пекли бульбу, йшли між ними веселі та свободні розмови. Одні оповідали про свою домашню мізерію, про сварки в родині, про процеси та військові екзекуції по селах. Інші згадували залюбки про давніх опришків, що мстилися на злих панах, оповідали дива про Довбуша, що скрізь позакопував скарби, про вельтнів, що став на однім версі і відси подавав топір другому, що стояв на другім версі. А всі вони хвалили собі Борислав.

— То наш тато, наш опікун! — говорив один копач. — Що мені тепер пан і його окомон! Я їх і знати не хочу і на роботу до них не піду. Я тут маю римський, а при камені й півтора римського на день, а у пана за день косовиці по штири шістки. І навіть горівки не дасть. Най собі шукає дурних.

— А в йиму не лечно лїзти? — питає якийсь патлатий Гуцулик, що недавно прибув у „Буриславку“ та не міг іще відважити ся лїзти в яму.

— От дурний! — відповідає копач. — Чогож має бути лачно? Робота як робота.

— Але може обвалити си або кипечка залле, йик вібухне, — мовить Гуцул.

— Овва, та що з того! Смерть як має постигнути чоловіка, то постигне, хоч ти й за піч сховайся. Адже нас тут працює зо пятьдесят тисяч, а як десь коли одному чи двом притрафить ся нещастє — овва! Чого тут лякати ся!

— А ти вважай, — кидає своє слово инший плакаючи люлька, — що ти тут свободний як птах. Батько тебе не лає, мачуха не пилить, ніхто тобі в ложку не заглядає. Що заробиш, то твоє, робиш собі з тим, що хочеш.

— У мене жінка й діти, — відмовляє Гуцул, — мені аби заробити на податок, тай до дому.

— То лїзь у яму, бо так на верха при корбі не швидко заробиш.

— Відав, шьо мусю, — мовив Гуцул, — хоч бою си, ой, мамко моя, йик бою си тої йими!

Всі присутні сьміють ся, а Гуцул плакаючи люлька все повторяє: Бою си, тай шьо ми зробиш! Все ми си здає, шо йик у ню влїзу, то вже бірше світа не побачу.

Герман проходячи по при ями нераз залюбки підслухував такі розмови і всьміхав ся. Сеж було свідощтво тих простих людей про добродїйства нового елементу в їх житю — промислового руху. Він дає їм можливість вийти зі старої тїсноти та безрадности патріархального житя, пізнати більше свїта, розвинути свою волю. Що з того, що сотки, тисячі їх погинуть або зведуть ся ні на що! Без того ніяка переміна в суспільному житю не відбуваєть ся, тай без того чи меншеб їх пропало в домашній глуші? Герман був чоловік практичний, далекий від усякого сантименталїзму. Як генерал в часї битви бачить тільки свою

мету і стараєть ся осягнути її, хоч би кілька його людей упало, так само й він при своїх промислових спекуляціях. Дбати про якусь особливу безпеку робітників, про те, щоб стіни ям були соліднійше оцямбровані і не валили ся, він не вважав себе в обовязку. Най про се дбає поліція! Як вона накаже, то я й зроблю, а так на що мені зайвого кошту? А робітники все знайдуть ся.

Ось зміна шихти. Зазойкали дзвінки по кошарах, і з ям почали витягати копачів. Вони були звичайно цілі мокрі від поту і виринувши на сьвіт довго видихували ся після задухи, яка не вважаючи на помповане повітря з гори стояла особливо в глубших ямах. Біля ям іде гамір, дехто жартує собі з тих, що вилізли, а ті, що тепер на черзі, приготавляють ся йти на низ.

— Glück auf, товариші! — гукають їм ті, що лишають ся на версі, і звільна ями знов проковтують тисячі людей.

— Glück auf! — повторяє й собіж Герман. — Так і треба! Нехай ідуть, нехай коплють і викопують се жерело сьвітла! І їм самим з часом яснійше стане в їх безпросьвітній пітьмі. А в тім стане чи не стане, для мене головна річ розвій моїх діл.

— Тате, — озиваєть ся Дувідко, — а по що тобі так убивати ся при сих ділах?

— Як то по що? — дивуєть ся Герман. — Хиба тут може бути питанє?

— Я не бачу ніякої ціли. Мені обридливо дивити ся на се.

— Що ти розумієш! — мовить Герман. — Ти ніяким ділом ще не займав ся, то й не знаєш, як воно захопує чоловіка. Хоч би він

і не бачив ніякої иншої ціли перед собою, а для самого діла, для оказання своєї сили й зручності він працює далі. Аби щасте вхопити в свої руки! Та я надіюся, що й ти раз засмакувавши набереш охоти до діла.

— Ні, ніколи не наберу! — мовив Дувідко. — Нудно се все. Тай по що? По що мені бути багатим?

— Щоб панувати над людьми. Щоб бачити, як вони хилять ся перед тобою, готові віддати тобі на услуги свою силу, свій розум, свою науку, щоб тільки запопасти твоєї ласки. Ти ще не розумієш, сину, яка се розкіш — почуте своєї сили, в тій певності, що як я захочу, так воно й станеть ся, хоч би там люди надривали ся й гибли для мене.

— Гоїв не жаль, — мовив Дувідко мов із задуми. — Вони брудні й вонючі.

— То би ще байка, що брудні. Гірше те, що дурні. То єсть, для них гірше. Ади, як вони лізуть у ями і гадки не мають, і задовольняють ся мізерним заробітком, який тут же зараз і пропивають. А моглиб були давно робити се для себе і доробляти ся капіталів. Адже се їх ґрунт був. Вони бачили, як із нього скрізь виступає кипячка, і кляли його тай кляли свою долю, що їх посадила на таких ґрунті. А придивити ся до тої мази, довести її до вартости — борони Боже! Сотки літ вона була для них лише завадою. А тепер бач, вона ожила і їх поперед усього змела з землі. Вони попродали свої ґрунти за пів дармо, пропили гроші, а тепер як непишні йдуть у нас шукати заробітку. Земля, їх земля мстить ся на них, проковтує їх день за днем. І мені не жаль їх. Дурному так і треба.

Оттак розмовляючи вони під захід сонця вийшли аж на Волянку, де стояв головний Германів магазин, була контора і в ній сидів завідатель Германових копалень. Власне почала ся виплата робітників, що купами приходили з ріжних часток, весело гуторячи, звичайно від пробувава в атмосфері лепу, воску й кипячки від ніг до голови чорні як дідьки. В канцелярії був натовп, ішов гармідер і брязкіт дрібних грошей; ждучи своєї черги юрба робітників стояла перед дверима канцелярії і гомоніла.

— Добрий вечір вам! — промовив Герман наближаючи ся до них. — Ну, що чувати?

Робітники поздіймали капелюхи, та зараз же й повкладали їх на голови. З жидом вони не церемонили ся, говорили сьміло, не так як з першим ліпшим паном.

— Та гаразд би було, — сказав один із них, — коби в ямах безпечнійше було. А то йде чоловік до неї тай свого життя непевен.

— Ну, що я на те пораджу? — мовив Герман.

— Треба би міцнійше цямбрувати ями.

— Я вже наказав. Тут заложимо вар-стат, нехай роблять цямрини, кільки треба.

— А инші жида й слухати не хочуть про дощані цямрини.

— Бо капцани, — згїрдно мовив Герман, — боять ся кошту, а про людську безпечність їм байдуже. А я не хочу, аби в моїх ямах люде дусили ся та гибли.

— Дай вам Боже здоровле, пане Гольдкремер. Ми у вас не маємо кривди.

Обступили його зі всіх боків, пішли жарти та оповіданя. Дувідко тимчасом пішов дал

дорогою і зайшов у ліс. Він ще не був у ньому ніколи і жидівським інстинктом якось жахався його. А ліс стояв чорною, велетенською стіною, вкриваючи гору геть аж до найвищого верха. Війшовши стежкою якийсь шматок дороги Дувідко почув себе мов у бочці. Хоч на дворі було ще добре видно, тут стояла вже нічна пітьма. Дувідко зупинився і почав прислухати ся. Над лісом стояв глухий гомін, де-неде скрипіли ялиці розхитані вітром зовсім нечутним у низу. Заскиглила сова в верховіттю, а друга захихотала ся жасно десь у дуплі під корою. Захрустіли у низу гіляки, і Дувідко затерп, задрожав усім тілом і пустив ся що духу тікати з ліса. Сам не знав, чого боявся, але тікав спльовуючи що хвиля на боки.

— Ни, ліс! Най йому всячина! Страшно тут, — шептав він опинивши ся на вільнім полі. — Я би тут не ночував! Здається, що згиб би зо страху.

Звільнив кроку. Стояв на високім склоні гори, куди вела стежка, і дивив ся на Борислав. Сумерк покрив уже село, огорнув його густою, смердючою парою, що ніяк не хотіла підіймати ся під небо і очистити повітре в низу. Крізь сю пару де-де проблискували мов вовчі очі огневі ватри в кошарах, а на дальшій обрії на північ миготіли світла в вікнах селянських хат. Дувідко думав про щось, надумав ся і не гаючись спустив ся стежкою з пригірка, перескочив потічок, що вив ся і шваркотів у його стіп, і попростував до Борислава.

Вже й ніч надійшла. Герман сам вернув до Борислава думаючи, що син перед тим вернув до дому, але там не було його. Були на-

томісь свіжі листи, замовлення на нафту і на віск, якого рафінерію треба було робити як найшвидше. Герман засів зараз писати листи. Упоравши ся з сею роботою подзвонив і запитав у слуги :

— Дувідко ще не прийшов?

— Ні. Певне буде в касині на вечері.

— Ну, ну. Піду й я туди.

Він одяг ся і пішов до касина. І там не було Дувідка, та він не дуже турбувався сим. Адже не згубить ся ніде. Походить тай верне незабаром.

Він засів до вечері і поки приготували йому пару котлетів, сів під вікном і дивив ся на ту часть Борислава, де лежала головна група його копалень. Кошари з високими деревляними вежами бовваніли в сивому тумані мов пеньки здорового зрубу, а десть колись у низу проблискували світла ліхтарень, коли хтось ішов з кошари до кошари. Протяжно застогнала свиставка в далекій дестилярні, і пугач запугував на старій вербі тут же над дахом касина. У Германа пробігла дрож поза плечима.

— Гарна птиця, — буркнув він сам до себе, — а чомусь ніколи не можу її чути без жаху. Чи справді вона ворожить якесь лихо? Тьфу, і сам не вірю тому, а чогось страшно. Така вже дивна людська натура.

Та в тій хвилі бухнув здоровенний сніп проміня від землі аж під небо і щось глухо загучало, мов із горла десяти волів. Потім підняло ся величезною лійкою в гору кроваве полум'я, почув ся тріск розваленної і горючої кошари — в ямі наступив вибух. Бовдурами за-

клубив ся над ямою густий, удушливий дим, якого важку масу з низу лизало полум'я.

— Моя яма! — скрикнув Герман і зірвав з місця, щоб бігти на пожежу. Вхопив капелюх і погнав що духу. Не далеко бігши здибав Дувідка, що задиханий, заляканий біг йому на зустріч.

— Ти тут? Де ти був? — запитав батько.

— Де був? Був у лісі. А бачиш факел?

— Бачу, та се ще байдуже, аби огонь лише не розширив ся.

— Куди йому ширити ся? Яма далеко від інших.

— А все таки треба побігти. Чи не спав хто в кошарі?

Дувідко не сказав нічого. Та коли прибігли на місце, вже робітники з сусідніх кошар працювали закидаючи пожежу глинною, а інші з недогарків кошари виносили труп робітників, що спали там, були захоплені вибухом, обризкані горячою киплячою і майже моментально подушені полум'ям. Дальшої небезпеки не було. Герман зітхнув важко дивлячи ся на обгорілі тіла робітників, але Дувідко розсміяв ся істеричним сміхом.

— А бачиш, бачиш, як вони тепер виглядають! — говорив до батька заходячи ся від сміху.

— Бідні люде, — мовив Герман. — Що то може необережність! Допустили огонь до ями тай самі потерпіли.

— Та де допустили, се я сам підкинув, — мовив Дувідко. — Хотів побачити, як позривають ся від гуку та почнуть утікати, а вони поснули твердо тай не чули гуку.

Герман перелякав ся і кинувши ся до сина затулив йому рот:

— Та чи ти здурів тай голосно признаєш ся? Хочеш, аби тебе арештували за підпад? От іще дурень!

— Овва, що мені зроблять! Я собі для забавки, — мовив Дувідко здвигаючи плечима.

— Алеж живі люди! Посиротив діти! — мовив Герман.

— Овва, яка шкода! Що вони варті всі на купі? Мені їх не жаль. А варто було подивити ся, як вони побудили ся серед огню і мов безумні кидали ся на всі боки. Один осліплений полум'ям просто бовтнув ся в горючу яму. Ха, ха, ха! Се був вид, якого не забуду ніколи.

Та Герман ще раз затикаючи йому рота потяг його з собою до касина і не чекаючи вечері сів із ним на візок та почав що духу гнати до Дрогобича. Коли виїхали за Борислав, він оглянув ся і бачив ще лиш огняні недогарки кошари. Полум'я погасло. Він зацмокав і обертаючи ся до сина сказав:

— Ну, чи не збиточник ти? Адже як би хто почув, що се ти зробив, то не багато й хибувало би, щоб і мене з тобою кинули в той огонь. І що б було тоді?

Дувідко здвигнув плечима і почав свистати.

V.

Минуло декілька місяців. У Бориславі знов починав ся оживлений рух. По десятилітній „нафтовій горячці“, що якийсь час почала вже була притихати, почала ся воскова горячка. Бориславська нафта стратила деякі ринки на заході, виперта звідси американською; Угорщина виключила у себе галицьку рафіновану нафту і побудувавши свої рафінерії брала з Галичини лише сирівець. Доходили чутки про величезні нафтові жерела за Кавказом і про те, що спілка заграничних капіталістів робить величезні приготування до експльоатації тих жерел на таку скалю, про які доси не мав ніхто ані в Європі, ані в Америці. Галицькі нафтярі похнюпили ся і не ждали собі добра від такої конектури, обмежували продукцію боячи ся краху. Але віск земний не мав конкуренції. Завдяки працям бельгійського хеміка Ван Гехта спосіб його чищення і приготування для фабрикації свічок був удосконалений і віск пішов у гору. Германови Гельдкремерови пощастило за-контрактувати Ван Гехта на директора для великої рафінерії воску, яку він збудував біля Дрогобича, і він розпочав фабрикацію сего нового товару на великі розміри.

Йому вдало ся закупити в Бориславі значні засоби сирого воску в тих маґазинах, де він

лежав без ужитку; закупив їх у недогадливих нафтярів по дуже низькій ціні і пустив свою фабрику в рух. Товар пішов над сподіване добре, замовлень приходило чим раз більше, і з Німеччини, де якась велика спілка капіталістів заходила ся увільнити німецький торговий ринок з під американської переваги, і з Росії. Ходило тепер о можливе збільшення власної продукції воску та о можливо дешеве за купування його у інших фірм, поки ціна сирівцю не підскочить, і тут Герман розвинув діяльність з тою енергією, яка характеризувала його за молодших літ. Він переніс ся до Борислава, день у день бігав по всіх магазинах, наглядав усі ями, в яких докопано ся воску, переводив сотки дрібніших і більших умов на його доставку і силкував ся зібрати весь сей артикул у своїх руках. Приходилось пару разів розбивати готові вже консорції капіталістів на будоване нових рафінерій, приходилось перетягати на свій бік, навіть приймати до спілки з собою деяких властивців, що в своїх ямах натрапили на значніші воскові жили, а при тім треба було дбати про скорий транспорт матеріалу і про тисячні дрібниці, які надавав сам хід роботи. Герман постарчав усьому, був скрізь, де насувала ся якась трудність, і ще знаходив час лазити особисто по ямах та досліджувати при помочи спеціаліста-геолога, спровадженого зі Львова, де би можна надіяти ся богатших покладів воску. В тій ненастанній біганині, в тім напруженю всіх своїх духових і фізичних сил він почував те задоволене, що одно може заповнити жите живим змістом, а дати йому змісл і мету.

Одного дня, коли „пан інженер“ уже виїхав

був до Львова, Герман не видержав і вже сам, без його проводу спустив ся в одну яму, на яку чомусь мав велику надію. Ся яма лежала на самім краю його парцелі і припирала безпосередно до громадської толоки, якої окружна власть чомусь не дозволила продавати нікому. Германови від самого початку „воскової горячки“ видало ся, що тут, під сею голою толокою, декуди зовсім лисою, а декуди в видолінках порослою тернами та песьою травою, тут, у низу мусять лежати багаті скарби, які природа заздрісно ховає від людського ока. Він велів копати яму так близько своєї границі, як тільки дозволяв урядовий припис, і стратив на ту саму яму, доведену до 80 сажнів, уже кільканацять тисяч, але доси зовсім безплотно. Та Герман не тратив надії і отсе другий чи третій раз надів на себе ріпницьку блюзу і велів спустити себе помалу в низ, по дорозі скрізь обмацуючи цямрини, чи де не загнули ся під напором воску, нюхаючи на всі боки, стукаючи та гукаючи, чи не почує щось такого, що навело б його на щасливий слід. Та ні, яма була глуха й німа, не давала ніякого знаку. Ось Герман уже опинив ся на дні і важко дишучи почав лямпкою освічувати, шпортати та обнюхувати стіни. В ушах його шуміло — знак, що воздух у ямі був спертий. Та ні, не те лишень! Звідкись очевидно віяло холодним газом! Мав би се бути який знак? Герман ще раз похилив ся до стіни, з якої йшов той газ, ще раз наблизив до неї лямпу, і побачив у ній тоненьку як нитка розсілину, що зигзаковатою лінією скісно бігла з низу в гору і губила ся в пітьмі. Він притулив ся до тої розсілини і почув зовсім виразно: дме з неї вонючий дух!

То не нафта, бо та давно проломала би стіну і бухнула би в яму. Се тверде тіло — очевидно віск! Се той скарб, якого він шукав і який дасть йому нову силу. Він аж захлипав зі зворушення і подзвонив, аби тягли його в гору. А коли його витягли на верх, він був увесь задиханий, аж дусився, і не міг сказати ані слова. Робітники, що працювали при корбі, підхопили його за підруки, відв'язали від ливни і хопили ся натирати його водою думаючи, що він умліває від задухи, але Герман, ще не можучи встати з землі, затріпав руками й ногами.

— Ні, ні, мені нічого! — скрикнув він уриваним голосом. — Біжіть, кличте мені обер...оберштайгера! Живо! живо!

Не минуло пів години, а вже Герман був по нараді з оберштайгером. Тай що було тут нараджувати ся? Герман ані слухати не хотів скептичних уваг оберштайгера, що там у тій ямі нема ані сліду воску, що поклад глини, який там надибано, по всім геологічним познам виключає віск (се вже оберштайгер повторяв фрази пана інженера) і що се буде ще одна даремна робота. Герман лиш руками тріпав на таке балаканє.

— Що ви плетете! Що плетете! — кричав він. — Я вам кажу, зараз робіть штольню, в тій стії, що до толоки! Зараз робіть. Там віск — чути газ, що віє з розсілини! Там віск, багато воску, будете бачити!

— Про мене! — відповів оберштайгер похитавши головою. — Але се не наш терен.

— Що вас то обходить? — закричав нетерпливо Герман. — Хто вас про те питає?

Ви робіть, що вам кажу, а тереном не турбуйте ся. То вже моє діло.

І за дальшої пів години вже над ямою цюкали теслі, роблячи цямрини до штольні, а в глибині працювали оберштайтер і два робітники, прорубуючи в глинястій стіні простору позему печеру. Ледво пройшли отак два сяжні, в печері показав ся віск — мало сказано, по відлупаню глиняної брили одної, другої, третьої вся дальша стінка зажовтіла ся, показала ся одностайною верствою воску, якої грубости ані глибини не було можна дошукати ся.

Герман так і знав. Він доси не обідавши ждав біля ями, не скидаючи з себе гірничої блюзи надітої поверх його звичайного убрання. Скоро почув ся знак, що докопали ся до воску, він велів спустити себе знов на місце праці. Опинивши ся на дні ями він зараз скочив у штольню і схиляючи ся в ній до половини, коли робітники ще вбивали остатні бруси в шпуги повкопуваних стовпів, побіг на сьвітло, що горіло при кінці штольні. Тут був оберштайтер ще з одним ямарем і обчищували від глини решту воскової стіни. Герман аж скрикнув з радости.

— А що, не казав я? Не моя правда? — мовив він радісно, оглядаючи воскову брилу, відкриту в маленькій частині, що визирала з глини мов зеленковата скеля мармуркована темножовтими жилками. Він доторкав ся до неї пальцями, що застрягали в мягкий віск, обнюхував її, цмокав раз по разу, мов би хотів сказати: нівроку тобі! Потім узяв довгий сталевий прут, що стояв у куті штольні, і рішучим рухом руки застромив його в воскову брилу, але півтораметровий прут потонув у вос-

ковій масі увесь, і Герман силкував ся випхати за ним ще й свою руку аж до ліктя, але твердої глинки чи опоки годі було домацати ся.

— А що, бачите? — знов з тріумфом промовив Герман обертаючи ся до оберштайгера. — Бачили коли таку жилку?

— Гратулюємо, гратулюємо! — мовив оберштайгер стискаючи подану Германом долоню. І інші робітники наблизили ся до нього.

— Дай вам Боже щасливо, пане Герман! Бог вам то дав за ваше добре серце.

— Богу дякувати! — відповів Герман здіймаючи капелюх із голови. — Тай вам усім спасибі за роботу!

І Герман видобув із за пазухи шкіряну теку і дав оберштайгеру 20, а обом робітникам по 10 ринських на руки.

— Се вам тимчасом, — сказав він. — Тільки прошу вас, мої любі, не розголошуйте якийсь час нікому, що ми тут знайшли. Знаєте, у нас люди завидючі. А є й такі, що собі тим не допоможе, але рад иншому пошкодити. Прошу вас, заховайте се в тайні. Я платитиму вам потрібну платню за щоденну працю в шахті, а потому, дасть Бог заробити на ній, то будьте певні, я вам сего не забуду.

Робітники раді так несподіваній щедрости Германа і його обіцянкам кланяли ся і прирікали мовчати, а Герман велів при собі вилупати першу брилу воску, велів подати її в відро і з нею разом велів тягти себе на верх.

Германові надії оправдали ся в повні, ще й над сподіванє. Воскова жила чи „матка“, як звали її ріпники, okazała ся нечувано великою і багатою. Завглубшки мало не на два сяжні вона тягла ся в шир і в довжину невідомо як да-

леко, розгалужувала ся, заповняла глибші ви-
долинки в опоці, то знов розбігала ся тонкими
жилками в різні боки, до інших подібних „ма-
ток“. По вичерпаню головної жили, що дала
пару тисяч сотнарів воску, Герман велів гнати
штольні за ходом тих менших жил. І тут йому
щастило: очевидно випадок напровадив його на
один із центрів воскових покладів.

От тепер пішла його фабрика! В ямі
і в її бокових штольнях працювало що день по
20, далі по 30 і по 50 робітників в міру того,
як розширяв ся простір, зайнятий штольнями
під землею. І на Германовім ґрунті знайдено
воскові жили, хоч не такі багаті, як на гро-
мадській толоці. День у день десятки возів на-
вантажених здоровими, в форму бочок витисне-
ними брилами воску тягли ся з Борислава до
фабрики, а з лісів і з Дрогобича везли терті
ялиці та дубові стовпи на цямрини нових што-
лень.

А Германові конкуренти аж вили ся з за-
висти над його фортуною. Вони зразу й не
завважили нічого, бо Германові робітники
справді держали язика за зубами; але швидко
почали бігати глухі чутки, що Герман знайшов
незвичайно багату воскову матку і бере з неї
тисячі сотнарів воску. Пішли розмови і сплетні,
головно коли нові слухи донесли, що та нечу-
вана матка знайдена не на Германовім ґрунті,
а на громадській толоці. Зараз полетіли доноси
до староства в Дрогобичі, але тут мало що
зиськали: Герман давно вже виведнав собі у
старостві дозвіл копати штольні під громад-
ською толокою, не нарушуючи її зверхнього
посідання. Говорили, що такий дозвіл коштував
його пару тисяч, але Герман на се все сьміяв

ся і не відповідав нічого, або по просту покликав ся на Schurfgesetz, яким таке поступуване дозволене.

Особливо Іцко Цаншмерц мав здавна взятє на Германа. Се був високий, рудий чоловік з вісповатим лицем, з рідкою бородою і одним вусом, бо другий на поритій віспою верхній лівій губі не ріс і зазначав ся лише тут і там рідкими волосками. То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, кóтрого доля весь вік гонила з кута в кут. Він був з разу арендаром і оженив ся з дуже гарною дівчиною, дочкою иншого арендаря, яка надіяла ся у нього значного маєтку і в якій крові горіла ненаситна жадоба житевої роскоші. Вона занудивши ся від перших днів подружжя зі своїм понурим та поганим чоловіком намовила його відпродати аренду і перебрати ся до міста та взяти ся до торгівлі. Іцко послухав жінки, в якій здужав при її близшім пізнанню пристрасно закохати ся, і вволив її волю. Та ледви осіли в місті, ще Іцко не встиг винайти собі якийсь відповідний гешефт, коли його жінка в змові з одним гарним офіцером обікрала свого мужа зі всіх його грошей і драпнула з ним до Америки. Се була тоді новість у Галичині і збудила загальну гутірку. Даремні були Іцкові телеграми та покликана поліційна поміч; офіцер незабаром вернув, але Іцкова жінка, у якої він вимантив усі гроші і яку без нічого лишив у Гамбурзі, з розпуки скочила в Родан і втопила ся.

Іцко затиснувши зуби боров ся з долею. Замкнув у собі своє горе, заціпив уста і дбав, бачилось, лише про одно, щоб удержати ся на своїм становищі, не потонути в вирі життя. Та

йому не щастило. Люди дивили ся на нього як на заповітреного, обминали його склеп і він мусів спродати все, щоб ратувати ся від повної руїни. Зліквідувавши свою мізерію він подав ся до Борислава, притягнений загальною тоді горячкою нафтовою, і кинув остатні свої гроші в той шалений вир. Щастя почало грати з ним, раз усьміхало ся до него, наповняло його ями кипячкою, та рівночасно не з одного то з другого боку напускало на нього різні клопоти: то найкраща його яма завалить ся, то робітники збунтують ся, то конкурент підставить йому ногу — все немов на злість йому. Оттак він уже пять літ бив ся в Бориславі, держав ся в ряді і ніби то мав успіхи, дехто навіть завидів йому і вважав його багатцем, але він сам найліпше знав важкість свого положення, сердив ся на свою долю, громадив у своїй душі злість і завзяте і з затисненими зубами бігав по Бориславі ніби то за ділом, а найчастійше лише як той павук, що замість меду збирає отрутні соки.

Герман Гольдкремер від першої появи Іцка в Бориславі стояв йому найбільше в дорозі. Все, все у Германа було ненависне Іцкови: і та його йовіяльна ляпідарність у висловах, що свідчила про певність себе і внутрішню силу, і та нежидівська прямота його плянів та діланя, і поперед усього той шалений, а так незамітний, не реклямований успіх кожного Германового підприємства. В почуттю своєї низшости, свого безсиля і ненастанного роздразнення Іцко дивив ся на Германа як на свого особистого ворога, як на якусь елементарну силу, що ось-ось навалить ся на нього і здусить його. Се почуте мимовільного жаху ще

заострювало ся до якоїсь божевільної ненависти, коли Іцко бачив, що Герман зайнятий своїми ділами навіть немов не підозріває його ворожнечі, не завважує його на сьвітї. Се вертіло Іцка мов хробак у серці. Він навмисно нераз підсував ся Германови перед очи, зачіпав його острыми словами в касині, розносив про нього погані сплетні поміж нафтарями, та Герман немов і не чув нічого і збував його дотепними жартами, від чого Іцко ще дужше сердив ся.

Бувають такі ненормальні, кліщові натури, що ні з сего ні з того мусять причепити ся до сильнійшої, багатшої індивідуальности і ссати, томити та путати її — іноді своєю любовю, іноді ненавистю. І Іцко належав до таких натур. Зосередивши раз усю гіркість своєї душі, всю свою ненависть на Германовій особі він дійшов до того, що метою своєї діяльности замісь шукання зиску зробив майже виключно старанє зробити як найбільше пакости своєму противникови. Він наслав шпїонів у його кошари й фабрики і про кожде найменше надужите доносив безіменними листами до власти; збірвав відомости про його домашнє житє і також уживав їх на кованє всяких сплетень. І в самім веденю нафтарського діла він старав ся як і де можна підковати ся під Германа.

От і тепер, коли по Бориславі пішли чутки про величезну воскову матку віднайдену Германом у парцелі біля толоки, Іцко пригадав собі, що й на його парцелі, сумежній з Германовою, є стара, давно вичерпана від нафтових засобів яма, хоч і не така глибока, як Германова; її було доведено лише до 50 сяжнів. Тепер його опанувала думка копати в сій

ямі далі в глуп і ступнево гнати в боки штоль-
нями, бож певно воскова жила не обмежуєть
ся на саму Германову парцелю. Зі звичайним
своїм завзятем він зібрав робітників і почало
ся копане. Справді вже на 60-тім сяжні на-
трафив на воскову жилу, але не довго тішив
ся нею, вона показала ся досить убогою, дала
не більше двох вагонів воску, а штольні на
всіх боках ями показали ся безхосенними, бо
виказували тільки тверду опоку без знаків
воску. Іцкови довело ся гнати свою яму ще
десять сяжень глибоше, але й тут повторило ся
те саме: знайшли покладець воску, але ще
скупійший як першого разу, і знов довкола
ями лиш тверда опока або ще твердша піскова
скеля. Даремне знавці радили йому покинути
сю пусту яму та копати де інде; він велів
гнати її далі в глуп маючи певну надію, що й
тут мусить бути віск, багато воску, бодай
стілько, що в Германа. Щось тягло його мов
ланцюхом до сеї ями; він занедбав інші свої
закопи, його доходи робили ся чим раз менші,
роздразнене чим раз більше, на отсій ямі дер-
жала ся вся його надія. Він раз у раз кружив
довкола своєї ями, не занедбуючи при тім шпію-
нити, що дієть ся в Германовій кошарі. Коли
від одного ріпника довідав ся, що Герман часто
лазить сам до своєї ями, обходить у ній усі
штольні і всі закутки та слідить за знаками
нових воскових жил, Іцик повзяв шалений плян,
який поспробував і виповнити. Він велів у своїй
ямі гнати штольні власне під громадською то-
локою. Доводило ся пробивати ся крізь грубу
піскову скелю, в якій камінь треба було роз-
саджувати динамітовими набоями. Даремне ро-
бітники приставлені до сеї роботи остерігали

Іцка, що се грозить заваленєм штолень, що були оцямровані досить недбало. Іцко анї слухати не хотів про можливість якоїсь небезпеки. Він був певний, що за тою скелею лежить восковий поклад, той сам, із якого черпав Герман. У його сердитій душі клубили ся думки про те, що він добивши ся з сего боку до воску зробить Германови велику шкоду підбираючи ся під його скарби, і ся жадоба більше як жадоба зиску гнала його в той бік.

Майже сидюю змусив Іцко своїх робітників, що повертіли в скелі ямки на встромлене набоїв. Перший вибух динаміту одначе був слабий і не дав значних добутків; скелі відлупали ся лише невеличкі шматочки; приходило ся вертіти нові діри і робити дальші вибухи. За кожним вибухом дудніло в штольні, тріщали вязаня склепінь і змагав ся восковий сопух у штольні. Іцко не відступав робітників, сам помагав вертіти камінь, сам запалював льонти набоїв.

Але скеля була груба і тверда, видовбуване прорізу в ній трівало вже цілий тиждень і ще не було їй кінця. За те Іцкові капітали кінчили ся. Він мусів відправити всіх своїх робітників крім чотирьох, із яких два стояли при корбі, а два з ним разом лазили до ями. І ті чим раз більше тратили охоту працювати в тій ямі і кожного разу при вибухах динаміту блідли і тремтіли.

— Ей, пане Іцко, бійте ся Бога! — остерігали його робітники. — Хіба не бачите, як тремтить земля від тих вистрілів? Не чуєте, як тріщать дошки?

— Що то значить — кричав Іцко сам себе

не тямлячи. — То воскові жили близько! Ще один вибух, два вибухи, і будемо коло них. Ану, ану!

— Ні, нам жити милійше! — відмовилися робітники. — Коли хочете, ми вам ще раз навертимо дірок, а вибух робіть собі самі.

— Нехай і так буде! Робіть дірки! — мовив Іцко сідаючи на відломок тільки що відлупаного каменя і важко дишучи зі зворушення. Він грясє як у лихорадці і не міг дождатися тої хвилі, коли дірки в камені будуть повиверчувані і динамітові патрони понастромлювані в них. Доконавши сего діла робітники подали ся геть, до виходової ями, що лежала кілька сяжень від того місця, а Іцко лишив ся сам.

Він усе ще важко дихав, палений горячкою й сердитістю на всіх людей. Далі оглянувшись і побачив недалеко себе велику пачку динамітових набойів, яких робітники не взяли з собою. Хотів гукнути, щоб вернули ся і взяли динаміт, але не міг видобути з затисненого горла настільки голосу, і рівночасно подумав собі: „Сам візьму запаливши льонти“. Ще раз зирнув і побачив гірничий дзюбак опертий о стінку штольні. „І се добре, що він тут лишив ся“ — мелькнула йому в голові думка. Він помалу встав і запалив льонти від патронів...

Германові робітники, що власне працювали в штольні за тою скелею, систематично добуваючи грубезний восковий поклад, давно вже почувли стуканє і вибухи за скелею і проняті забобонним жахом перед підземними демонами, що, мовляв, добивають ся на сьвіт, дали знати

Германови. Сей зараз спустив ся до ями і прибіг на небезпечне місце.

— Що тут стало ся? Чого ви злякали ся? — запитав він.

— Тут щось стукає та гуркоче в скелі, — була відповідь.

— Де? В котрім місці? Як стукає? — питав Герман і наблизив ся до скелі.

— Стукає, як коли би хтось каміне лунав.

— Ну, що вам! — крикнув Герман бючи кулаками о скелю. — Одже я нічого не чую.

Та в тій хвилі почув ся страшенний лускіт камяної стіни розірваної динамітом. Один кусень каменя, вивраний із свого відвічного місця, розторочив Германови голову і на місці положив його трупом; інші поранили декількох робітників, а по кількох хвилях у виломі показала ся руда борода Іцкова. Його лице було бліде як крейда, але уста протягли ся до незвичайного на них, колючого усьміху, і він киваючи головою мов на привитанє переляканих робітників промовив якимось гробовим голосом:

— Ну, wie gehts?

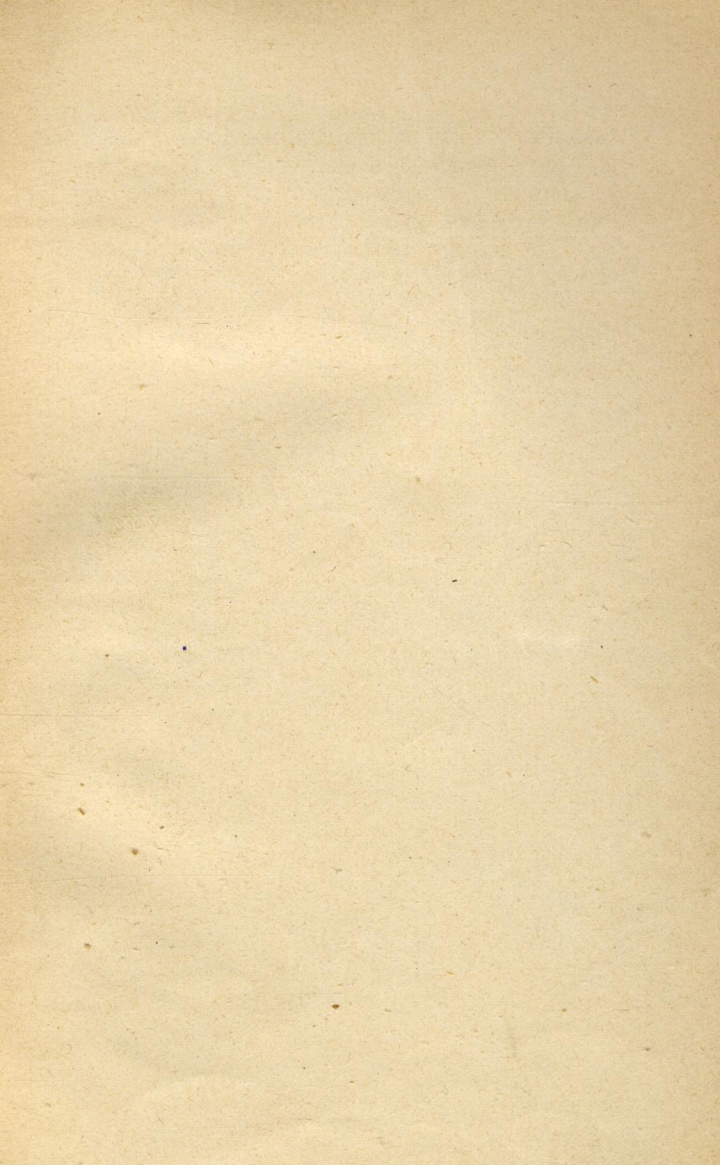
Потім побачив Германа з розтороченою головою, що ще лиш трошка дригав ногами лежачи горілиць і розкидавши руки, і повторив ще раз механічно:

— Ну, wie gehts, пане Герман Гольдкремер?

Та в тій хвилі гукнув новий вибух — се був вибух тої пачки динаміту, що лишила ся

була в Іцковій штольні і якимось випадком загоріла ся. Іцка розірвало на штуки і тільки його руда голова немов торгнула ся раптово на перед і закрутивши козла в повітрі вточила ся до Германової штольні. Робітники ледво живі зо страху хрестили ся та шептали беззв'язні фрази молитов на сей вид.

34.147

Ф $\frac{I}{B-720}$

Іван Франко. БОА КОНСТІТОР.

